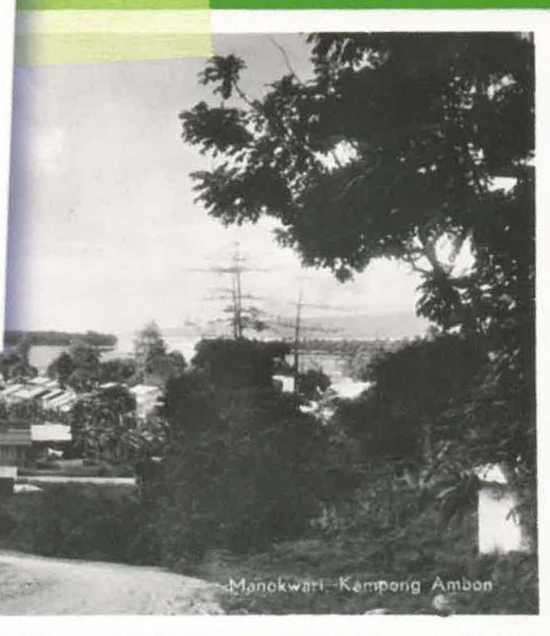

KLEIO

Themanummer

Nederland – Indonesië

Tijdschrift van de Vereniging van docenten in Geschiedenis en Staatsinrichting in Nederland (VGN)

Peter Wester

voorzitter (KNHG, VVVO),
Denekamperstraat 28,
7588 PW Beuningen Ov.
Tel. 0541 - 552 061 (thuis)
westerkok@introweb.nl

Jan-Maarten de Wit

secretaris (Cevo en Cito/
tweede fuse, Kleio),
Van den Berghweg 13,
6942 ZL Didam.
Tel. 0316 - 226 568.
jm.dewit@liemerscollege.nl

Maud Knook

penningmeester
(Commissie Didactiek en
activiteiten)
Ertskade 133,
1019 ED Amsterdam.
Tel. 020 - 418 55 10
piketknook@planet.nl

Marjan de Groot-Reuvekamp

vice-voorzitter
(Commissie PA-BO; SLO)
Rompertdreef 26,
5233 EK Den Bosch.
Tel. 073 - 642 06 92.
p.m.degroot@home.nl

Wim Duyff

(Commissie VMBO, nieuwe
onderbouw)
Karnstraat 6,
1445 KT Purmerend.
Tel. 0299 - 649 870.
w.duyff@planet.nl

Wendy Hinke-Michels

(Commissie VAVO, Commissie
Havo/Vwo)
Anninksweg 72,
7557 AH Hengelo
Tel. 074 - 242 96 86.
mwhinke@hotmail.com

Maas van Egdom

(redactie website)
Serenadestraat 19,
2402 JD Alphen a/d Rijn
Tel. 0172 - 415 071
mvanegdom@wanadoo.nl

Berichten voor het VGN

**Bestuur kunt u mailen of
opsturen aan de secretaris,
Jan-Maarten de Wit**

**VGN giro: 128701 t.n.v.
penningmeester VGN Stiens.
E-mail: info@vgnkleio.nl
Website: www.vgnkleio.nl**

**Kleio is het blad van de
Vereniging van docenten in
geschiedenis en staatsinrich-
ting in Nederland (VGN).
Leden ontvangen het gratis.
Wilt u lid worden? Aanmelding
is mogelijk via de VGN-site.**

Contributies 2006:

- Salaris t/m LB6 € 50
 - Salaris vanaf LB7 € 60
 - Docent met drie of meer vakken € 35
 - Baan van minder dan 0,6 fte € 40
 - Kennismakingslid € 25 (alleen voor studenten)
 - Buitengewone leden, € 45 pensioen, VUT
 - Partnerlidmaatschap € 70
- Abonnement:**
- Binnenland € 61
 - Buitenland, Europa € 65
 - Buitenland, overig € 75
 - Losse nummers € 8 incl. verzendkosten

**Leden- en abonnementen-
administratie:**

Administratiekantoor
H. Adema,
Aldlansdyk 50,
9051 DH Stiens.
Tel 058 - 257 54 47.
Fax 058 - 257 39 99.
henk_adema@hotmail.com

Opnieuw heeft een examen-
stofomschrijving het nodige
stof doen opwaaien. Was in
eerdere jaren de kritiek al vaak
niet mals, ditmaal werden de
pennen der critici in wel erg
bittere gal gedoopt. De deskun-
digen Ger Oostindie en Henk
Schulte Nordholt gaven vorig
jaar in de NRC al een voorzet:
'Koloniale geschiedschrijving in
optima forma', waarin Indo-
nesiërs gereduceerd worden tot
figuranten, en de Aziatische
dynamiek volkomen wordt
genegeerd. Wanneer wordt het
geschiedenisonderwijs zelf
eens gedekoloniseerd? vroegen
beide critici zich af.

In dit Indië-nummer van *Kleio*
krijgt de commissie ook van
anderen fiks om de oren. Lees
echter ook het dappere verweer
van commissieleden die opge-
scheept werden met een
opdracht tot de kwadratuur
van de cirkel: namelijk om
'Indië' in het korset van 'De
Rooy' te persen. Was dat nou
echt nodig?

Dit nummer is het laatste dat
onder de zorgvolle hand van
eindredacteur Tineke Bogaerts
is gemaakt. Vanaf 1981 maakte
Tineke non-stop deel uit van
de redactie. Zij werd de sturen-
de kracht. Uiteraard zullen wij
haar op een nader moment uit-
gebreid in het zonnetje zetten
wegens onschatbare verdien-
sten voor *Kleio* en de VGN. Hier
past alvast een woord van
dank, gemengd met een vleug
weemoed. In het nieuwe jaar
hoopt *Kleio* u te verrassen met
een andere lay-out. Aan de
kwaliteit wordt niet gemorrelt,
zo hebben de redactieleden
Tineke verzekerd.
Van harte wens ik alle lezers
prettige kerstdagen en een
gelukkig nieuw jaar!

Jan van Oudheusden

*Op de omslag: Ansichtkaarten uit
Nieuw-Guinea uit de jaren vijftig.*

Redactie

Jan van Oudheusden,

voorzitter,
Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
jan.oudheusden@home.nl

Hans Pols,

secretaris,
Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 350 13 80.
j.pols@penta.nl

Joke Noordstrand,

bladmanager
Lorentzplein 18,
2012 HG Haarlem.
Tel. 023 - 532 99 04.
j.noordstrand@worldmail.nl

Martijn Strobos,

redacteur *Kleio*krant
Splinterlaan 12,
2352 SJ Leiderdorp.
Tel. 071 - 589 40 20.
stro@davinci-leiden.nl

Carla van Boxtel,

Langemeijerstraat 13,
5473 GS Heeswijk-Dinther.
Tel. 0413 - 29 29 96.
c.vanboxtel@fss.uu.nl

Stefan Boom,

Graaf Janlaan 46,
1412 GH Naarden.
Tel. 035 - 694 87 42.
s.boom@hccnet.nl

Ger van der Drift,

Bouwlust 193,
3162 SB Rhoon.
Tel. 010 - 481 22 43.
g.vanderdrift@penta.nl

Erik Joosse

Hooglandse Kerkgracht 30,
2312 HV Leiden.
Tel. 071 - 512 81 31.
ejoosse@yahoo.com

Oscar Lanssen,

medewerker en correspondent VS,
History Department UNC.

Eindredactie:**Tineke Bogaerts****per 01-01-2007****Juul Lelieveld**

Tooropstraat 171,
6521 NL Nijmegen.
Tel. 024 - 360 22 83.
redactie@juul.nl

ISSN 0165-6449

*Wilt u artikelen voor Kleio
toesturen aan de secretaris van
de redactie.*

*Berichten voor de Kleio*krant,
actualiteiten, mededelingen van
commissies, aankondigingen en
dergelijke kunnen naar Martijn
Strobos.

*Neem voor informatie over
adverteren in Kleio contact op
met Joke Noordstrand.*

Themanummer 'Nederland en Indonesië'

Gesprek met leden van de stofomschrijvingscommissie

2 'We hebben geworsteld om Indië bij De Rooy in te passen'

JAN VAN OUDHEUSDEN EN HANS POLS

4 Kanttekeningen bij het eindexamen

ELSBETH LOCHER-SCHOLTEN EN REMCO RABEN

10 Nasleep van de soevereiniteitsoverdracht

PIETER DROOGLEVER

De toespraak tot de Hoofden van Lebak uit de film Max Havelaar als educatief venster

18 'Omdat wij zoveel misstappen hebben begaan'

JAN DE VRIES

22 Multatuli en het nationalisme

DIK VAN DER MEULEN

Op reis voor de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht 1911-1912

26 De koloniale Aletta – Bronnen 4

ANNEMARIE KLOOSTERMAN, HANS BOSCHLOO EN STEFAN BOOM

Reisbrieven als bron in de post-koloniale geschiedschrijving

29 Aletta Jacobs, een imperialistisch feministe

HANS BOSCHLOO

En verder

- 35 Kleiogesprek met Ineke de Putter
- 40 Museum Bronbeek in Arnhem
- 42 Nationaal Archief presenteert speciale CE-website
- 44 Boeken
- 48 De nieuwe examenkaternen
- 52 VGNatuurlijk
- 56 Kleiokrant

en enkele Plaatsen van Herinnering

De stofomschrijvingscommissie voor het nieuwe examenonderwerp 'De koloniale relatie tussen Nederland(ers) en Nederlands-Indië', was maar klein: drie personen. De opdracht die de Cevo gaf was inhoudelijk niet zwaar, maar compositorisch des te ingewikkelder: leg de oude stofomschrijving Nederland en Indonesië uit 2001 langs de laatste vijf tijdvakken van De Rooy, en probeer er, met een beperkt budget en beperkte middelen, iets moois van te maken. Geschiedenisdocenten Genio Ruesen, Ad Oostveen en Maud Knook zijn met deze opdracht aan de slag gegaan. Als klankbord fungeerden vertegenwoordigers van de Cevo, het Cito, het VGN bestuur en de commissie havo/vwo.

JAN VAN OUDHEUSDEN
EN HANS POLS

'We hebben geworsteld om Indië bij De Rooy in te passen'

Gesprek met leden van de stofomschrijvingscommissie

We spraken af met de stofomschrijvingscommissie in Auberge Karel V te Utrecht. Een historische naam doet het voor dit soort gelegenheden altijd goed en bovendien ging in het rijk van Karel de zon nooit onder, en dan denk je al snel aan verre streken in de Oost. Goed, de zon scheen voor Karel niet in Indië, maar toch wel op andere plaatsen in Azië waar 'onze' VOC al snel zou opduiken. De vertegenwoordigers van de commissie waar we mee spraken lieten in ieder geval blijken naam en locatie te appreciëren.

Genio: 'Het zou het laatste examen worden in het oude stramien, maar dan wel in het licht van het rapport van de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming, beter bekend als de commissie-De Rooy. Daarom is er gekozen voor een herhaling van het oude Indië-thema, want het mocht ook niet te veel moeite kosten. Jeroen Touwen, de man van de wetenschap van de oude stofomschrijving, heeft alleen de screening gedaan. Hij zei: 'Deze stofomschrijving

is niet the state of the art, maar het is de vraag of je voor de klas perse de laatste wetenschappelijke inzichten nodig hebt'. Overigens kostte het wel moeite om een wetenschapper te vinden die dit werk wilde doen. Maar inhoudelijk heeft Jeroen geen bijdrage geleverd en je kunt hem dan ook geen commissielid noemen.'

De Rooy

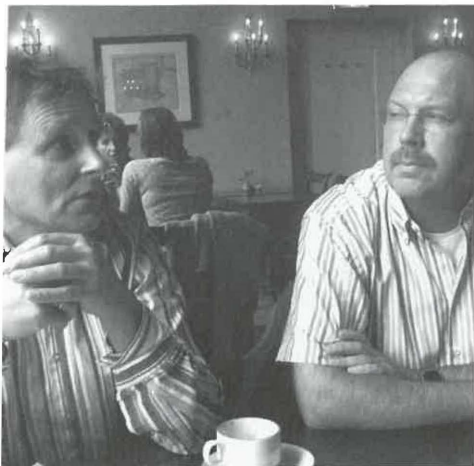
Ad: 'Je kunt deze stofomschrijving relateren aan de nieuwste wetenschappelijke inzichten óf kijken wat de meerwaarde is van de combinatie De Rooy met de oude stofomschrijving. Zo hebben we de crisis van de jaren dertig in kunnen passen.'

Genio: 'We hebben geprobeerd de oude stofomschrijving te plaatsen in de kenmerkende aspecten van de commissie De Rooy. En daarbij geprobeerd geen opgelegde verbanden te geven. Want dan krijg je alleen maar reproductie van de leerlingen bij het examen. Hun uitleg is dan geen inzicht, maar

slechts een uit het hoofd geleerde verklaring.'

Ad: 'Dat is ook de reden waarom er in de stofomschrijving geen vraagstelling staat. Leerlingen moeten in staat zijn de kenmerkende aspecten van De Rooy toe te passen op het onderwerp Nederland en Nederlands-Indië. En ze moeten daarin niet beperkt worden door een stofomschrijving die hun voorschrijft hoe ze dat moeten. We hebben in de stofomschrijving veel zaken alleen aangestipt: in de klas kan dan naar verschillende bronnen en interpretaties gekeken worden.'

Genio: 'Dat betekent overigens niet dat leerlingen zomaar een vergelijking tussen het Britse of Franse koloniale systeem en dat van de Nederlanders moeten kunnen maken. Wel bijvoorbeeld aan de hand van een bron, waarin iets kenmerkends over Brits-Indië wordt verteld en waarmee ze dan een vergelijking moeten maken met de situatie in Nederlands-Indië.'

Ad: 'Overigens moesten we ons ook nog aan de domeinomschrijving houden. Maar door De Rooy hebben we dus bijvoorbeeld behalve de economische crisis van de jaren dertig ook de invloed van de patriottenbeweging opgenomen.'

Hoe groot is die invloed geweest?

Ad: 'In de oriëntatiekennis staat dat de patriotten en de Verlichting voor meer democratie en tegen feodalisme en de macht van de Oranjes waren.'

En dan komt die oud-patriot Daendels als gouverneur naar Indië ...

Ad: 'En dan zie je daar inderdaad weinig van terug. Hij blijkt in de kolonie een minder verlichte geest geweest te zijn geweest, dan hij in Europa was. Dat is dan een voorbeeld hoe je die kenmerkende aspecten moet toepassen op het verhaal van Indië.'

Wel een erg smal beeld

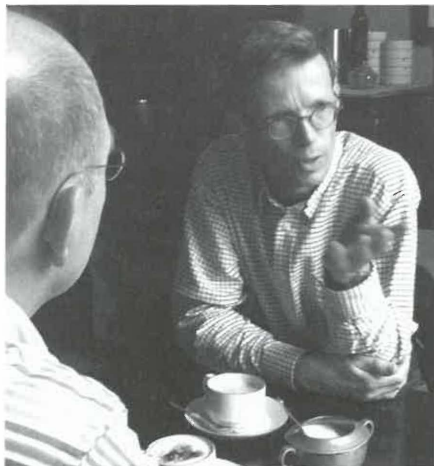
De kritiek is dat jullie door een Hollands ziekenfondsbrilletje naar Indonesië hebben gekeken.

Genio: 'De bevolking van de archipel komt inderdaad als lijdend voorwerp in beeld.'

Ad: 'We hadden te maken met de stofomschrijvingsopdracht. Als wij de keuze hadden gemaakt voor meer, dan zouden de leerlingen zijn verdronken in overvloed. Het zou eenvoudig weg niet leerbaar zijn geweest.'

Genio: 'Hoewel we niet kunnen ontkennen dat het een smal beeld is dat we hebben gegeven.'

Ad: 'Als je ziet wat we eerst hadden! Het dubbele! Er is forse druk uitgeoefend om de stofomschrijving niet te lang en te gecompliceerd te maken. Maar uitgangs-

punt was De Rooy, het moest diachronisch zijn en voldoen aan het domein. En het moest getoetst kunnen worden over een langere periode. Vanuit ons klankbord kwamen signalen in de trant van: zo vol als de vorige stofomschrijving, die van 'Kind en Burger', mocht het beslist niet meer worden. Het onderwerp moest breder en minder gedetailleerd.'

En positief ...

Toch geeft de stofomschrijving een te positief beeld van de Nederlandse aanwezigheid in Indië.

Ad: 'Daar ben ik het niet mee eens. We schrijven over excessen...'

Maar jullie hadden het ook oorlogsmisdaden kunnen noemen.

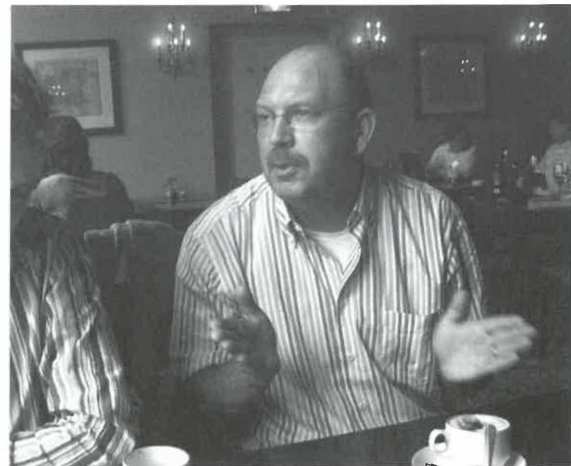
Genio: 'Er is geen vak dat zo in de publieke belangstelling staat...'

Ad: 'We hebben geprobeerd de stofomschrijving neutraal te formuleren. Je kunt zeggen: het cultuurstelsel in 1830 is ingevoerd omdat de kolonie niet winstgevend was. Maar wij wilden zelf dat verband niet leggen. Hoe meer voorbeelden je geeft, des te meer gelegenheid je aan de leerlingen geeft om verbanden uit het hoofd te leren. Je kunt wel vertellen dat de baten van het cultuurstelsel zijn gebruikt om het spoorwegnet in Nederland aan te leggen. Maar de leerling moet die verbanden zelf leggen.'

Genio: 'Overigens: als er in de stofomschrijving sprake is van excessen, verwachten wij dat de docent dat aan de leerlingen uitlegt, bijvoorbeeld met het verhaal van kapitein Westerling.'

En de docent die de leerlingen alleen 'zelfstandig' met het boek laat werken?

Genio: 'Die moet een schop krijgen! Die

doet het niet goed, die begrijpt er niets van. Een docent moet zijn leerlingen standpunten laten opbouwen uit de eigen interpretatie van verschillende informatie. Leerlingen alleen aan de hand van een planner laten werken, wijs ik resoluut af.'

Jullie besteden anderhalve zin aan Kartini. En dat is ook meteen de enige vrouw.

Genio: 'De docent moet daar zelf invulling aan geven.'

Jullie noemen de tientallen Nederlandse troostmeisjes, terwijl er duizenden Indonesische meisjes Japanse soldaten ten dienste moesten zijn.

Genio: 'Dat is een gemis.'

Jullie noemen alleen de Nederlandse slachtoffers van de Japanse dwangarbeid.

Ad: 'De romusha's worden wel genoemd.'

Maar niet dat er honderdduizenden zijn omgekomen.

Genio: 'De stofomschrijving heeft tot doel voor te bereiden op een examen waar leerlingen kennis moeten toepassen, bijvoorbeeld met behulp van bronnen. Maar we zijn inderdaad Eurocentrisch bezig geweest.'

Ad: 'We hebben geworsteld om Indië bij De Rooy in te passen.'

Genio: 'En De Rooy is natuurlijk Nederlandse en Europese geschiedenis en misschien niet zo geschikt voor dit onderwerp. Maar we zijn niet de eersten die zeggen – en laat ik het maar voorzichtig formuleren – dat de tien tijdvakken niet geschikt zijn voor ieder thema.'

Op de foto's v.l.n.r. Hans Pols, Ad Oostveen en Genio Ruesen.

Schoolplaat. Optocht aangevoerd door de sultan en de resident in Djokjakarta tijdens een oogstfeest. Veel mensen op deze plaat komen in de stofomschrijving niet aan de orde. (Uit: Hella S. Haasse, *Bij de les. Schoolplaten van Nederlands-Indië*, Amsterdam 2004).

Verengd verleden

Kanttekeningen bij het eindexamen geschiedenis voor havo en vwo 2007 en 2008

ELSBETH LOCHER-
SCHOLTEN EN
REMCO RABEN

Als bron van dit stuk gebruikten we de stofomschrijving zoals die is afgedrukt in het zogenoemde 'Gele katern' bij Uitleg van 26 januari 2005.

Het is de taak van docenten om de leerlingen voor te bereiden op de moderne samenleving. Nu verandert onze wereld met rasse schreden: zij wordt kleiner, het economische en politieke machtscentrum beweegt zich af van Europa, en de Nederlandse samenleving wordt mobieler en diverser. We zouden leerlingen dus intensief over de grote buitenwereld moeten informeren, willen zij (en wij) de ontwikkelingen bijhouden, de nieuwkomers begrijpen en de mogelijkheden benutten die de wereld ons biedt. Maar helaas, 'wereldgeschiedenis' is uit. Althans in het Nederlandse onderwijs. Ziehier in het kort het dilemma van de hedendaagse geschiedenisdocent. Die moet laveren tussen de Scylla van de globalisering en de Charybdis van de van hogerhand opgelegde taak de nationale identiteit door gemeenschappelijke historische kennis te versterken.

De Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming (CHMV) verwoordde het in 2001 in haar advies aan de staatssecretaris van onderwijs aldus: *'Het kader is beperkt tot de Europese en, voor wat de nieuwere perioden betreft, westerse geschiedenis. De vraag zou kunnen worden gesteld of zo'n westers kader voldoende is. De commissie is van oordeel dat uit didactisch oogpunt een samenhangende benadering vereist is. Een universeel systeem waarin de hele wereldgeschiedenis is opgenomen, zegt leerlingen te weinig of is onoverzichtelijk.'*

Kort samengevat betoogt de commissie dat de examenstof op het Westen moet zijn gericht en chronologisch moet worden verpakt.

Het probleem in bovenstaand citaat is niet wereldgeschiedenis, maar het 'universeel systeem'. Daar zit de drogredening: wereldgeschiedenis is nooit gelijk aan een universeel systeem en is nooit de – inderdaad verwarrende – poging om 'alles te vertellen', zoals historicus Piet de Rooy in zijn *Volkskrant*-column van 1 september 2006 meent. Ondertussen zitten we met de gebakken peren. Het eindexamenprogramma voor havo en vwo voor 2007 en 2008 laat mooi zien waar de adviezen van de CMHV toe kunnen leiden. De daarvoor verantwoordelijke CEVO heeft een examenonderwerp ontwikkeld en docenten geschiedenis een door de minister goedgekeurde stofomschrijving geleverd met in het achterhoofd de 'op Nederland georiënteerde chronologische aanpak' die de CMHV voorstond.

Krimpende horizonthorizonten en nabije wereld

De onderwerpskeuze is op het eerste gezicht een reden tot vreugde, want het Nederlands kolonialisme in Indonesië is in het algemeen een witte vlek in het nationaal geheugen. Het onderwerp biedt de kans om met leerlingen over de landsgrenzen en die van Europa heen te kijken, een uitgelezen mogelijkheid om processen van globalisering te bestuderen. Want wat kunnen leerlingen niet aan wijsheid opdoen aan de hand van de koloniale geschiedenis? Niet alleen kennis over een fase in de wereldgeschiedenis die naamloze vennootschappen en koloniale oorlogen

voortbracht, maar ook over de verbreiding en botsing van wereldgodsdiensten, over de patronen van de wereldhandel, over de overdracht van technologie en politieke ideeën, over het tempo van de modernisering, over regimewisseling en internationale bemoeienis, de verschuivende machtsrelaties in de wereld, en – met enige inspanning van de docent – over de verbittering die dat in sommige delen van de wereld heeft opgeleverd.

En dat kan allemaal binnen het kader van een geschiedenis van Indonesië en de Nederlandse bemoeienis met dat gebied.

De stofomschrijving, waarop onze kritiek zich richt, gaat echter op een groot aantal onderdelen mank. Er is zwaar geput uit de stofomschrijving van het examen van 2001 ('Nederland en Indonesië: vier eeuwen contact en beïnvloeding'). Het perspectief – waar ook toen al kritiek op was omdat het de machtsongelijkheid van de koloniale relatie uitpoetste en in zijn tweeledigheid de internationale context te weinig recht deed – is nu nog verder verengd. Het huidige programma behelst een beschrijving van de ontwikkeling van 'de koloniale relatie tussen Nederland(ers) en het gebied dat in Nederland bekend staat als Nederlands-Indië'. Behalve lelijk Nederlands is de titel historisch problematisch. Zij gaat volledig voorbij aan moderne ontwikkelingen in de geschiedschrijving.

De geschiedenis van de niet-westerse wereld in de koloniale periode – want daar hebben we het hier over – is sinds de dekolonisatie namelijk grondig veranderd. Er is veel meer aandacht gekomen voor de geschiedenis van de gekoloniseerde bevolking. In elk geval krijgt de lokale 'context' van het kolonialisme veel sterker nadruk dan voorheen. Al met al kunnen we in de koloniale samenleving minstens drie 'spelers' onderscheiden: de lokale bevolking, de kolonisator, en de internationale krachten daaromheen, die uitsluitend in onderling verband een zinvol beeld opleveren. Dat is overigens geen nieuwlichterij: ook historici die zich nadrukkelijk als koloniale historici afficherden, onderschrijven een dergelijke driedeling.

De stofomschrijving voor 2007 noteert wel de daden van twee spelers maar doet die van de derde, de Indonesiërs, op pijnlijke wijze tekort. Sterker nog: ze beziet de wereld door een Nederlands ziekenfondsbrilletje. Immers, stof moet 'op Nederland georiënteerd' zijn. Daar kleven veel bezwaren aan: morele bezwaren, omdat er een continuïteit van de koloniale machtsrelatie uit spreekt. Maar erger nog, didactische bezwaren, omdat de geschiedenis vanuit dit versimpelde perspectief onbegrijpelijk wordt.

Blikvernaauwing

Kennelijk hebben de samenstellers van het eindexamen gedacht dat het 'postmodernisme' / 'postkolonialisme' als modieus verschijnsel wel genegeerd kon worden. Wat ze over het hoofd hebben gezien is dat deze 'stroming' (die zoveel schakeringen kent als er beoefenaars zijn) niet alleen een mode is, maar ook iets te vertellen heeft over hoe we de kennis over deze gebieden hebben gevormd en nog steeds doorgeven. Ze laat zien dat de geschiedenis wordt geproduceerd 'van bovenaf', door de machtigen, en dat de grote groepen zonder de middelen om een geschiedbeeld te produceren uit deze geschiedenis worden geschreven. 'De overwinnaar heeft altijd gelijk'.

In de koloniale relatie wordt de machtskloof nog eens versterkt door de culturele verschillen en de op rasverschil of etniciteit gebaseerde (onder)scheidingen. De bronnen die we gebruiken, zijn bovendien voor het grootste deel geproduceerd door koloniale ambtenaren en bestuurders. De vertekening die dat oplevert, is een heus en groot probleem voor de historicus, en daarmee voor de docent. Het enige wat rest is om het dilemma aan te grijpen en deze geschiedenis te gebruiken als parabel over de onevenwichtigheid van de geschiedschrijving, een nuttige les voor scholieren. (Zie hiervoor artikel en bronnen over 'de koloniale Aletta Jacobs' in dit nummer. Red.) Maar hier zwijgt de stofomschrijving.

De 'koloniale geschiedenis' biedt bovendien een voortreffelijke kans om te laten zien dat de geschiedenis vele kanten

Foto links: Kartini met haar zusjes Kardinah en Roekmini (circa 1900).

Rechts: Leerlingen en onderwijzers bij de opening van een Kartinischool in Batavia (1915).

heeft. Anno 2006 is het onmogelijk om de geschiedenis door een enkele bril te zien. Hoe zouden we de Tweede Wereldoorlog kunnen begrijpen als we alleen het perspectief van de Duitse bezetters hanteerden?

Wat vonden Diponegoro en de hovelingen van Yogyakarta eigenlijk van de Hollanders, van de Europese inmening, van de Europese cultuur? Waarom waren veel Indonesiërs enthousiast of op zijn minst welwillend bij de inval van Japan in 1942? Waarom wilden veel Indonesische leiders na 1945 best opnieuw met de Nederlanders in zee en anderen weer niet en welke invloed had dat op de dekolonisatieoorlog?

De geschiedenis is simpelweg niet te verklaren noch te begrijpen vanuit het ene perspectief.

Ook hierover zwijgt de stofomschrijving.

ale relatie begrijpen als we niet op de hoogte zijn van de islamisering van de Indonesische archipel sinds de veertiende en vijftiende eeuw? Zonder deze geen Java-oorlog, geen Padri-oorlog en geen Atjeh-oorlog, om de drie grootste koloniale oorlogen uit de negentiende eeuw te noemen.

En wie iets wil laten zien van de Ethische Politiek zal er niet aan ontkomen te beschrijven hoe de modernisering van economie, technologie, cultuur en onderwijs een punt van vurig debat was onder Indonesiërs.

Maar de stofomschrijving zwijgt.

Zo ook over vrouwen. Alleen de Javaanse feministe Kartini (1879-1904) krijgt enkele regels – in het vorige eindexamen had ze nog een ‘casus’, maar dat onderdeel is in zijn geheel geschrapt. Koloniale geschiedenis is hier blanke

Een andere uitermate relevante historische vraag: wat speelde zich eigenlijk buiten de waarneming en macht van de koloniale autoriteiten af? De meeste Indonesiërs ontmoetten alleen al door de getalsverhouding (97 procent tegenover minder dan een half procent) nooit een Europeaan in levenden lijve; koloniale macht was dus qualitate qua een betrekkelijke zaak.

Kunnen we iets van Indonesië, Nederlands-Indië of de koloni-

mannengeschiedenis, met hier en daar hoogstens een lichte Indo-Europese tint. Voor de Indische mengcultuur is conform de meest recente literatuur beperkt ruimte.

Het koloniaal beleid wordt geprojecteerd op een witte achtergrond. De Nederlanders handelen; het gebied dat in Nederland bekend staat als Nederlands-Indië blijft amorf en passief. Indonesiërs fungeren slechts als zetstukken in een koloniaal decor.

Dit is geen koloniale geschiedenis van 2006, maar een Manke Nelis die uit zijn graf wordt getild, op het podium wordt gehesen en een sleets liedje ten gehore mag brengen. Deze stofomschrijving past beter in de vooroorlogse jaren dertig, toen het Nederlands nationalisme ook in de koloniale historiografie hoogtij vierde. Het enten van een onderwerp met zijn eigen eisen op de stam van de tien Europacentrisch gekozen tijdvakken, de zogenaamde oriëntatiekennis, heeft een historisch gedrocht gecreëerd. Zelfs de laatste mogelijkheid tot kritische (zelf)reflectie die het CHMV-rapport bood, hebben de opstellers laten liggen. Het onderwerp is niet aangegrepen om uit te leggen dat de indeling in perioden een westerse, Europacentrische kijk op het verleden verraadt noch om dat perspectief te problematiseren. Hier beleven we het droeve feest van de gemiste kansen.

Fout op fout

Het is nog erger. Niet alleen de gekozen thematiek en het perspectief gaan mank, de uitvoering van de stofomschrijving laat, zacht gezegd, te wensen over. De structuur is dankzij de naamgeving van de paragrafen lachwekkend; daarbij wemelt het van de fouten. Laten we ons beperken tot een *shortlist* van blunders.

De Nederlanders bonden de strijd met de Iberische machten niet alleen op eigen grond, maar ook overzee aan. De stofomschrijving meldt in § 1.1 dat de Portugezen ‘ook’ in Indonesië werden aangevallen en hun invloed werd teruggedrongen. Nu zaten de Portugezen nauwelijks in ‘Indonesië’, behalve op de kleine eilanden Ambon en Flores, maar des te meer in India, waar de grootste strijd tussen de VOC en de Portugezen werd uitgevochten.

De tweede paragraaf, ‘Van VOC naar Cultuurstelsel’, loopt van 1800 tot 1870. De ontwikkeling die deze titel suggereert, is onzinnig en verwarrend. In 1798 was de VOC al opgeheven en in 1870 onderging ook het Cultuurstelsel dat lot.

In deze paragraaf wordt gemeld dat gouverneur-generaal H.W. Daendels de kolonie naar patriottische idealen hervormde. Eerder (§ 1.2) was al aangegeven dat democratisering een van die idealen was, naast anti-feodalisme en anti-Orangisme: Daendels heeft echter aan democratisering heus niets gedaan. Evenmin wordt het in deze paragraaf duidelijk dat het Nederlandse gezag zich slechts over (delen van) Java en enkele kuststreken elders uitstreckte.

De paragraaf ‘Liberalisme en Ethische politiek’ (§ 3) wordt geplaatst in de periode 1870-1900, hoewel de zogenoemde Ethische Politiek pas rond 1900 werd geformuleerd. De Ethische Politiek wordt dan ook terecht pas in de volgende paragraaf, over de periode 1900-1949, behandeld.

De sectie over ‘Sociale veranderingen’ (§ 3.4) wijdt een alinea aan ‘een sociaal systeem’ dat de bevolking indeelde in de categorieën ‘inheemsen’, ‘Chinezen’, ‘Vreemde Oosterlingen’ en Europeanen, de laatste zonder aanhalingstekens.

Europeanen zijn kennelijk echter dan Chinezen. Het probleem is evenwel dat er niet vier maar drie groepen waren: Chinezen werden tot de Vreemde Oosterlingen gerekend. Het was trouwens niet zozeer een sociaal systeem (wat dat ook moge zijn), maar een juridische indeling. De Islamkenner C. Snoeck Hurgronje heette in werkelijkheid Snouck Hurgronje. De Atjeh-oorlog lijkt eerst in 1913 te eindigen, maar even later in 1918.

‘De tijd van de wereldoorlogen: opkomend nationalisme in Indonesië’ (§ 4) beschrijft dat de contacten tussen de Europese koloniale mogendheden en hun koloniën werden bemoeilijkt door de Eerste Wereldoorlog, waardoor het nationalisme de kans kreeg zich te ontwikkelen. Hoe dan? Omdat er geen schepen meer voeren? En het nationalisme in ‘de Europese koloniën’ – ook die in Afrika? Hier was helemaal geen sprake van een dergelijk nationalisme.

Het Inlands Bestuur, een van de kernbegrippen in de stofomschrijving, heet hier opeens Inheems Bestuur. De eerste partij die voor de onafhankelijkheid van Indië pleitte, Ernest Douwes Dekkers Indische Partij (1912), wordt niet genoemd. De PNI werd niet opgericht door Soekarno, Hatta en Sjahrir maar door Soekarno en enkele anderen; Hatta studeerde toen nog in Nederland, zoals enkele regels later wordt vermeld. Japan beloofde Indonesië aanvankelijk helemaal geen onafhankelijkheid, zoals de tekst aangeeft, maar pas in 1944 (§ 4.7). Overigens maakt deze paragraaf melding van de Nederlandse troostmeisjes. Daar zijn er nog geen honderd van bekend, maar de duizenden Indonesische dwangprostituees worden niet genoemd, want ze passen kennelijk niet in de ‘Nederlandse oriëntatie’. En waarom een ‘opkomend nationalisme’ in de titel als deze paragraaf ook de Indonesische onafhankelijkheidsverklaring en de revolutiejaren beschrijft? Nederlanders hadden in die tijd graag gezien dat het ‘opkomend’ was en niet meer, maar dat station was gepasseerd.

De vijfde periode heet ‘Van Nederlands-Indië naar Indonesië’ en bestrijkt de

jaren 1949-1963. Nu was de Republiek Indonesië al in 1945 uitgeroepen, en was de term Indonesië door de Nederlandse grondwetswijziging sinds september 1948 ook hier de enige wettelijk juiste. Het Nederlandse leger heette toen het ‘Nederlandse leger in Indonesië’. Wat deze titel doet boven een paragraaf over de periode na de soevereiniteits-overdracht, blijft duister; je zou hem anno 2006 geen Indonesiër durven tonen.

‘In Nederland werd de soevereiniteits-overdracht in delen van de samenleving als een nederlaag ervaren’ (§5.2). Helemaal waar, maar desondanks stond het grootste deel van de bevolking volgens een NIPO-peiling van begin 1950, achter de oplossing van onafhankelijkheid. In paragraaf 5.2 vertegenwoordigen veel Indonesische politieke partijen regionale belangen, maar in werkelijkheid waren de meeste én grootste partijen juist nationaal.

In § 5.4 worden Indo-Europeanen als aparte categorie naast ambtenaren en militairen onderscheiden, alsof zij geen deel uitmaakten van deze professionele groepen.

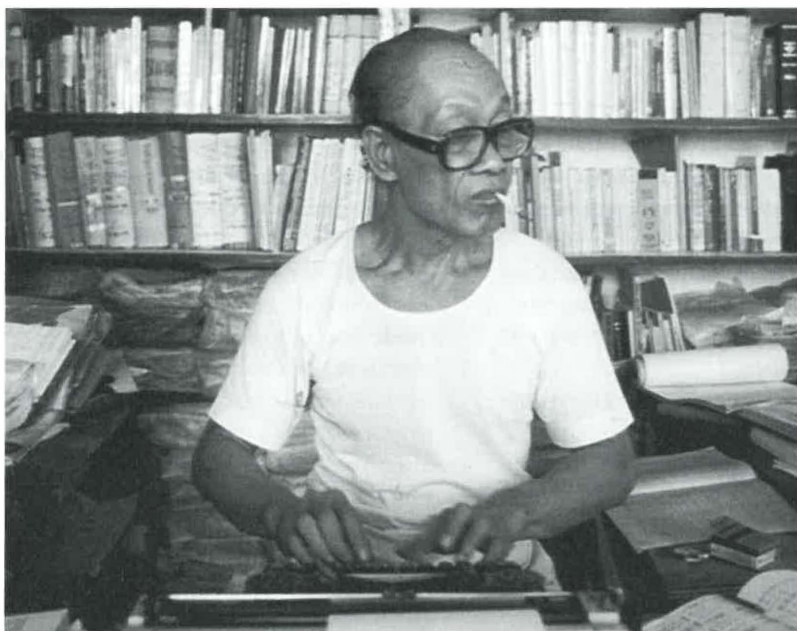
Het *bahasa Indonesia* was voor nationalist de officiële taal sinds het Jeugdcongres van 1928 en zeker sinds augustus 1945; niet pas na opzegging van de Unie in 1956.

Broddelwerk

Onze kritiek op de stofomschrijving laat zich samenvatten met de woorden: vooringenomen en kwalitatief slecht.

Het eerste is vervelend en symptomatisch voor de provinciale en xenofobe conjunctuur waarin Nederland verkeert. De literatuurcriticus Edward Said heeft dus toch gelijk gehad: kennisproductie vindt altijd plaats in een politieke context. Er is niets zo politiek als de koloniale geschiedenis, omdat de perspectieven van de betrokken partijen zo sterk van elkaar kunnen verschillen. Het zou mooi zijn als docenten iets van die tegenstellingen tussen en de onderlinge interactie van de drie hoofdrolspelers in beeld konden brengen.

Het tweede is eveneens een probleem. De stofomschrijving biedt immers naar

De Indonesische schrijver Pramoedya Ananta Toer. Veel van zijn werk is in het Nederlands vertaald.

eigen zeggen slechts een 'feitelijk relaas': de opstellers hebben ervan afgezien verbanden en verklaringen op te leggen, zoals het in de Verantwoording heet. Dat mogen leerlingen zelf doen, al dan niet op het eindexamen. Maar wat als de feiten al niet kloppen? En wat als er wel degelijk verbanden worden gelegd en de selectie van feiten op zich verbanden suggereert?

Deze stofomschrijving is broddelwerk, reden tot schaamte voor het ministerie en de onlangs verzelfstandigde CEVO. Als de overheid zo graag haar vingers houdt aan de leerstof van het middelbaar onderwijs zal ze stof moeten bieden die niet alleen actueel is, maar ook wetenschappelijk verantwoord en feitelijk juist. Deze vooringenomen en gammele examenstof is een blamage voor een land dat 'kennis' hoog in het vaandel voert en dat in zijn onderwijsbeleid zegt te streven naar een betere aansluiting van het voorbereidend hoger onderwijs en het hoger onderwijs.

En nu?

We beseffen dat onze kritiek tot verwarring kan leiden. Docenten geschiedenis zullen moeten werken met dit kwalitatief ondermaatse haastwerk. Er valt niets meer te veranderen; de eindexamens liggen al in de kluis. Wellicht helpt het als we enige werken aandragen die als gids kunnen dienen om in de beschikbare tijd aandacht te besteden aan de vele andere kanten van

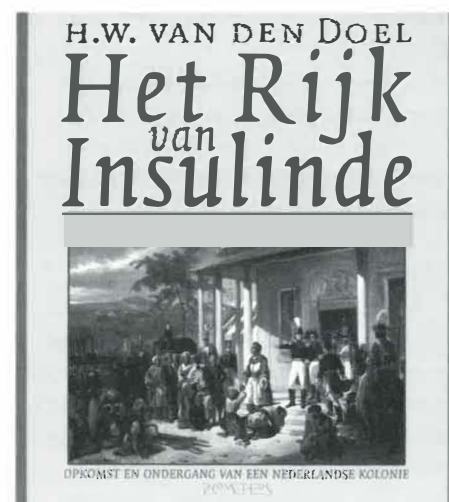
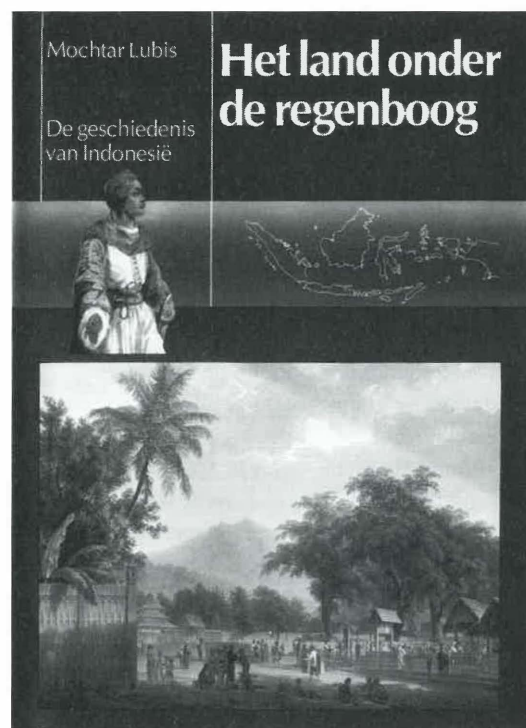
de Indonesische en koloniale geschiedenis.

Voor de Indonesische kant van het verhaal biedt het recent verschenen en snel leesbare overzichtswerk van Adrian Vickers, *A history of modern Indonesia* uitkomst. Voor een breder publiek is er Mochtar Lubis, *Het land onder de regenboog*.

De opkomst van de nationalistische beweging geeft Robert van Niel, *The emergence of the modern Indonesian elite*.

De verwarring van het moderne leven komt mooi aan bod in *Engineers of happy land* van Rudolf Mrazek.

Voor de Japanse tijd is er het standaardwerk van Harry Benda, *The crescent and the rising sun*, en voor de revolutie dat van George McTurnan Kahin, *Nationalism and revolution in Indonesia*.

Voor de 'Nederlandse' kant bieden J.J.P. de Jong, *De waaier van het fortuin* en H.W. van den Doel, *Het Rijk van Insulinde* heldere overzichten.

De laatste schreef ook *Afscheid van Indië*, een nuttig standaardwerk van de Nederlandse dilemma's tijdens de dekolonisatie met oog voor het Indonesische en internationale perspectief.

Voor de Tweede Wereldoorlog zijn er weinig echt goede werken. De delen XI a, b, en c van Lou de Jong's *Het Koninkrijk der Nederlanden* blijven handzaam. Een fantastisch egodocument uit de Japanse tijd is Leo Jansen, *In deze halve gevangenis*.

Voor het perspectief van de Indische Nederlanders, goed voor zo'n driekwart van de Europese bevolking in Indië, staan de boeken van Ulbe Bosma en Remco Raben, *De oude Indische wereld*, Hans Meijer, *In Indië geworteld* en Wim Willems, *De uittocht uit Indië* ter beschikking.

Pieter Drooglever geeft in zijn *Een daad van vrije keuze* een overzicht van de geschiedenis van Nieuw-Guinea van 1900 tot 1969, waarin de interactie van de drie actoren, Nederlands bestuur, Papoea's en internationale context, aan bod komen. (Zie ook het artikel van Drooglever in dit nummer. Red.)

Vrouwen zijn terug te vinden in Esther Captain e.a., *Vertrouwd en vreemd. Ontmoetingen tussen Nederland, Indië en Indonesië*.

Indonesische egodocumenten zijn uiteraard door de taal moeilijk toegankelijk; gelukkig zijn er in vertaling de prachtige boeken van Pramoedya Ananta Toer, *De vluchteling* en *Guerrillafamilie* en van Harry Poeze en Henk Schulte Nordholt een bloemlezing aan korte en bruikbare teksten in *De roep om Merdeka. Indonesische vrijheidslieven teksten uit de twintigste eeuw* (met een voorwoord van Hella S. Haasse).

Beelden van Nederlanders in oude kronieken zijn er niet veel, maar kunnen als illustratie dienen van de beeldvorming onder Indonesiërs. Zie hiervoor het al oude werk van A.L.V.L. van der Linden, *De Europeaan in de maleische literatuur* (Meppel 1937).

Misschien is het ook een idee om enkele lessen op te zetten samen met uw collega's Nederlands en dan het Indische werk van Hella S. Haasse en Rudy Kousbroek te gebruiken.

Wij wensen u veel succes en plezier, want dit op zich fascinerende onderwerp verdient dat ten volle.

Dr. Elsbeth Locher-Scholten is universitair hoofddocent bij de Vakgroep Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, dr. Remco Raben is als onderzoeker verbonden aan het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie.

Het standbeeld dat geen standbeeld mocht zijn

Op 15 juli 1935 onthulde koningin Wilhelmina in Amsterdam het standbeeld van Gouverneur-Generaal J.B. van Heutsz (1851-1924). Dat onthullen zal ze wel vaker hebben gedaan, maar de majesteit heeft zeker niet kunnen bevroeden dat met het wegtrekken van het kleed een zeer tumultueuze geschiedenis begon. Of beter: werd voortgezet. Want voorafgaande aan de opdracht aan de (communistische!) beeldhouwer Van Hall hadden zich, onder andere in de Amsterdamse gemeenteraad, felle discussies afgespeeld tussen links, dat van geen beeld wilde weten, en rechts, dat het uiteindelijke ontwerp verwierp als 'entartete Kunst' (Volk en Vaderland).

Wilhelmina had nauwelijks haar hielen gelicht of het beeld werd al beklad. En vanaf dat moment zou het Olympiaplein het toneel zijn van vele destructieve acties van iconoclastische aard. En dat terwijl het beeld zo'n irenische uitstraling heeft. Het is een reusachtige vrouwenfiguur, geflankeerd door twee leeuwen en beschermt door een wand met daarop in reliëf verbeeld de eilanden van Insulinde en de typische gebruiken van haar bevolking. Desondanks pleegde onder andere Provo nog in de jaren zestig verschillende aanslagen, waaronder een met een bom, op het historisch beladen kunstwerk.

Maar wat er überhaupt nog aan het verleden deed herinneren, werd in gelijk tempo met de ontwikkeling van het koloniale geheugen weggesloopt. En sinds 2004 heet het 'Monument Indië-Nederland 1596-1949'. Ontdaan van alle parafernalia, maar voorzien van tekst en uitleg, zal het ons nu herinneren aan het Nederlandse koloniale verleden als geheel en aan de bijzondere band tussen Nederland en Indië die daaruit voortkwam.

Ger van der Drift

Naar: Marieke Bloembergen, 'het Nederlandse koloniale geheugen' in: Wim van den Doel (red.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Bert Bakker: Amsterdam 2005) 72-87.

Nasleep van de souvereiniteitsoverdracht

Nederland en Indonesië 1950-1962

PIETER DROOGLEVER

In 1949 bleef Nieuw-Guinea 'buiten schot'. Voor dit deel van het koloniale bezit in de Oost had de Nederlandse regering het plan het versneld te beschaven en daarna een regeling te treffen op basis van zelfbeschikking. Gezien de politieke situatie in de wereld in de jaren daarna was dat wel wat veel gevraagd. Achteraf gezien een onberaden avontuur.

DR. P. DROOGLEVER WAS TOT 2005 SENIOR ONDERZOEKER AAN HET INSTITUUT VOOR NEDERLANDSE GESCHIEDENIS.

Het geschiedenisexamen havo-vwo gaat in 2007-2008 over de betrekkingen tussen Nederland en Indonesië tot 1962. Het bestrijkt dus ook de eerste jaren van de onafhankelijkheid. Om daar zicht op te krijgen kunnen wij het beste eerst teruggaan naar de Ronde Tafel Conferentie, die op 2 november 1949 in Den Haag werd afgesloten. Bij die gelegenheid werd de eindafrekening opgemaakt van het dekolonisatieconflict dat vier en een half jaar had geduurd. De proclamatie van de onafhankelijke Republiek Indonesië door Soekarno en

Hatta op 17 augustus 1945 was het begin geweest. Volgens de toen opgestelde grondwet zou de Republiek Indonesië een eenheidsstaat zijn, die het gehele gebied van het vroegere Nederlands-Indië zou omvatten. Op de conferentie van 1949 kwam op aandringen van Nederland een federale staat tot stand, de Republiek van de Verenigde Staten van Indonesië. Men meende dat een federatie meer geschikt zou zijn voor het grote eilandrijk met zijn bonte variatie aan mensen, talen en culturen.

De gebeurtenissen tussen 1949 en 1962

Van federatie naar eenheidsstaat

Op de Ronde Tafel Conferentie werd westelijk Nieuw-Guinea buiten de overdracht gehouden. Nederland vond dat de bewoners van dit gebied, de Papoea's, nog niet in staat waren zich over hun toekomst uit te spreken. Afsproken werd dat beide partijen voor het einde van het jaar 1950 een oplossing voor dit resterende geschil zouden vinden.

Verder zouden Nederland en de Indonesische federatie een unie gaan vormen, waarin zij zouden samenwerken op politiek terrein. In het verdrag zelf had deze organisatie nog nauwelijks vorm gekregen. De partijen waren niet veel verder gekomen dan de afspraak, dat er regelmatig Unieconferenties zouden worden gehouden, waarop de ministers van beide landen de lopende zaken zouden kunnen bespreken. Dat leek niet onmogelijk, want ten tijde van de overdracht was de stemming nog goed in de kring van de betrokken ministers, de onderhandelaars en de ambtenaren. Aan beide zijden was er sprake van hoop op hernieuwde samenwerking, zowel op bestuurlijk als op economisch gebied.

Toch zouden deze concepten van unie en federatie geen succes worden. De felle Indonesische nationalistenvan zagen die als maaksels, bedoeld om de Nederlandse invloed in het land te bestendigen. Zij waren niet bereid zich hierbij neer te leggen. Dat gold met name voor het leger, de Tentara Nasional Indonesia (TNI). Meteen na de soevereiniteitsoverdracht trokken groepen officieren het land in om een tegenactie te organiseren. Het gevolg was dat de federatie al in de eerste maanden van de onafhankelijkheid plaats maakte voor een nieuwe eenheidsstaat. Deze kreeg opnieuw de naam van Republiek Indonesië.

Dat ging niet zonder weerstand. Met name in het oostelijke deel van de archipel rees verzet. Een van de gevolgen was het ontstaan van de Republiek der Zuid-Molukken, die op 24 april 1950 door een groep rebelse militairen en burgers op het eiland Ambon werd uitgeroepen. In de ogen van de regering in Jakarta

De afsluiting van de Ronde Tafel Conferentie in Den Haag in 1949.

Rechts van koningin Juliana de vice-president van Indonesië Hatta, links premier Drees.

was dit een opstand tegen het wettige gezag. Hij werd later in het jaar met geweld onderdrukt.

Hoewel het Indonesische optreden niet in strijd was met de letter van de Ronde Tafel-overeenkomst, werd dit niettemin in Nederland met lede ogen aangezien. Velen zagen hierin een bevestiging van het al bestaande vermoeden, dat de Indonesiërs niet van plan waren om zich aan de gemaakte afspraken te houden.

Nieuw-Guinea: zelfbeschikkingsrecht

Toch was het niet uitsluitend kommer en kwel in de Nederlands-Indonesische relaties. De economische samenwerking verliep aanvankelijk goed. De Nederlandse ondernemers konden hun oude bedrijven na 1949 weer in werking stellen en men durfde nieuwe investeringen te doen. De wereldmarkt voor tropische producten was goed, met name door de grote vraag naar rubber en olie als gevolg van de Korea-oorlog. De winsten overtroffen die van de vooroorlogse jaren.

Ook de bestuursoverdracht verliep acceptabel, en op sommige belangrijke posten konden Nederlandse ambtenaren nog enkele jaren goede diensten bewijzen. De meesten moesten echter veel

eerder vertrekken dan zij van plan waren geweest.

Een deel van de Indonesische KNIL-militairen kon in het nieuwe leger worden opgenomen, maar de TNI was daarin van meet af aan onweerlegbaar de baas. Gezien het voorafgaande was eigenlijk ook niet anders te verwachten, en alles bij elkaar was het feit van deze samenwerking al een succes te noemen.

De echte problemen lagen op politiek terrein. De afbraak van de federatie viel in Nederland niet goed. Evenmin was men erg ingenomen met de manier waarop Indonesië de opstand op de Molukken aanpakte. Deze gebeurtenissen zetten een domper op de Nieuw-Guineaconferentie die in december 1950 in Den Haag gehouden werd. Net als in het geval van de Zuid-Molukken was ook met betrekking tot Nieuw-Guinea de kwestie van het zelfbeschikkingsrecht aan de orde. De juridische basis was hier echter een andere, omdat over dit gebied aparte afspraken waren gemaakt. Een onderhands Nederlands voorstel om te komen tot een gedeelde soevereiniteit werd door Indonesië afgewezen; voor een overdracht zonder meer voelde Nederland niets.

De conferentie mislukte. Daarmee was het conflict geboren dat de beide landen tot 1962 verdeeld zou houden.

Weg mer de Nederlanders!

De Indonesische regering richtte eerst een aanval op de Nederlandse belangen in Indonesië. In 1957 leidde dit tot nationalisatie van het Nederlandse bedrijfsleven, gevolgd door de gedwongen uittocht van 34.000 Nederlanders die nog in het land verbleven. In de daaropvolgende jaren ging Indonesië zich voorbereiden op een militaire aanpak. Dat was mogelijk doordat zowel de Sovjet-Unie als de Verenigde Staten bereid waren wapens te leveren aan de jonge staat. Er ontstond een toestand van bijna-oorlog, die in 1962 dreigende vormen aannam. Indonesië organiseerde toen een grote invasiemacht van land- zee- en luchtmacht, bedoeld om Nieuw-Guinea onder de voet te lopen en de Nederlanders ook uit dit laatste stuk van de archipel te verdrijven. Dit proces kon worden gestopt door diplomatieke en militaire initiatieven van Nederland, gecombineerd met internationale interventie.

Telegram aan Sukarno Van Koningin Juliana

H.M. de Koningin heeft na afloop van de plechtigheid der soevereiniteitsoverdracht het volgende telegram aan president Sukarno gezonden:

„Op deze aangrijpende dag, waarop Indonesië haar onafhankelijkheid heeft verworven, zend ik U, mijnheer de president, mijn beste wensen voor het geluk en de voorspoed van uw land en volk. Moge de Unie, welke thans onze beide landen verbindt, strekken tot zegen van Nederland en Indonesië“.

(get.) Juliana“.

Het waren vooral de Verenigde Staten, die sterke druk uitoefenden om Nederland tot toegeven te dwingen. Op 15 augustus 1962 kwam in New York een akkoord tot stand dat de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië regelde. In ruil daarvoor verklaarde Indonesië zich bereid om in 1969 een soort plebisciet te organiseren, de 'Daad van Vrije Keuze', waarbij de Papoea's zich vrijelijk zouden mogen uitspreken over de vraag of zij al dan niet bij Indonesië zouden willen blijven.

Een analyse

Oud zeer

Uit dit globale overzicht kan blijken dat de Nederlands-Indonesische betrekkingen in de periode 1950-62 negatief beïnvloed werden door drie factoren. Ten eerste was daar veel oud zeer uit de dekolonisatiedoos. Aan Indonesische kant stoorde men zich aan het voortbestaan van een grote Nederlandse invloed, niet alleen op economisch, maar ook op cultureel terrein. Aan Nederlandse kant nam men aanstoot aan de haast waarmee Indonesië alles wat aan het Nederlandse verleden herinnerde wilde opruimen. Verder was de wijze waarop Indonesië met minderheden omsprong een bron van ergernis.

Een staat in wording

Een tweede factor was de interne dynamiek van de onderlinge machtsverhoudingen in Indonesië. Tijdens de Ronde Tafel Conferentie was de Indonesische staat opgezet als een parlementaire democratie naar Nederlands model. Er was een president met voornamelijk symbolische betekenis, terwijl de feitelijke regeermacht in handen was van een ministerieel kabinet. De ministers waren verantwoording schuldig aan een inderhaast samengesteld parlement. Deze constructie sloot slecht aan bij de bestaande machtsverhoudingen. Deze waren bovendien nog niet stabiel, zodat onduidelijk was hoe ze in feite lagen. Tijdens de revolutie had er spanning bestaan tussen het leger en de politici, en de verschillende geledingen daarin. De kern daarvan werd gevormd door een aantal 'burgerlijke partijen', waaronder de Partai Nasional Indonesia (PNI), de Partai Sosialis Indonesia (PSI) en twee Islamitische partijen, de Masjoeми en de Nahdatul Ulama. Met de Ronde Tafel Conferentie leken de politici het pleit voorlopig gewonnen te hebben, maar de militairen voelden er weinig voor om de hun tijdens de jaren van strijd toegevallen macht los te laten.

Een niet opgelost vraagstuk was verder hoe om te gaan met de communisten, verenigd in de Partai Komunis Indonesia (PKI). In 1948 hadden zij een mislukte poging gedaan tot omverwerping van het regime van Soekarno, maar

Expliciteur van Royin: ...De houding van het publiek dwingt ons de vertoning onder een andere naam voort te zetten...

Toneelvoorstelling over de tweede politieke actie. Cartoon van Wim van Wieringen in De Vlam, 8 januari 1949.

in de eerste jaren van de onafhankelijkheid kregen zij de kans om hun positie weer te herstellen. Zij waren daarin tamelijk succesvol, met name omdat de burgerlijke politici van de Republiek er niet in slaagden een ordelijk en goed bestuur te voeren.

De gevolgen bleken bij de eerste parlementsverkiezingen in 1955. De PKI behaalde 39 van de ruim 250 zetels en was daarmee de vierde partij van het land. Bij de twee jaar later gehouden provinciale verkiezingen kreeg zij in het belangrijke Midden-Java zelfs bijna een derde deel van de stemmen. Dit gaf de Amerikaanse regering kopzorgen. In Washington vreesde men dat de in 1945 begonnen nationalistische opstand zou eindigen in een communistische machtsovername, zoals dat in China was gebeurd en in Indo-China dreigde plaats te vinden.

De toenemende rivaliteit tussen militairen en communisten kon gedeeltelijk worden opgevangen doordat president Soekarno steeds meer het initiatief naar zich toe wist te trekken. Hij genoot persoonlijk veel populariteit, verworven tijdens de revolutie. Hij wist die nog te vergroten door leiding te geven aan de agitatie tegen de Nederlanders, die op Nieuw-Guinea, deel van Indonesië, nog hun vlag lieten wapperen.

De invloed van de Koude Oorlog

Dit brengt ons op de derde factor, de positie van Indonesië in de internationale verhoudingen. Indonesië trad

vanaf 1950 op als zelfstandige speler op het internationale toneel. Aangezien de unie geen inhoud kreeg, was het voor Nederland niet mogelijk daarop enige invloed uit te oefenen.

Zowel voor Nederland als voor Indonesië was het van belang hoe de Verenigde Staten zich zouden opstellen tegenover de nieuwe staat. De grondhouding van Washington was positief, en de opeenvolgende Amerikaanse ambassadeurs in Jakarta lieten dat duidelijk weten. Niettemin groeiden daar de aarzelingen en irritaties over de koers van de nieuwe staat. De Indonesische leiders hielden zich afzijdig van het geschil tussen Oost en West, dat de wereld verdeelde. In concurrentie met zijn Indiase collega Nehroe, wierp Soekarno zich op als voorvechter van het Aziatisch neutralisme. De weigering om de zijde van Amerika te kiezen werd in Washington evenmin op prijs gesteld als de toenemende invloed van de communisten in Indonesië.

Eind 1957 nam de verwijdering tussen Jakarta en Washington ernstige vormen aan. In dat jaar kwamen de militairen in de gebieden buiten Java (de zogenaamde buitengewesten) in verzet tegen de centrale regering in Jakarta. Zij vonden dat een te groot deel van de rijkdommen van het land naar Java vloeide. Deze opstandige militairen kregen de steun van de Amerikaanse president Dwight D. Eisenhower. Dit gebeurde in de vorm van geheime wapenzendingen en clandestiene militaire assistentie. Zo stegen er vanuit de omliggende Amerikaanse vliegvelden in de Filipijnen vliegtuigen op die de steunpunten van de centrale regering aanvielen. Dit leidde onder meer tot een bombardement op Ambon, dat daarmee opnieuw onder oorlogsgeweld te lijden kreeg. Dat duurde echter niet lang. De Amerikaanse steun bleek onvoldoende en de opstandelingen waren niet opgewassen tegen de TNI onder leiding van generaal Abdul Harris Nasoetion.

De positie van Soekarno

Toen duidelijk werd dat de zaak zo niet te winnen was, ging in Washington het roer weer om. Vanaf de tweede helft van 1958 steunde Amerika de zege-

vierende TNI. Nasoetion werd nu de absolute favoriet van de VS, maar Soekarno was in feite de grote overwinnaar. Nasoetion durfde of wenste zich niet tegen zijn president te keren, en zo kon Soekarno rustig verder gaan op de ingeslagen weg. Deze bestond eruit om in het binnenland de communisten en de militairen tegen elkaar uit te spelen, en in het buitenland een positie te blijven innemen tussen de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten. Het resultaat was dat Indonesië bij beide rivalen kon aankloppen voor militaire en financiële steun.

Indonesië was in staat om op met succes de Koude Oorlog tot eigen voordeel te gebruiken. Wapens stroomden binnen. Dat kwam Soekarno goed van pas in het

was al zo in de Tweede Wereldoorlog, en daarna was ons land toegetreden tot de Navo. Anderzijds wilde het State Department de sympathie winnen van de nieuwe staten die in Azië ontstonden, moest het rekening houden met anticoloniale gevoelens thuis en overzee, en had het te maken met de rivaliteit van de Amerikaanse zakenwereld ten aanzien van de Europese concurrenten.

De centrale beleidsmakers ontvingen bijna steeds tegenstrijdige adviezen. De ambassadeurs in Den Haag en Jakarta weerspiegelden meestal de opinies van de regeringen waarbij zij geaccrediteerd waren. Deze geluiden werden weerkaatst en vaak nog versterkt door de Aziatische en Europese afdelingen op het ministerie zelf.

1956 - Na een officieel bezoek aan Washington reisde Soekarno naar Moskou. Links van hem USSR president Worosjilow, rechts premier Boelganin.

escalerende conflict met Nederland. De burgerlijke politieke partijen werden tussen dit geweld vormalen. Niet voor niets kreeg Soekarno's 'geleide democratie' vanaf eind 1958 vleugels.

De rol van de Verenigde Staten

Door deze gang van zaken kwamen de Verenigde Staten in een bijzonder onaangename positie te verkeren. Voor de Amerikaanse regering was het steeds al moeilijk geweest een houding in te nemen tegenover het Indonesische dekolonisatieproces. Enerzijds was Nederland een goede bondgenoot. Dat

Het verlangen van Washington om beide partijen te vriend te houden had een zigzagkoers tot gevolg. Zoals we zagen, startte Washington in 1958 in Indonesië een flink bewapeningsprogramma, maar het liet de Indonesische regering daarbij beloven dat zij van de aangeschafte materialen geen gebruik mocht maken in haar conflict met Nederland. Ter compensatie deed de minister van Buitenlandse Zaken, John Foster Dulles, ook beloften van steun aan Nederland voor het geval dat nodig mocht zijn. De meest scherpe formulering daarvan stamt uit oktober 1958. Toen liet Dulles

schriftelijk vastleggen, dat de Verenigde Staten niet toestonden dat territoriale veranderingen door geweld tot stand kwamen, en dat deze politiek evengoed van toepassing was op Taiwan als op Nieuw-Guinea. In toelichtende gesprekken met minister Joseph Luns en ambassadeur Herman van Roijen liet hij weten, dat deze hulp in ieder geval zou bestaan uit logistieke en politieke steun. Dat was beter dan niets, want zoals bekend heeft de Chinese nationalistische regering op Taiwan tot op de dag van vandaag zijn positie kunnen handhaven dankzij deze toezegging.

In het geval van Nieuw-Guinea pakte het anders uit. Naarmate een groot-scheepse militaire actie van Indonesië waarschijnlijker werd, krabbelde de Amerikaanse regering terug. Dat was vooral het geval na het aantreden van de nieuwe Amerikaanse president John F. Kennedy in januari 1961. Deze liet aan Luns weten dat Amerika zijn positie in Azië niet moeilijker wenste te maken dan die toch al was, en zijn broer Robert vertelde in Den Haag dat het verschil van omvang tussen Indonesië en Nederland voor Amerika een factor van belang was.

De feitelijke toezeggingen van hulp gingen sindsdien nooit verder dan beloften tot steun bij de ontruiming van Nederlandse burgers ingeval van een grote Indonesische aanval. Ook ondervond Nederland weinig medewerking bij wapenaankopen in de Verenigde Staten, en als het erop aankwam zelfs tegenwerking bij het verzorgen van transporten van materieel en personeel vanuit Nederland naar het verre eiland.

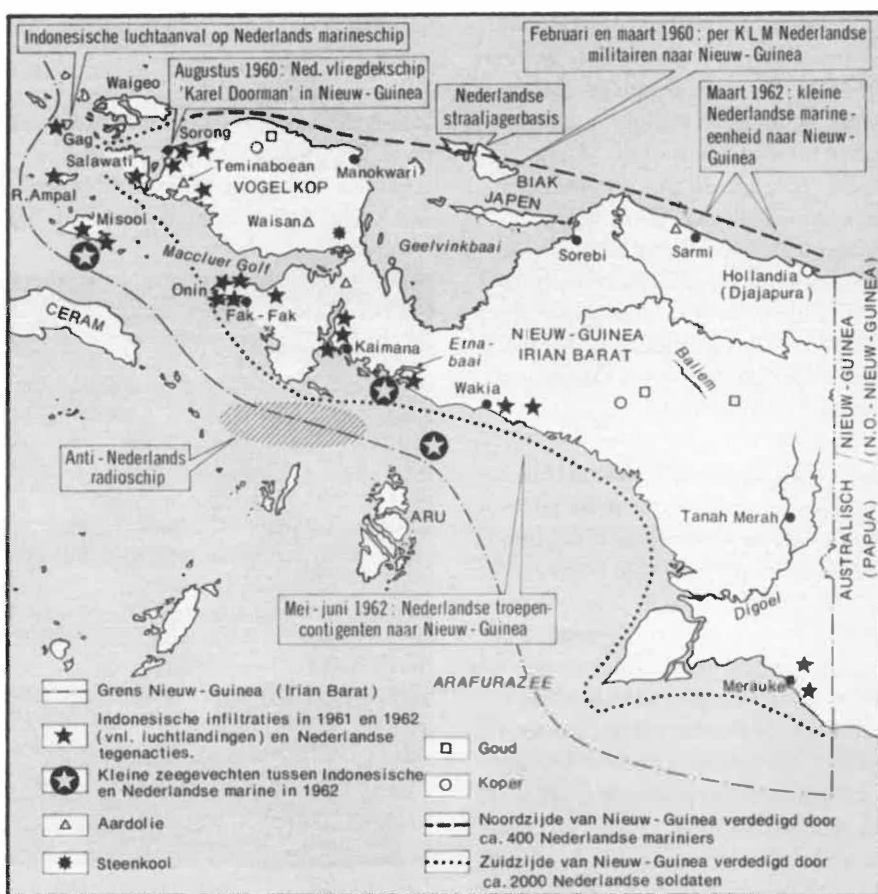
Over het geheel genomen werkte de Amerikaanse invloed negatief op het Nederlandse beleid. Wel deed Washington zijn best om aan de partijen een eigen oplossing voor te leggen. De eerste concepten daarvoor lagen al in het voorjaar van 1961 op het State Departement gereed. Daarin lag het accent op een zo soepel mogelijke regeling van de overdracht van het betwiste gebied aan Indonesië.

Ook Nederland begon in die tijd actief aan een oplossing te werken. In het najaar van 1961 legde Luns aan de

Algemene Vergadering van de Verenigde Naties een eigen plan voor. Daarin stond de verdere opvoeding van de Papoea's tot de uitoefening van het zelfbeschikkingsrecht centraal. Luns stelde nu voor dat dit zou gebeuren onder verantwoordelijkheid van de Verenigde Naties. Nederland zou in dat geval een vinger in de pap kunnen houden bij de uitvoering van het bestuur, maar dan met internationale rugdekking tegen de Indonesische aspiraties.

Zo werd in 1962 het gesprek tussen Nederland en Indonesië weer opgestart en, gezien de voorgeschiedenis, kon dat over weinig anders gaan dan de wijze van overdracht. Het werd gevoerd onder auspiciën van de Verenigde Naties, in de persoon van de Amerikaanse diplomaat Ellsworth Bunker.

Nederland toonde zich gereserveerd tegenover die besprekingen. Toen zij niet voldoende vorderden en de Indo-

Het was een creatief voorstel, maar viel in Jakarta niet in goede aarde. Luns kreeg voor zijn plan de zegen van ongeveer de helft van de leden van de Verenigde Naties, maar de vereiste tweederde meerderheid zat er niet in. Dat kwam voornamelijk doordat de Amerikanen vonden dat Nederland eerst maar eens met de Indonesiërs moest gaan praten. Onder deze druk ging het Nederlandse kabinet op 2 januari 1962 daarmee akkoord. Het alternatief zou immers oorlog zijn. Daartoe was Nederland niet bereid, zeker niet als dat zou moeten gebeuren zonder concrete Amerikaanse steun.

nesiërs metterdaad hun opmars naar Nieuw-Guinea op gang brachten, greep Bunker in. Hij haalde het eerdere plannetje van het State Department uit de kast en legde dat tamelijk plompverloren op tafel, voorzien van de volle steun van de Verenigde Naties en van president Kennedy.

Op 15 augustus 1962 werd het akkoord van New York gesloten, dat de overdracht van Nieuw-Guinea aan Indonesië regelde via een tussenbestuur van de Verenigde Naties, aangevuld met een zwakke garantie voor het zelfbeschikkingsrecht van de Papoea's.

Nieuw-Guinea

Tot slot nog iets over de gang van zaken in Nieuw-Guinea zelf. Het gebied verdient aparte aandacht als zelfstandig element in de lange geschiedenis van de Nederlandse kolonisatie en dekolonisatie overzee.

Dat Nieuw-Guinea in 1949 van de overdracht uitgesloten was, kan deels verklaard worden vanuit de voorgeschiedenis. Nieuw-Guinea was een koloniale laatbloeiër, die pas omstreeks 1900 een meer definitieve plaats kreeg in de koloniale staat Nederlands-Indië. Dat gebeurde met de vestiging van permanente bestuursposten in Manokwari, Fakfak en Merauke. Ook daarna nog kreeg de ontwikkeling lage prioriteit, waarbij financiële en personele overwegingen de doorslag gaven. Vanuit Batavia gezien had westelijk Nieuw-Guinea voornamelijk een grensfunctie. Omstreeks 1940 waren alleen de kuststreken onder bestuur gebracht, terwijl zending en missie daar voor verspreiding van het christendom zorgden en belast waren met het verschaffen van elementair onderwijs aan de Papoea's.

Over het geheel genomen bestond er op nagenoeg alle terreinen nog een grote achterstand met de overige delen van Indonesië. De Papoea's hadden weinig contact met de kerngebieden van de archipel. Dit contact verliep in feite alleen via de Molukse assistenten bij bestuur en zending. De Indonesische nationale beweging ging geheel aan de Papoea's voorbij.

De Tweede Wereldoorlog beleefden de Papoea's anders dan de bewoners van de centrale delen van Indonesië. Hun land werd alleen gedeeltelijk door Japan bezet: in het centrum en zuiden bleef de Nederlandse en geallieerde invloed aanwezig. De bezetting duurde ook korter. Reeds in april 1944 waren de bezette gedeelten weer terugveroverd door een Amerikaans leger onder leiding van generaal Douglas MacArthur. De komst van dat reusachtige leger, rijk voorzien van schepen, vliegtuigen en transportmiddelen, dat in enkele dagen enorme kampementen uit de grond deed oprijzen, maakte diepe indruk op de Papoea's. Temeer daar een deel van dat

Papoea-padvinders op koninginnedag in Hollandia, 1955.

leger bestond uit zwarte soldaten, net zo zwart als zichzelf. Dat betekende dat zwarte mensen meer konden dan hun voorgespiegeld was. Het Amerikaanse leger en het Nederlandse bestuur namen Papoea's als hulpkrachten in dienst. Inderhaast geformeerde hulpcorpsen waren behulpzaam bij het opvangen en afvoeren van Japanse soldaten. Toen daarop de voortvarende bestuursambtenaar Jan van Eechoud kleine groepen jongeren begon op te leiden voor leidend functies, vond dit dankbaar onthaal.

In deze periode groeide onder ontwikkelde Papoea's het besef dat zij een eigen identiteit bezaten, los van die van de overige delen van Nederlands-Indië. Toen op 17 augustus 1945 op Java de revolutie werd uitgeroepen, drong het bericht hiervan wel tot Nieuw-Guinea door, maar dat wekte weinig weerklank. Ook in deze fase hadden de Papoea's geen deel aan de ontwikkeling van de Indonesische nationale beweging.

Haast met de opvoeding

Tot 1950 was de leiding in handen van resident Van Eechoud. Om de achterstanden weg te werken kreeg hij meer middelen beschikbaar. Na de soevereiniteitsoverdracht in de rest van Indonesië kwam Nieuw-Guinea rechtstreeks onder Den Haag, en de resident werd tot gouverneur verheven. Daarmee

werd een soort Nederlands-Indië in het klein geschapen.

De belangrijkste gouverneurs waren J. van Baal (1954-1958) en P.J. Platteel (1958-1962).

De uitgesproken bedoeling was om het gebied voor te bereiden op zelfbestuur. Jaarlijks ontvingen de Verenigde Naties een rapport over de voortgang. In de tweede helft van de jaren vijftig, toen de spanningen met Indonesië begonnen op te lopen, was meer haast geboden. Hoe eerder Nederland de beloofde zelfbeschikking zou kunnen realiseren, hoe beter dat zou zijn. Maar het tempo kon niet ongelimiteerd worden opgevoerd. Opleiding kost nu eenmaal tijd. Wel werd er nu systematisch gewerkt aan de training van een kleine bovenlaag. Het topniveau was de Papoea-Mulo, die jaarlijks werden bezocht door drie à vierhonderd leerlingen. De besten kregen een vervolgopleiding tot bestuursambtenaar, schoolmeester of predikant. Omstreeks 1962 verbleven enkele tientallen studenten in Nederland voor verschillende opleidingen.

Er werden ook praktische voorbereidingen getroffen om de bevolking te wennen aan zelfbestuur. In 1958 werd op Biak de eerste streekraad gevormd. Dat gebeurde via een systeem van indirecte verkiezing, dat prima bleek te werken.

Demonstratie van Papoea's tegen het plan Bunker, Hollandia augustus 1962.

Daarna kregen ook de andere residenties zulke streekraden.

In 1961 werd er een Nieuw-Guinea Raad in het leven geroepen, die inspraak had in de bestuursvoering van het geheel en medewetgevende bevoegdheden bezat. De positie van de raad was in veel opzichten te vergelijken met die van de vroegere Volksraad in Nederlands-Indië. Het voornaamste verschil was dat zij grotendeels gevuld was met Papoea's. Anders dan in Nederlands-Indië was het niet de bedoeling om een gemengde samenleving in het leven te roepen. Nieuw-Guinea werd voorbereid op een toekomst als Papoea-staat, die bij voorkeur ook de door Australië bestuurde oostelijke helft van het eiland zou omvatten. Met de regering van Australië werden aan het eind van de jaren vijftig hierover enkele voorzichtige afspraken gemaakt.

De nieuwe Papoea-elite bleef sterk op de hand van Nederland, ook toen het conflict met Indonesië verscherpte. De Papoeapolitie speelde een belangrijke rol bij het onderscheppen van Indonesische infiltranten. De bovenlaag ging ook over tot het vormen van eigen organisaties en trachtte daarmee een plaats te krijgen in het dispuut over de toekomst. In november 1961 vormden zij een Nationaal Comité, dat besloot tot het instellen van een eigen vlag en een eigen volkslied. Dit voorstel werd door de Nieuw-Guinea Raad en de Nederlandse regering overgenomen. Daartoe uitgenodigd door de regering, stelde de Nieuw-Guinea Raad verder een eigen ontwikkelingsplan op. De kern daarvan was dat het land pas op eigen benen kon staan als het voldoende ontwikkeld was, maar ook dan hoopte men op het voortbestaan van een band van Nederland.

Hoewel de Papoea-voormannen beseften dat hun positie niet sterk was, bleek deze nog zwakker dan gedacht. Hun plan werd gepresenteerd in februari 1962, een maand nadat het overleg met Indonesië was begonnen. Weer een maand later staken de Amerikanen met het plan-Bunker een spaak in het wiel. Het overleg werd buiten hen om gevoerd, en in augustus moesten zij vernemen dat zij via het akkoord van New York op korte termijn onder Indonesisch bestuur zouden worden gesteld. In de nog resterende weken volgde in besloten kring een nerveuze discussie over de vraag of zij niet alsnog de onafhankelijkheid zou moeten uitroepen. Het is daar niet van gekomen, al was het maar omdat het Nederlandse bestuur liet merken daar niet van gediend te zijn. De Raad aanvaardde tenslotte de overeenkomst met de kleinst mogelijke meerderheid.

Papoea-nationalisme

Daar hebben de Papoea's het niet bij gelaten. In de laatste dagen van het Nederlandse bestuur, in september 1962, kwam een honderdtal leidende figuren vanuit alle delen van het eiland bijeen. Zij presenteerden zich als het Nationaal Papoea Congres. Daar werd de gang van zaken nogmaals doorgenomen, en zij besloten om de door het akkoord van New York opgeworpen barrière naar de onafhankelijkheid zo soepel mogelijk te nemen. Zij spraken af om loyaal samen te werken met het Indonesische bestuur, maar om zich tegelijkertijd zo goed mogelijk voor te bereiden op het beloofde plebisciet. Toen en later was er geen twijfel over mogelijk, dat zij dan zouden kiezen voor de zelfstandigheid.

Deze vlieger ging niet op. Het daarop binnenkomende Indonesische bestuur gaf de bevolking geen enkele politieke vrijheid en behandelde haar als vijandige onderdanen. De 'Daad van Vrije Keuze' verliep in 1969 onder strenge Indonesische militaire controle, en tegenstemmers kregen geen schijn van kans. Een groep van 1024 aangewezen kiesmannen sprak zich op commando eensgezind uit voor blijvende aansluiting bij Indonesië. Dit gebeurde onder toezicht van een kleine vertegenwoordiging van de Verenigde Naties,

De kwestie Nieuw-Guinea speelde een rol bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1962.

maar deze kreeg van de Indonesische regering niet de ruimte om zich ook daadwerkelijk met de gang van zaken te bemoeien.

Het hoofdkwartier van de VN in New York heeft zich vervolgens stilzwijgend bij deze gang van zaken neergelegd, evenals de regering van de Verenigde Staten. De opstelling van de Nederlandse regering was niet veel anders. Luns liet in de aansluitende discussie in de Algemene Vergadering weten dat er in Nederland twijfels leefden over de juistheid van het Akkoord van New York en de uitvoering van de Daad van

Vrije Keuze. Hij voegde er echter aan toe dat dit intussen een gepasseerd station was, en dat zijn regering bereid was om zich bij het resultaat neer te leggen.

De afloop

Daarmee was, wat Nederland betreft, de laatste bladzij van een lang verhaal omgeslagen. De Nederlandse regering handelde sindsdien vanuit de stelling dat zij alleen in samenwerking met Indonesië nog iets voor de Papoea's zou kunnen doen. Op Nieuw-Guinea ging een Indonesisch militair bestuur met harde hand heersen over een ontmoedigde bevolking, die zich nog altijd in een marginale positie gedrongen weet. Het is het slordig einde van wat achteraf gezien een onberaden avontuur genoemd mag worden.

Voor veel van de tijdgenoten was het dat echter niet, en het Nederlandse bestuur heeft in de periode na 1945 zijn best gedaan om er iets van te maken. De Papoeabevolking was in 1962 ongetwijfeld veel verder ontwikkeld dan in 1945, en daardoor beter in staat zich te handhaven onder het Indonesische bestuur. Daar staat tegenover, dat bij een directe

Literatuur

Voor een recente studie over deze materie, zie P.J. Drooglever, *Een daad van Vrije Keuze. De Papoea's van westelijk Nieuw-Guinea en de grenzen van het zelfbeschikkingsrecht* (Instituut voor Nederlandse Geschiedenis/Boom, Den Haag/Amsterdam 2005).

Het onderliggende Nederlandse archiefmateriaal is verwerkt in de digitale bronnenpublicatie: P.J. Drooglever en M.J.B. Schouten, *Officiële bescheiden betreffende de Nederlands-Indonesische betrekkingen 1950-1963*, die binnenkort zal worden gepubliceerd op de website van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis www.inghist.nl

overdracht in 1950 de verhouding tussen Papoea's en Indonesiërs wellicht beter zou zijn geweest. Zeker is dit allerm minst. Wel is zeker, dat het nog steeds op de weg van de Indonesische regering ligt, om een bestuur te voeren dat voor de bevolking aanvaardbaar is en haar de kans op verdere ontplooiing biedt.

Dag koninginnedag ...
Cartoon van Opland, 30 april 1963.

PLAATS VAN HERINNERING

Busken Huet

Hoeveel sporen heeft Nederlands-Indië eigenlijk in de Nederlandse cultuur achtergelaten? Wat oude gebouwen, een begraafplaats en enkele woorden, dan hebben we het wel gehad. Krassen op een rots. Schrijvers als Multatuli, Louis Couperus, Eddy du Perron en Hella Haasse hebben daarentegen Nederlands-Indië een plaats gegeven in onze literatuur en daarmee ook in ons collectieve geheugen. Zij, en vele anderen, verwerkten hun ervaringen in de Oost in hun literaire werk. Vreemd is het dan dat van Busken Huet, toch niet een van de minste onzer negentiende-eeuwse literatoren, geen literaire weerslag bekend is van zijn verblijf in Nederlands-Indië, terwijl hij daar toch acht jaar is geweest.

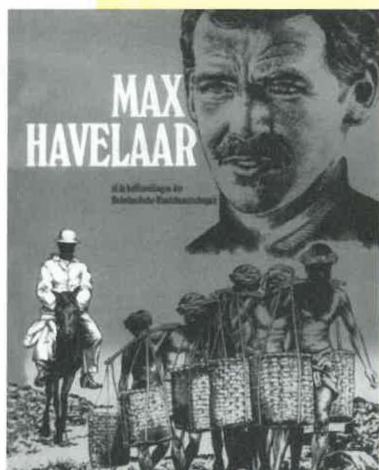
Busken Huets vertrek uit Nederland in 1868 had iets van een vlucht. Hij had zich in zijn eigenlijke professie, dat van predikant, onmogelijk gemaakt en zijn werk voor de *Oprechte Haarlemsche Courant* ervoer hij als geestdodend. Dan maar naar Indië. Hij zou er hoofdredacteur van de *Java-Bode* worden. Maar hij vertrok wel met wat we tegenwoordig een verborgen agenda zouden noemen; het conservatieve kabinet-Van Zuylen-Heemskerk vond de Indische pers te liberaal en Busken

Huet leek de aangewezen persoon om de toon en kleur ervan te doen veranderen.

Veel is daarvan niet terecht gekomen. Het belang van Busken Huet voor Nederlands-Indië ligt op een heel ander terrein. In 1862 had het Bataviaasch Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen aan de Belgische fotograaf Van Kinsbergen de opdracht gegeven om kunsthistorische monumenten op Java te fotograferen. Het werk vorderde niet snel, want naast fotograaf was Van Kinsbergen ook schilder, operazanger en impresario en aan afdrukken had hij een broertje dood. Maar uiteindelijk kwam het werk af en waren voor het eerst de Prambanan en de Borodudur op foto's zichtbaar gemaakt. Toch waren zijn 'De oudheden van Java' alleen in het gebouw van het Bataviaasch Genootschap te zien. Busken Huett heeft de eerste uitgave verzorgd van het werk van Van Kinsbergen en daarmee een belangrijk deel van de kunsthistorische rijkdom van Java voor de wetenschap en belangstellende leken in Europa ontsloten.

Hans Pols

Naar: *Plaatsen van herinnering. Nederland in de negentiende eeuw.*

De Max Havelaar is sinds 16 oktober 2006 één van de vijftig canonvensters van de geschiedenis en cultuur van Nederland. Maar al sinds jaar en dag wordt dit boek van Multatuli in de geschiedenisles gebruikt om de verhoudingen tussen Nederland en Nederlands-Indië rond het midden van de negentiende eeuw te illustreren. En in de literatuurgeschiedenis van het schoolvak Nederlands is het werk ook verplichte stof. In 2002 werd de Max Havelaar nog door de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde uitgeroepen tot het belangrijkste letterkundige werk uit de Nederlandse geschiedenis. In de cinematografische canon van Nederland ontbreekt de film uit 1976 van regisseur Fons Rademakers over het boek ook niet. Zowel de productie zelf, een verbintenis tussen Nederlandse en Indonesische producenten, als het filmscenario, de filmtechniek en de filmtaal maken de film tot een klassieker.

In dit artikel wordt beschreven hoe één bepaalde scène uit de film, de toespraak tot de Hoofden van Lebak, kan dienen als venster op koloniale politiek, retoriek en filmtechniek.

JAN DE VRIES

‘Omdat wij zoveel **mis-** **stappen** hebben begaan’

De toespraak tot de Hoofden van Lebak uit de film *Max Havelaar* als educatief venster

‘Wanneer Ik den hoogstbevredigden toestand van ’s Lands geldmidelen dankbaar erken en overweeg, dat die grotendeels de vrucht is der voordeelen door de Oost-Indische bezittingen van het Rijk opgebouwd, dan besef Ik niet minder Mijne roeping om den bloei en de verdere ontwikkeling dier bezit-

tingen te bevorderen. De offers, tot dat einde en tot handhaving van het gezag aldaar vereischt, worden met geen karige hand gebracht.’

Met deze tekst, geprojecteerd over beelden van het idyllische landschap van Indonesië, begint de film *Max Havelaar*. Het is een gedeelte uit de troonrede van 19 september 1859 van Koning Willem III. In dezelfde maand vertrouwt zijn vroegere ambtenaar Eduard Douwes Dekker (1820-1887) op een armoedig zolderkamertje in Brussel zijn ervaringen als assistent-resident van

Lebak aan het papier toe. In een kleine drie maanden tijd beschrijft hij onder het pseudoniem Multatuli (= ik die veel gedragen heb) de belevenissen van zijn alter ego Max Havelaar.

De ondertitel ‘*of de koffieveilingen van de Nederlandse Handelmaatschappij*’ laat zien dat Douwes Dekker niet alleen uit is op persoonlijke rehabilitatie. Zijn werk is ook een aanklacht tegen de Nederlandse koloniale politiek.

Havelaars toespraak tot de hoofden van Lebak is van dit laatste in historisch en literair opzicht een fraai voorbeeld.

JAN DE VRIES IS VAKDIDACTICUS
GESCHIEDENIS AAN DE LERAREN-
OPLEIDING VAN DE RADBOUD
UNIVERSITEIT NIJMEGEN.

'Ik groet U allen zeer'

In de negentiende eeuw is Nederlands-Indië verdeeld in meer dan dertig gewesten, de residenties. De benaming dateert uit de tijd dat de vertegenwoordigers van de VOC en de Republiek resideerden aan het hof van de plaatselijke vorsten.

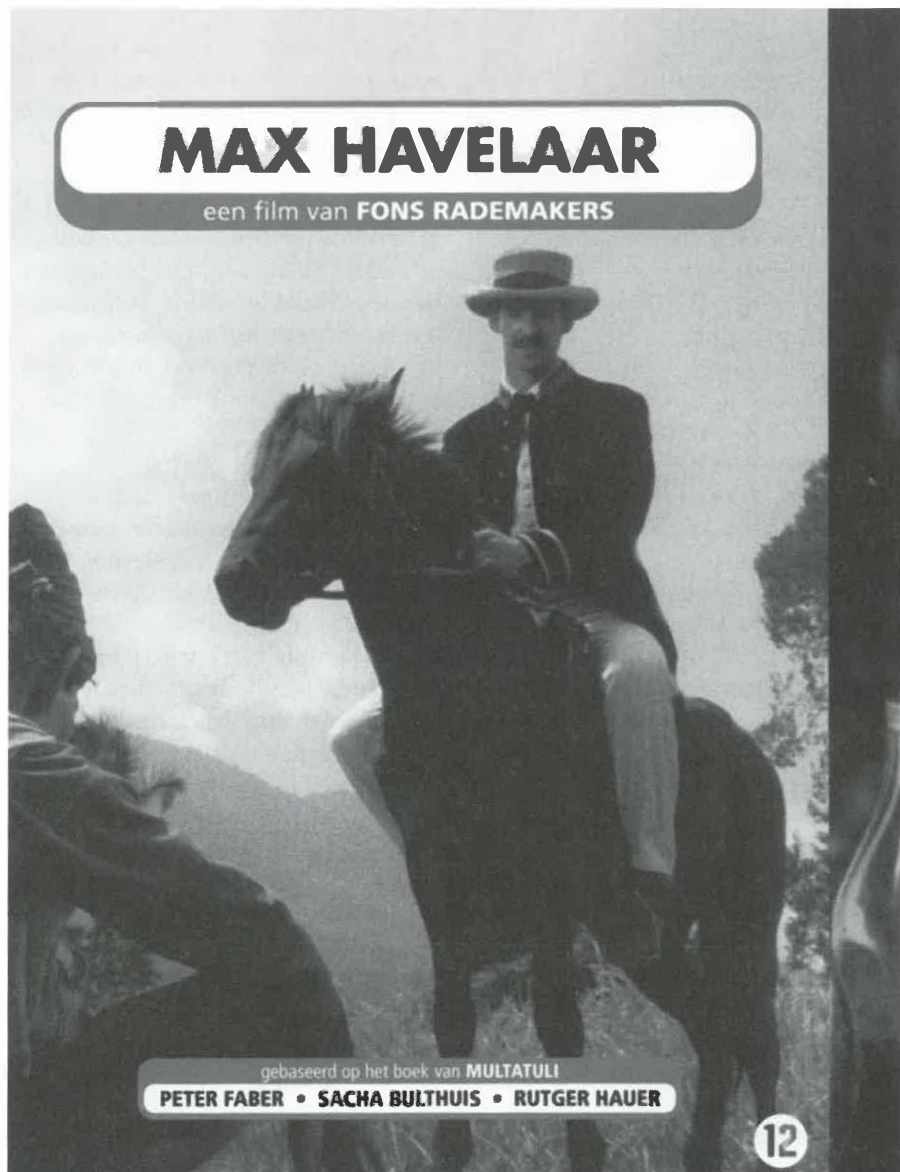
Het uiterste noordwesten van Java wordt gevormd door de residentie Bantam met aan het hoofd een resident. Bantam kent een aantal bestuursafdelingen, waarvan Lebak er één is. Namens het Nederlandse bestuur voert een assistent-resident daarover het gezag.

In 1855 overlijdt de assistent-resident onder verdachte, nooit opgehelderde omstandigheden. Boek en film geven een eigen interpretatie, met elk de nodige accentverschillen, van deze gebeurtenis. Max Havelaar wordt als nieuwe assistent-resident geïnstalleerd. De volgende dag (in de film), na bestudering van verschillende rapporten, spreekt hij de inlandse hoofden toe. In zijn toespraak gaat hij in op de functies en verhoudingen binnen het dualistische bestuursstelsel.

Aan het begin begroet Havelaar de verschillende leden van het Inlands Bestuur: de regent, de demang, de djaksa en de mantries. Verderop worden van het Nederlandse Binnenlandse Bestuur de functies van gouverneur-generaal en de resident genoemd. Zelf is Havelaar assistent-resident en is zijn ambtenaar Verbrugge controleur.

Havelaar maakt duidelijk dat in dit bestuursstelsel formele zeggenschap iets anders is dan feitelijke machtsuitoefening. De gouverneur-generaal en de resident zijn ver weg en het is dus de taak van de plaatselijke bestuurders, Havelaar als assistent-resident en de inlandse vorsten met hun ambtenaren, om voor orde, rust en welvaart te zorgen.

De rede laat zien dat de pogingen op dit terrein, die onder gouverneur-generaal J.D. van der Capellen (1816-1826) werden ingezet, geen vruchten hebben afgeworpen. Dertig jaar na Van der Capellen zucht de Javaanse boer nog steeds onder de willekeur van de inlandse vorsten. Havelaar geeft daar twee verklaringen voor:

Max Havelaar werd in 1976 verfilmd en is nog steeds de moeite van het bekijken waard.

‘De gouverneur-generaal is rechtvaardig, maar hij is ver’, en ‘Hoofden van Lebak. Ons land is arm, omdat wij zoveel misstappen hebben begaan.’

De invloed van de gouverneur-generaal, ofschoon van goede wil, is beperkt. De armoede onder de bevolking is vooral toe te schrijven aan het gedrag van de inlandse vorsten.

In de onderbreking van zijn toespraak geeft Havelaar in een onderonsje met Verbrugge een voorbeeld van het wan-gedrag van de regent:

‘Weet je dat de regent z’n sawah’s laat bewerken door het volk zonder te betalen? Je had ’t moeten weten. Het volk moet werken als een lijfeigene van de regent, veel meer dan is toegestaan’.

Havelaar maakt hiermee duidelijk dat het aloude feodale systeem met herendiensten nog steeds bestaat. Hij geeft echter na de toespraak toe dat de regent veelal niet anders kan en dat het Nederlandse bestuur mede het feodale systeem in stand houdt: ‘De regent heeft honderd familieleden der staat. Die hebben ook rechten, op hem. Die plunderen de regent uit en daarom laat hij het bij de bevolking weer weghalen. Uit nood. Als wij de hoofden goed betaalden, werd er van de armen niet gestolen.’

Lebak is een arm gebied waar voornamelijk rijst wordt verbouwd voor de plaatselijke bevolking. De streek maakt daarom geen deel uit van het Cultuur-

Bronnen

Een kleine selectie uit de onuitputtelijke hoeveelheid informatie over Multatuli en Max Havelaar:

L. van der Bolt, Didactiek voor stimulerend fictieonderwijs in de basisvorming, in: *Levende Talen*, jrg. 5, nr. 1, 27-37.

C. Fasseur (ed.), *Geld en geweten. Een bundel opstellen over anderhalve eeuw Nederlands bestuur in de Indonesische archipel* (Den Haag 1980).

C. Fasseur, *Indischgasten* (Amsterdam 1997).

W.F. Hermans, *De raadselachtige Multatuli* (Amsterdam 1987).

A. de Jong, Interview met Fons Rademakers, in: *Skoop*, jrg. 12, nr. 8, oktober 1976, 38-43.

D. van der Meulen, *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker* (Nijmegen 2002).

F. Rademakers, *Audiocommentary by DVD Max Havelaar*. Amsterdam 2003: A-film Home Entertainment.

A.L. Sötemann, *De structuur van Max Havelaar* (Utrecht 1966).

D. Verdaasdonk (red.), *Fons Rademakers. Literatuur als film* (Utrecht 1984).

stelsel dat zich vooral richt op de export naar Nederland van producten als suiker en koffie. De rijkdom van Nederlands-Indië, waarvan Koning Willem III in zijn troonrede spreekt, is dus een andere rijkdom dan die Havelaar in zijn toespraak Lebak toedicht. Wel zijn beiden het erover eens dat verzet tegen het Nederlandse gezag met harde hand moet worden neergeslagen. De strafexpeditie van het Nederlandse leger in de Buitengewesten worden door Havelaar met name genoemd als hij zegt dat op Sumatra (Lampongs) de opstandelingen een ellendige dood zullen sterven.

Havelaar laat zich dan ook niet kennen als een tegenstander van de Nederlandse koloniale politiek of als een revolutionair. Hij is meer een idealistische wereldverbeteraar.

Deze discussie rondom Havelaar was niet alleen één van de thema's uit het eindexamen geschiedenis 2001 en 2002, maar heeft ook de gemeenten in lite-

raire en historische kringen verhit. Aan de ene kant de groep die Havelaars optreden kenschetst als 'olifant in de porseleinkast'. Als een alwetende legt hij zijn normen en waarden op aan zowel de inheemse vorsten als aan zijn Nederlandse superieuren. Hij houdt daarbij geen enkele rekening met de gewoonten en rechten, in het bijzonder met de adat, van de Indische bevolking. Daarnaast legt Havelaar weinig fijngevoeligheid aan de dag als hij probeert binnen de ambtenarij weerklank te vinden voor zijn ideeën.

Deze kritiek wordt gepareerd door anderen die aangeven dat Havelaar de moed had om op een indringende manier onrecht aan de kaak te stellen. Het kostte hem zijn carrière, maar hij zet zijn persoonlijke belangen opzij om de inlandse bevolking te helpen. Er waren wel meer van dergelijke mensen. Fasseur heeft laten zien dat Havelaar, of eigenlijk Douwes Dekker, niet de enige Nederlandse ambtenaar was die opkwam voor de plaatselijke bevolking. Wel is het zo dat negentiende-eeuwse critici uitzonderingen waren in de kolonie. Daarnaast was de reikwijdte en de betekenis van Havelaars optreden veel groter dan die van zijn (weinig) medestanders. (Zie daarvoor ook het artikel van D. van der Meulen hierna. Red.)

Retoriek

De toespraak tot de hoofden van Lebak in het achtste hoofdstuk van de *Max Havelaar* telt 2390 woorden en in de film 415 woorden. Scenarioschrijver Gerard Soeteman (o.a. ook van historische films als *Floris*, *Soldaat van Oranje* en *Zwartboek*) heeft de tekst dus flink ingekort een aangepast.

Havelaar spreekt in het Maleis en wordt Nederlands ondertiteld. Het Maleis is niet het negentiende-eeuwse Oud-Javaans, de bestuurstaal in die tijd, maar het moderne Indonesisch (Bahasa Indonesia). In de scène is een enkele keer goed te zien en te horen dat acteur Peter Faber de tekst later heeft ingesproken (nasynchronisatie/dubbing).

In de opbouw zien we dat Havelaar eerst zijn toehoorders en hun land uitbundig lof toezwaait, vervolgens wordt het probleem benoemd en een concrete oplos-

sing met voorwaarde voorgesteld. De vraag is of Havelaar er verstandig aan heeft gedaan om juist een spreekpauze in te lassen nadat hij het probleem heeft aangekaart: Lebak is arm en dat komt door jullie. De hoofden zijn zo aangeslagen, dat ze emotioneel niet meer in staat zijn een oplossing aan te horen.

Wat stijl betreft maakt Havelaar veel gebruik van de herhaling/repetitio. Zelfs in het onderonsje met Verbrugge in de pauze past hij deze retorische truc toe. Binnen die herhaling gebruikt hij ook nog eens veelvuldig de drieslag (tricolon). Het meest opmerkelijke voorbeeld: 'De koning is rechtvaardig. Maar hij is ver. De gouverneur-generaal is rechtvaardig, maar hij is ver. De resident is rechtvaardig. Maar ook hij is ver weg'.

Drie keer de functie, drie keer rechtvaardigheid en drie keer de afstand. Havelaar probeert op verschillende momenten en in verschillende bewoordingen een 'wij-gevoel' te creëren. Hij zegt dat hij van de hoofden wil leren en dat niet *zij* maar *wij* misstappen hebben begaan. Het verst gaat hij hierin als hij de hoofden vraagt hem als vriend te zien.

Een derde retorisch element is het oproepen van tegenstellingen. Havelaar combineert dit met het herhalingsprincipe als hij de rijkdom van Lebak beschrijft en direct daarop laat volgen dat er armoede is: 'En u wilt allen in vrede leven. Maar ik heb ook ontdekt dat uw bevolking arm is... De grond vraagt één graankorrel om een volle halm terug te geven. Toch zijn wij arm.'

Filmtechniek

Als locatie voor het huis van Havelaar werd door de filmcrew een woning gevonden in Losari, bij Tjeribon op Midden-Java. Het huis is van de Javaanse prins Elank Mohammed Adenan Soesilaningrat. Rademakers was zo onder de indruk van zijn gastheer, dat hij de prins vraagt om de rol van regent te spelen. Voor het huis van de regent in de film wordt het vroegere verblijf van de resident van Lebak in Serang gebruikt. Kortom:

Havelaars huis is eigenlijk het verblijf van de regent en de woning van de regent is eigenlijk het huis van de resident.

Daarbij is het zo dat in boek en film Havelaar en de regent tegenover elkaar op het grote plein in de hoofdplaats Rangkas-Betoeng van Lebak wonen. Je ziet in een andere filmscène Verbrugge en commandant Duclari langs het huis van de regent lopen en direct daarna bij de woning van Havelaar aankomen.

In werkelijkheid liggen de huizen ruim 300 kilometer van elkaar.

Veel zorg bij de mise-en-scène is aan de kleding besteed.

De kragen en de manchetten van de uniformen van de ambtenaren moesten in de negentiende eeuw voldoen aan de eisen van het Ministerie van Koloniën. De controleur droeg zilveren en bronzen borduursels, maar niet geheel rondom de kraag en manchetten. De assistent-resident aaneengesloten zilver en goud en het uniform van de resident bestond grotendeels uit gouddraad.

Voor de film werd op basis van archiefmateriaal een voorbeeld van het uniform exact nagebordurd. In 1975 kost dat per uniform 3000 gulden. Met dat voorbeeld zijn in Indonesië de andere uniformen gemaakt. Die zijn fijner en beter afgewerkt dan het Nederlandse model en kosten 17 gulden.

De bestuursverhoudingen worden tijdens de toespraak ook op een andere manier in beeld gebracht. De hoofden zijn eenvoudig gekleed (bruine kleding zonder versierselen) en zitten op de grond. De regent heeft kleurige, met goud afgezette, kleding en zit op een stoel. De controleur Verbrugge heeft een uniform met zilver en zit of staat schuin achter Havelaar. Havelaar heeft een uniform met goud en zilver en staat centraal voor iedereen.

Na afloop van de toespraak haakt de regent zijn linkerarm in de rechter van Havelaar. Ook dit is voorgeschreven etiquette van het Ministerie van Koloniën. Het moet duidelijk maken dat de macht van de inlandse vorst steunt op het gezag van het Nederlandse bestuur. En dat blijkt ook uit de voorgeschreven aansprekstitels. De regent wordt 'jongere broeder' genoemd en de assistent-

resident 'oudere broeder'. Het slechte gebit van de regent, gespeeld door de Javaanse prins Adenan Soesilaningrat, komt doordat hij een stevige sirihiworer was. Het kauwen van een sirihiwortel, voorbehouden aan de aanzienlijken, geeft op zich een frisse smaak in de mond maar is uiteindelijk funest voor het glazuur. Het slechte gebit is dus een uitvloeisel van de aanzienlijke positie die de regent in de film en het echte leven innam.

In het camerawerk (van Jan de Bont, ook regisseur van actiefilms als *Speed* en *Twister*) zien we Havelaar vooral vanuit een kikvorsperspectief, waardoor hij belangrijk lijkt. Daarentegen wordt het vogelperspectief met name gebruikt om de inheemse hoofden in beeld te brengen.

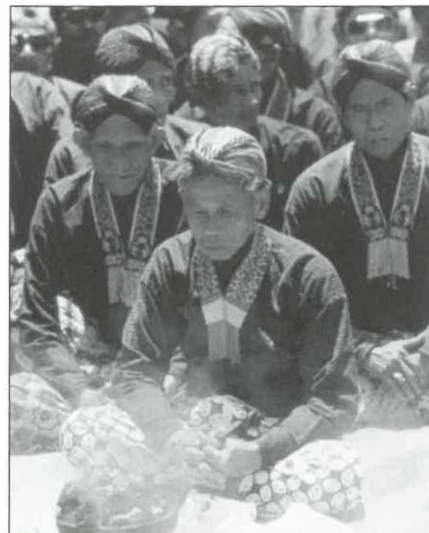
Van zowel Havelaar als de hoofden worden close-ups gemaakt, maar bij die van Havelaar gaat er altijd iets aan vooraf: een beweging met de camera of een inzoom. De meeste close-ups van de hoofden zijn stilstaande shots. Ook in de vaak gebruikte langzame panbeweging wordt Havelaars belang aangegeven, doordat hij vrijwel altijd in het centrum van het beeld blijft staan.

Mutatuli zegt in zijn boek dat Havelaar tijdens zijn toespraak 'sprak als een apostel, als een ziener'. Dit zien we terug in de open armgebaren van Havelaar en de belichting. Havelaar werpt voortdurend een schaduw op de muur achter hem. Hij wordt als het ware uitvergroot, een symbolische weergave van het beeld dat Rademakers van hem wil uitroepen.

Tot slot

De kracht van de scène met de toespraak tot de hoofden van Lebak schuilt in de combinatie van de drie verschillende elementen: koloniale politiek, retoriek en filmtechniek. In een filmfragment van tien minuten, waarvan er zes aan de toespraak zelf zijn gewijd, wordt een blik geworpen op geschiedenis, literatuur, taal en film. Zo dient niet alleen de complete Max Havelaar, maar ook een klein fragment daaruit, als venster op geschiedenis en cultuur.

Voor meer informatie:
j.devries@ils.ru.nl

DVD en opdrachten

De DVD met de film is in 2003 uitgegeven door A-film Home Entertainment.

De DVD is in de gespecialiseerde DVD-winkels los verkrijgbaar of in een Fons Rademakers Box, waarin ook de Oscarwinnende *De Aanslag* (1986), naar het boek van Harry Mulisch (1982) en *Als twee druppels water* (1963) zitten. De laatste is een verfilming van het boek *De donkere kamer van Damocles* uit 1958 van Willem Frederik Hermans. Heeft de winkel bij u in de buurt de DVD niet in huis, dan is www.bol.com een goede optie. Of kijk bij Blokker of Het Kruidvat.

Van de DVD heeft de schrijver van dit artikel een uitgebreide beschrijving gemaakt. Omdat de film voor leerlingen op het eerste oog nogal saai (qua montage en handeling) overkomt, is een goede didactische introductie in de les noodzakelijk. Vier verschillende opdrachtbladen (met zo'n instructie, bronnen en antwoordenmodellen) over de scène 'Toespraak tot de hoofden van Lebak' zijn beschikbaar op: www.histoforum.digischool.nl/

Was Multatuli een voorloper van het Indonesisch nationalisme? In de praktijk niet, maar in zekere zin toch wel, aldus de schrijver van dit artikel. En datzelfde geldt ook bij andere vernieuwingsbewegingen in de tweede helft van de negentiende eeuw. Men voelde zich door hem geïnspireerd.

DIK VAN DER MEULEN

Multatuli en het nationalisme

Multatuli werd een paar jaar geleden door de Maatschappij van de Nederlandse Letterkunde uitgeroepen tot de belangrijkste Nederlandse schrijver aller tijden, en zijn *Max Havelaar* tot het belangrijkste boek. Voor allerlei kranten was dat voorpaginanieuws, en sindsdien lijkt deze uitverkiezing – door een betrekkelijk kleine groep specialisten – in Nederland en misschien ook Vlaanderen de communis opinio te zijn geworden. Niet dat dit tot herdrukken van zijn werk heeft geleid; al vele jaren kan men in de Nederlandse boekhandel uitsluitend terecht voor ‘de’ *Max Havelaar*. Zelfs *Woutertje Pieterse*, het door zijn zeven bundels *Ideeën* gegeven feuilleton dat door velen wordt beschouwd als zijn andere grote werk, is alleen antiquarisch verkrijgbaar.

Over Multatuli's huidige bekendheid buiten het Nederlandse taalgebied mogen we niet al optimistisch te zijn, ondanks het feit dat hij, na Anne Frank, de meest vertaalde Nederlandse schrij-

ver is. Als er al aandacht is voor Nederlandse boeken, dan gaat die uit naar schrijvers die nog in leven zijn. Zoals Harry Mulisch, die een jaar of wat geleden in de Verenigde Staten met Homerus werd vergeleken. (Wat tot een cartoon leidde van een pijprokende man die door een suppoost werd toegesproken met de woorden: ‘you are not allowed to smoke, mr. Homerus’). Zelfs in Duitsland, het land waar Multatuli de laatste twintig jaar van zijn leven heeft gewoond, waar hij in 1887 stierf en werd gecremeerd (als eerste Nederlander), waar een Internationale Multatuli Gesellschaft bestaat en waar meerdere boeken van zijn hand nog wel te koop zijn – ook daar is een auteur als Cees Noteboom veel bekender. Dat is wel eens anders geweest, getuige de bewondering van bijvoorbeeld Sigmund Freud voor Multatuli's werk, in een tijd dat bijna alles van hem in het Duits verkrijgbaar was; ook zijn brieven. Maar dat is inmiddels honderd jaar geleden.

Met Multatuli's bekendheid buiten Nederland en Vlaanderen is het tegenwoordig dus droevig gesteld. Met één uitzondering: Indonesië. Het is een van de weinige landen waar straten naar hem zijn vernoemd... dat wil zeggen:

Dit 's een Javaan.

Hij plant geduldig 't koffijboontjen,
En Moeder Holland wordt ermeê te
goed gedaan.

Maar – ééns komt boontjen
om zijn loontjen

één straat op z'n minst, en wel in Rangkas Bitoeng, Lebak, Banten, wat in dit geval natuurlijk geen willekeurige plek is.

Hoe dan ook: er is een straat naar hem vernoemd, een eer die hij in Indonesië met weinig Nederlanders zal delen. (Een van die weinigen is overigens zijn familielid E.F.E. Douwes Dekker, in Indonesië beter bekend als Setiabudi.)

Wel bemind, maar niet bekend

Toch is er met de waardering voor Multatuli in dit land iets merkwaardigs aan de hand. In haar proefschrift uit 1993 over tijdschriften en intellectuelen op Java ging Liesbeth Dolk uitvoerig in op de betekenis die Multatuli heeft gehad voor de nationalistische beweging in Nederlands-Indië. Kort na 1900 kreeg een kleine groep Indonesiërs als gevolg van de zogeheten Ethische Politiek toegang tot gouverne-

DR. D VAN DER MOLEN PROMOVEERDE IN 2002 OP EEN STUDIE NAAR HET LEVEN EN WERK VAN EDUARD DOUWES DEKKER, MULTATULI.

mentsscholen. Aanvankelijk was men op die scholen zeer terughoudend met het aandacht geven aan de controversiële schrijver – iets wat de aantrekkingskracht van Multatuli op de jonge Indonesiërs vermoedelijk juist versterkte. Zeker is dat zij door hun scholing kennis konden nemen van zijn werk, en dat ook deden.

Op zichzelf is dit al aardig, omdat Multatuli's postume invloed juist op de Ethische Politiek onmiskenbaar is. Interessanter nog is de ontwikkeling hier, maar ook elders, van het denken over Multatuli.

Max Havelaar is een gecompliceerd boek, zowel inhoudelijk als door zijn literaire vorm. Het *beeld* dat men ervan heeft, is in vergaande mate bepaald door een beperkt aantal passages, zoals de toespraak tot de hoofden van Lebak, de stukken over Saïdjah en Adinda en het vlammende slot, waarin Multatuli 'klevangzettende krijgszangen' aankondigt en zich direct tot de koning wendt.

In de vertelling over Saïdjah en Adinda spreekt hij over een dorp dat door de Nederlanders is veroverd, en 'dus' in brand stond; het beroemdste *dus* uit de Nederlandse letterkunde. Aan het slot van zijn *Havelaar* wijst hij op 'de eindeloze expeditiën en heldendaden tegen arme ellendige schepsels, die men vooraf door mishandeling dwong tot opstand'.

Dit, samen met de beroemde regel 'er ligt een roofstaat aan de zee, tussen Oost-Friesland en de Schelde', maakte Multatuli tot een antikoloniaal in de

De tekeningen zijn gemaakt door de literator Carel Vosmaer, die veel contact had met Multatuli.

Hij bezocht hem ook in Duitsland en tekende daar o.a. Eduard en Mimi in Rambach.

ogen van sommige voormannen van het vroege Indonesische onafhankelijkheidsstreven.

Typerend is wat de Indonesiër Boejoeng Saleh hierover schreef (hier geciteerd naar een artikel van G.J. Resink): 'Maar wie onder ons nu herinnert zich niet hoe de rede van Lebak en uittreksels van *Saïdjah en Adinda*, die wij in de schoolbloemlezing lazen, onze geest en ons denken beïnvloed hebben, hoe *Max Havelaar* ijverig werd gelezen in de kringen van de jeugdbeweging, aangehaald in politieke redevoeringen en in discussies, hoe *Saïdjah en Adinda* genoemd werden in liefdesbrieven?'

Een ander treffend citaat komt van oud-minister van Buitenslandse Zaken Roeslan Abdulgani, die vijftien jaar geleden schreef: 'De nationalistische en patriottische geest van mijn generatie werd door dit werk van Multatuli aangevuurd.' Maar in andere beschouwingen relativeerde Abdulgani de invloed van Multatuli op het Indonesische nationalisme – en met reden. Want wie *Max Havelaar* nauwkeurig had gelezen, wist dat het niet zo eenvoudig lag.

Het is niet gemakkelijk in een paar woorden uit te leggen waar het boek precies over gaat, maar de hoofdstrekking is: de Javaanse bevolking wordt misbruikt door de eigen *Javaanse* 'hoofden'; een uitbuiting die, in strijd met de Nederlands-Indische wetgeving, door het Nederlandse bestuur werd toegelaten.

Multatuli benadrukte in latere uitgaven van zijn boek dat dit niet alleen inhu-maan was, maar ook ten koste ging van het Nederlandse gezag over de koloniën, en dat uiteindelijk het gevolg zou zijn dat de omvangrijke Indonesische bevolking in opstand zou komen en het geringe aantal Nederlanders de zee in zou drijven.

In de loop van de jaren zijn steeds meer lezers, in Nederland maar ook in Indonesië, dan ook tot de conclusie gekomen dat Multatuli helemaal geen voorstander was van een onafhankelijk Indonesië, maar, integendeel, juist wilde dat het koloniale stelsel in stand zou blijven. Zeker ook in het belang van de bevolking daar, maar zelfs dát niet alleen.

Vaak was er bij de lezers die dit constateerden een onderton van teleurstelling merkbaar, al werd er gewoonlijk grootmoedig aan toegevoegd dat Multatuli wel degelijk een groot, humaan denker was die er telkens weer op had gewezen dat de Indonesiërs *mensen* waren, net als hun Europese overheersers – en misschien nog wel meer dan zij.

De revolutionair spreekt

Inmiddels is dit alweer vele jaren de gangbare opvatting: Multatuli was een belangrijke factor voor de koloniale politiek, maar hij stond met zijn denkbeelden ver af van de Indonesische onafhankelijkheidsbeweging. De voor de hand liggende vraag is dan natuurlijk *waarom* sommige nationalistten hem als een inspirator hebben gezien

(en, omgekeerd, waarom de Nederlands-Indische autoriteiten zo beducht voor hem waren). Waren zij zulke slechte lezers?

Dat viel vermoedelijk wel mee – of liever: dat is eigenlijk niet waar het om ging. Dat Multatuli zich, ondanks de ogenschijnlijk niet wereldschokkende *hoofdstrekking* van zijn boek, wel degelijk als revolutionair kon laten gelden, blijkt wel uit de geciteerde passages over Nederland als roofstaat en het door de Nederlanders in brand gestoken dorp. Dit had natuurlijk ook met zijn manier van schrijven te maken: in een tijd dat iedereen gewend was aan omzichtigheid, en waar bijna alle uitlatingen waren overgoten met een dikke chauvinistische saus, kwamen Multatuli's ondiplomatieke woorden hard aan. Dit effect werd versterkt door zijn kolossale talent.

Daarbij kwam dat Multatuli op enkele andere terreinen werkelijk, en onbetwifelbaar, een revolutionair denker zou blijken: de religie, de arbeidersbeweging en de vrouw.

Om met de eerste te beginnen: Nederland was tot het midden van de negentiende eeuw een bijzonder godsdienstig land. Pas rond 1850 was er een miniem beweginkje op gang gekomen dat zich tegen de kerkelijke dominantie afzette en kritische vragen stelde over het heersende godsbeeld – zonder overigens het bestaan van een opperwezen te ontkennen. En opeens stond Multatuli op, juist beroemd geworden met zijn *Max Havelaar*, die zei dat geloof bijgeloof was, en die de natuur centraal stelde; in navolging van de achttiende-eeuwse Verlichting, maar radicaler: 'De natuur is *alles*, en: alles is *natuurlijk*. Waar 't ons gegeven is de volgorde na te gaan van de logica der feiten, erkennen we dat natuurlyke, die: *noodzakelykheid*. Waar de logica ons ontsnapt – omdat we zo weinig denken – denken we aan God.' (Idee 166)

Geloof en godsdienst, Multatuli moest er weinig van hebben, en van het christendom nog minder: 'Ik heb in veel opzichten eerbied voor Jezus, maar niet voor 't zogenaamd Christendom. Er zyn door Jezus dingen gezegd, die 'k geloof – schoon ik ze niet

geloof omdat hy 't zeide – maar in 't Christendom zelf geloof ik *niet*. Ik ontken 't bestaan van dat Christendom. Ik heb 't nooit ontmoet, nooit waargenomen, en ben overtuigd dat Jezus, op aarde terugkomende, heel verwonderd wezen zou te horen dat men zich naar hem noemde. Ik heb een neefje die spelfouten maakt, en zich daarom Multatulist noemt. Wat zou m'n aanhang groot wezen, als dat opging.' (Idee 186)

Multatuli's denkbelden over de positie van de vrouw in Nederland sloten daar nauw bij aan. In de bijbel stond immers, in de woorden van Multatuli, 'dat de vrouwen *onderdanig* moeten zyn'.

Hij vervolgde:

'De eis der mannen op dit stuk, toont reeds dat die vordering ongegrond is. Om heer te zyn in 't zedelyke, behoorde men te beginnen met het begrypen van rechtvaardigheid, en 't is ónrechtvaardig *de* vrouw, als zodanig, te stellen beneden *den* man. Verbeeld u, Cornelia, Sappho, Charlotte Corday, De Staël, Beecher-Stowe, *onder* den eersten den besten kwajongen! Maar wie moet *dán* heersen? 't Antwoord is eenvoudig: er wordt niet geheerst.

- Goed, maar... wie behoort het meest invloed te hebben?
- Wel... die 't verdient.
- Nog eens goed, maar... wie verdient het?
- Wie 't meest ontwikkeld is als *mens*. De geslachtsdelen hebben hiermee

evenmin te maken als de kleur van 't haar.

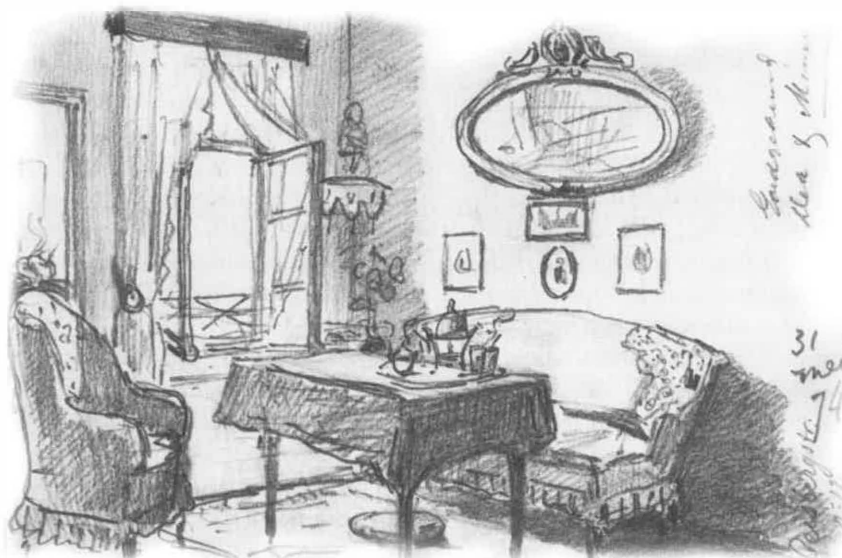
- Maar... als hy of zy die 't meest ontwikkeld is als mens, niet slaagt in 't verkrygen van den invloed die hem of haar toekomt?
- Dan twyfel ik aan die meerdere ontwikkeling, en raad hem of haar ernstig aan, zich verder te ontwikkelen.' (Idee 181)

Zijn opvattingen over enkele schijnbaar uiteenlopende onderwerpen komen samen in het korte Idee 225:

Het is schande voor de mannen, dat de vrouw, *in hun eigen schatting*, hoger staat, naarmate zy minder met mannen heeft omgegaan.

Precies als met die andere Javanen, wier onbedorvenheid in omgekeerde rede staat tot hun gemeenzaamheid met Christenen.'

Deze denkbelden, die nog altijd modern aandoen, maakten in 1861 een ongekende indruk. En dat gold bovenal voor het bladzijden lange Idee 451, dat Multatuli in 1862 schreef, en waarin hij schande sprak van de armoede in Nederland en van de betreurenswaardige staat waarin de 'werklieden' zich bevonden. Ook daaruit een citaat, waarin hij zich keert tegen het parlementaire stelsel op basis van censuskiersrecht – wat inhield: alleen stemrecht voor de rijke *mannen*: 'Weer moet ik hier terugkomen op de leugen der Vertegenwoordiging. Al was er niet zoveel geknoei in 't kiezen door de weinigen die 't recht hebben zich

Woonkamer van Eduard en Mimi in Wiesbaden, 1874.

Beeld uit de film Max Havelaar van Rademakers waarop rechts de film-Tine, de eerste vrouw van Douwes Dekker, waarmee hij trouwde in Indië.

daarmee te bemoeien, of die van dat recht gebruik maken, dan nog zou die hele zaak leugen zyn, want... het *hongerlydend* gedeelte der Natie spreekt niet mede. De niet-etende werkman heeft evenmin stem by de behandeling *zyner* zaken als de koeien zelf, die hy ziet wegvoeren naar Engeland. [...]

Algemene verkiezingen dus. Afschaffing van den census, die bespottelyk is, in principe én in toepassing. [...]

En eindelijk: waarom stemmen de vrouwen niet mee? Als de ministers 't geld van de natie wegsmyten, zodat de belastingen hoog blyven, lyden zy toch ook onder dien druk? Als we door slecht bestuur oproer krygen, of oorlog, of watersnood, lyden zy toch ook onder die rampen?'

Multatuli: een baanbreker

Dit soort geschriften, in combinatie met zijn *Max Havelaar* (en niet minder de reputatie die dat boek hem had opgeleverd), zorgden ervoor dat Multatuli in brede kring als een baanbreker werd gezien; als een – afhankelijk van de positie die iemand innam – gevaarlijke oproerkraai, óf juist als een lichtend voorbeeld. Daar was veel voor te zeggen, maar zijn bewonderaars gingen vaak nog verder. Het geval wilde dat Multatuli's geschriften samenvielen met de opkomst van de arbeidersbeweging, en die had dringend behoefte aan leiders met charisma.

Men had natuurlijk Marx, wiens ster in de jaren 1860 snel rees; in Duitsland kende men figuren als Lasalle – maar in Nederland ontbrak het eigenlijk aan zo iemand, althans totdat Domela Nieuwenhuis zich deed gelden.

En toen was daar Multatuli, die precies zei wat zij, de leden van prille Nederlandse sociale beweging, ook begonnen te vinden – en die zelfs nog een stuk

radicaler leek te zijn. Geen wonder dat zij hem in hun armen sloten en naar voren duwden als een voorganger – waarbij de bewondering vaak in een soort heiligenverering omsloeg. Geen toeval – het socialisme en communisme hadden vaak iets van een religie – en Multatuli maakte dáár geen bezwaar tegen, omdat hij ook wel parallellen zag tussen zichzelf en Jezus.

Maar van het socialisme zelf moest hij niets hebben. Vanaf het moment dat hem duidelijk werd hoe populair hij juist onder socialisten was, heeft hij zich tegen die beweging afgezet.

'Nee, socialist ben ik niet,' schreef hij aan de socialist H.C. Muller.

'Ik kan 't program van die party niet onderschryven, en dit is jammer voor my misschien, voor hen iets zekerder.' En aan dezelfde Muller:

Toen God de wereld geschapen, en aan Adam gevraagd had: 'is er nog iets waarmee ik je plezier kan', antwoordde de slimmert: 'hm, ja, 'n onhandig vijandje zou me wel schikken. En 't geschiedde alzoo. De Heer, goedig als altyd, schiep de socialisten.'

Om aldus te besluiten:

'Nog eens, 't spyt me dat ik niet met de Socc. Kan meegaan. Men had moeten meegaan met my.' (Aan Muller, 15 augustus 1886)

Met dit laatste kwam hij tot de kern van zijn eigen 'gedachtegoed', om die sinds Pim Fortuyn zo goed als onbruikbare term maar eens te gebruiken. Hij behoorde tot geen enkele stroming, al zou men de mengeling van eigenzinnige en vaak, maar zeker niet altijd, vooruitstrevende opvattingen natuurlijk van de naam multatulisme kunnen voorzien (waarbij we dan *niet* in de eerste plaats aan spelfouten moeten denken).

Hij was geen socialist, want hij zag niets in allerlei klassiek-socialistische meningen, zoals herverdeling van productiemiddelen en grotere invloed van de staat. Wat dat laatste betreft: de rol van de staat kon hem niet klein genoeg zijn. Bovendien was hij voor de herinvoering van een min of meer absoluut koningschap, met de kanttekening dat de Oranjes hem daarvoor niet de geschikte personen leken.

In andere opzichten stond hij wel in de buurt van de socialisten, die zijn afkeer deelden van de traditionele kerken en de ondergeschiktheid van de vrouw.

Niet anders was het met degenen die in Multatuli, postuum, een aanhanger van de Indonesische onafhankelijkheid meenden te kunnen begroeten. Dat was hij niet, maar hij deelde veel van hun opvattingen, en hij sprak zich over de misstanden in de koloniën uit op een wijze zoals géén Nederlander voor hem had gedaan, en maar weinigen na hem. Maar een antikoloniaal was hij niet, evenmin dus als socialist, liberaal of christen. Hij was voor elke stroming onbruikbaar.

Maar hij was wel iets anders. Met zijn gedreven pen was hij een wegbereider voor meerdere bewegingen. Sommige socialisten die zijn werk goed hadden gelezen, herinnerden hem niet als een van hun leiders, maar als iemand die hen had wakker geschud.

Zo zou men ook zijn betekenis kunnen zien voor de nationalistische beweging in Nederlands-Indië. Multatuli was hiervan géén directe voorloper; zijn werk kan immers evenzeer worden uitgelegd als een pleidooi voor een bevoogdende Nederlandse politiek, waarbij lokale bestuurders onder het toezicht moesten worden gesteld van 'wijzere' Europese ambtenaren. Maar hij behoorde wel tot degenen die werkelijk oog hadden voor de bevolking en die – anders dan in het verleden wel eens is gezegd – begrepen wat er onder die bevolking leefde. Zijn *Saïdjah en Adinda*, dat ook in het onafhankelijke Indonesië tot de klassiekers wordt gerekend, is daarvoor het bewijs.

HANS BOSCHLOO,
ANNEMARIE
KLOOSTERMAN EN
STEFAN BOOM

Een opdracht die direct te gebruiken is in de klas door docenten die bezig zijn met het examenonderwerp Indonesië. Begeleid door een artikel dat achtergronden verschaft om in de les zelf te kunnen vertellen en de leerstof van verschillende kanten te benaderen. Vwo-niveau. Ook op havo te gebruiken, maar met wat meer begeleiding.

De koloniale Aletta

Op reis voor de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht 1911-1912

Aletta Jacobs (1854-1929) en haar Amerikaanse kiesrechtvriendin Carrie Chapman Catt (1859-1947) besluiten in 1911 op reis te gaan om propaganda te maken voor het vrouwenkiesrecht. Zij beginnen hun wereldreis in Zuid-Afrika, waar zij drie maanden intensief propaganda maken door het houden van lezingen en het bezoeken van congressen. Vandaar gaan zij via de Rode Zee naar Egypte. Maar eerst maken zij nog een omweg door het Midden-Oosten en bezoeken Jeruzalem en Beiroet. Vervolgens gaan zij naar Ceylon (Sri Lanka). Daarna maken zij een rondreis door Brits-Indië (India). Over land naar Birma en via Singapore per schip naar Nederlands-Indië (Indonesië). Dan naar Hongkong, de Philippijnen en China. In Japan nemen ze afscheid. Catt vaart via Hawaï naar San Francisco en Jacobs neemt in Wladiwostok de trein naar Amsterdam.

Het staat er zo achteloos, maar het was een niet geringe prestatie. Anderhalf jaar een inspannend, reizend bestaan. Steeds maar toespraken houden, door gevaarlijke gebieden reizen (bedenk bijvoorbeeld dat China in revolutie was!), vaak in grote hitte en onder barre omstandigheden.

Aletta Jacobs deed wekelijks in De Telegraaf verslag van haar reiservaringen. Later werden de stukken gebundeld in haar *Reisbrieven*. Carrie Chapman Catt schreef onder andere een aantal artikelen in *The National Geographic*.

Aletta Jacobs in Nederlands-Indië

Opdracht

Aletta Jacobs, eerste vrouwelijke arts in Nederland en voorzitter van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht, en de Amerikaanse feministe Carry Chapman Catt, voorzitter van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht, ondernamen in 1911 en 1912 een wereldreis om het vrouwenkiesrecht te promoten. Overal waar zij kwamen maakten zij van de gelegenheid gebruik de aandacht te vestigen op de positie van vrouwen.

Op hun wereldreis trokken zij drie maanden door Nederlands-Indië. Aletta Jacobs maakte een reisverslag dat wekelijks in *De Telegraaf* verscheen. Daarmee kon zij de kosten van de reis voor een deel betalen.

Overal werden voor hen recepties, congressen en andere bijeenkomsten georganiseerd, waar zij als spreekster optraden. In de tijd die overbleef bezochten zij ziekenhuizen, scholen en andere instellingen die van belang waren voor vrouwen. En toeristische bezienswaardigheden bezochten zij natuurlijk ook.

Bron 1

Aletta Jacobs en Carrie Chapman zijn uitgenodigd door drie organisaties om op donderdag 18 april 1912 in Buitenzorg te komen spreken. Zij worden die dag ook ontvangen door de Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië.

Aletta schrijft in *De Telegraaf* over dit bezoek.

'Het was ons een waar genoegen te vernemen, dat Zijne Excellentie in zeer veel opzichten onze gevoelens deelt omtrent de opvoeding en het onderwijs van het Javaanse meisje en omtrent de opleiding van een aantal van deze meisjes tot onderwijzeres. Ook bij de bespreking van vrouwelijke doctoren voor de inlandse vrouwen en voor ziekenhuizen voor deze vrouwen, met uitsluitend vrouwelijke medische hulp en de opleiding van vrouwelijke doctor djawas (Indonesische artsen), stond Zijne Excellentie veel dichterbij ons dan veel van zijn ambtenaren met wie wij deze kwesties reeds eerder bespraken. Tot nu toe worden nog alle inlandse meisjes, die zich aanmelden voor de doctor djawa-school (Indonesische artsenopleiding), afgewezen. Altijd onder

een of ander voorwendsel, maar in werkelijkheid omdat de machthebbenden bij dat departement de moeilijkheid van het samen met de jonge mannen volgen van medisch onderwijs te zwaar inzien en de noodzaak van vrouwelijke doctoren voor de inlandse vrouwen niet genoeg voelen.

Ik hoop en vertrouw evenwel, dat daarin spoedig verbetering komt. Dat men het Javaanse meisje dat die moeilijke studie en die latere zware taak wil aanvaarden, zal steunen, in plaats van moeilijkheden op haar weg te plaatsen. Dat men ook in Nederlands-Indië eindelijk zal gaan inzien, dat voor de inlandse vrouwen, die door godsdienst, zeden en gewoonten geen mannelijke doctor aan haar ziekbed kunnen toelaten, het verschaffen van vrouwelijke medische hulp een noodzakelijkheid is. In dat opzicht is Brits-Indië ons een reuzensprong voor, daar kan elke inlandse vrouw, in tijd van ziekte, door een vrouwelijke doctor behandeld worden.

Het komt mij voor, dat de Nederlandse vrouwen in Nederlands-Indië, enkele zeer gunstige, niet genoeg te prijzen, uitzonderingen daargelaten, haar maatschappelijke taak in dit opzicht geheel

HET BESTUUR VAN S. O. V. I. A.
Van links naar rechts: Mevrouw Hazeu-Opwijkstra; Mevrouw
Hellemans-van Velthoven; Mevrouw Charlotte Jacobs;
Mevrouw M. C. Koop-van Zeggelen; Mevrouw Wefers
Bettinck-van den Bussche.

Foto genomen omstreeks 1912. De S.O.V.I.A. was een studiefonds om meisjes in staat te stellen de opleiding tot inlandse arts aan de doctor djawa-school te volgen. De doctor djawa-school begon in 1851 als een tweejarige opleiding voor doktersassistent, maar was in 1901 al uitgegroeid tot een negenjarige studie voor arts. Aan vrouwelijke artsen bestond grote behoefte, omdat veel vrouwen om godsdienstige en culturele redenen geen mannelijke arts mochten bezoeken. Op de foto staan vijf bestuursleden en op de voorgrond de eerste leerlinge. Bestuurslid Charlotte Jacobs (1847-1916), de oudere zus van Aletta Jacobs, was in Nederlands-Indië apothekeres en voorvechtster van vrouwenkiesrecht.

verwaarloosd hebben, dat zij niet gevoeld hebben, dat de zedelijke verplichting op haar rust beter voor hare native-sisters te zorgen. Als zij wat dieper in het leven van de inlandse vrouw waren doorgedrongen, het vertrouwen van hen hadden weten te verwerven en de spreekbuis waren geweest, die hunne noden en behoeften aan de regering hadden geopenbaard, dan, ik ben er zeker van, zouden ook in onze koloniën voor de inlandse vrouwen betere toestanden reeds bestaan.'

Naar: Aletta Jacobs, *Reisbrieven uit Afrika en Azië, benevens eenige brieven uit Zweden en Noorwegen*, deel 2 (Almelo 1913), 425-426.

Bron 2

In april 1912 schrijft Aletta Jacobs in *De Telegraaf* over de toekomst van Nederlands-Indië:
'Ik voel er veel meer voor om te streven naar een andere richting en wel dat wij, net zoals wij een Indo-Europeaan als Nederlander beschouwen, ook de

Javaan, de Maleier, enz. als zodanig beschouwen en hen dezelfde rechten geven als wijzelf als Nederlanders bezitten en hen ook het gevoel geven dat zij in de eerste plaats Nederlander zijn en daarna Javaan. Ik bedoel het in die geest: een Drentenaar of een Fries voelt zich toch ook eerst Nederlander en dan Drentenaar of Fries, zo moeten ook de Javaan en de Maleier zich gaan voelen.

Het idee dat wij, Nederlanders, hun meerderen zijn moet er uit. Met de macht van het opvoedingswapen moet dat denkbeeld bestreden worden, in de eerste plaats bij de Nederlanders en dan bij de inlanders zelf. Er is geen reden te vinden waaraan wij het recht ontleen op de inlander neer te zien. Zij zijn een ander, wat vanzelf spreekt, maar volstrekt geen lager soort mensen dan wij. Ergerlijk is het dikwijls, hoe Europeeërs en Indo-Europeeërs, die intellectueel en moreel geen cent waard zijn, toch met een toon van meerderheid tegen de Javaan optreden en hem als een soort slaaf behandelen.

(...)
o, daar heb ik mij laten verleiden tot een ontboezeming die ik had willen vermijden, omdat zoveel mensen, die lang in Indië wonen of gewoond hebben, helemaal met mij van mening zullen verschillen. Ik beschik echter niet over genoeg tijd om alles nog eens te wijzigen, want ik heb over Bandoeng nog meer te zeggen en daarom gaat het maar ongewijzigd de wereld in.'

Naar Aletta Jacobs, *Reisbrieven uit Afrika en Azië, benevens eenige brieven uit Zweden en Noorwegen*, deel 2 (Almelo 1913), 471-473.

Vragen

Gebruik bron 1

Aletta Jacobs vindt dat het beleid van de koloniale overheid rekening moet houden met godsdienstige en culturele verschillen tussen de bevolkingsgroepen.

1. Noem een godsdienstig of cultureel verschil en leg uit hoe het beleid van de overheid daar volgens Aletta Jacobs rekening mee moet houden.

Gebruik bron 1 en 2

In haar reisbrieven in *De Telegraaf* noemt Aletta Jacobs het woord 'ethische politiek' niet. Toch lijken haar opvattingen aan te sluiten bij deze politiek.

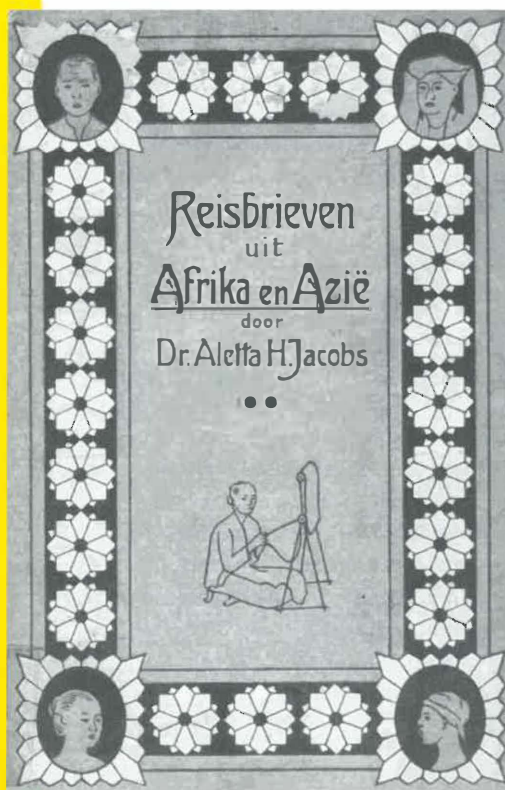
2. Toon dit aan door:
 - eerst een kenmerk van de Ethische Politiek te noemen en
 - daarna met een voorbeeld uit elke bron uit te leggen, dat Aletta zich hierbij aansluit.

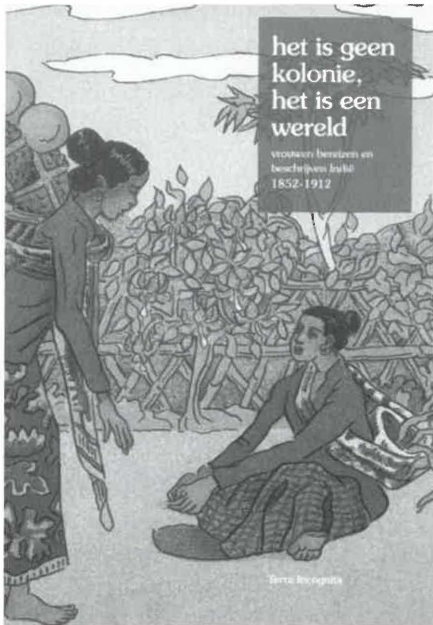
Gebruik bron 1 en 2

Over de standpunten die Aletta in haar brieven inneemt wordt verschillend gedacht.

Drie beweringen van historici:

- A. Aletta Jacobs is in haar brieven nationalistisch.
 - B. Aletta Jacobs ondersteunt in haar brieven met haar ideeën het imperialisme.
 - C. Aletta Jacobs is in haar brieven racistisch.
3. Licht elke bewering toe met een argument voor en een argument tegen.

Reisbrieven als bron in de post-koloniale geschiedschrijving

HANS BOSCHLOO

Reisbrieven zijn in het laatste kwart van de 19e eeuw in de z.g. 'postkoloniale geschiedschrijving' herontdekt als bron om de koloniale verhoudingen te bestuderen. De postkoloniale geschiedschrijving begint volgens gebruikers van deze term in 1978 met het verschijnen van het boek *Orientalism* van Edward Said. Volgens Said functioneerden de imperialistische opvattingen, die je bij veel Europeanen in de koloniale tijd aantreft, ook bij Aletta Jacobs, als legitimatie van de koloniale verhoudingen tussen West en Oost.

Historici kunnen door kritisch (taalkundig) tekstonderzoek dit beeld, dat de koloniaal van zichzelf en van de ander heeft, analyseren.

De vele reisbrieven die in de koloniale tijd zijn verschenen vormen een ideale bron voor dit soort onderzoek. Het boek van Said wordt gezien als de aanzet, die navolgers in staat stelt tal van nieuwe visies te ontwikkelen, de 'post-Said standpunten'.

Aletta Jacobs, een imperialistisch feministe

Eén van die post-Said standpunten is dat het internationale feminisme, waarvan Aletta Jacobs deel uitmaakte, niet alleen het imperialistische denken van die tijd weerspiegelde, maar zelf ook actief bijdroeg aan de vorming daarvan door naast de 'white man's burden' een 'white woman's burden' te formuleren. Dat is wat Aletta Jacobs doet in bron 1, als zij de Nederlandse vrouwen in Indië verwijt dat zij 'de zedelijke verplichting die op haar rust' om 'voor hare native-sisters te zorgen' niet nakomen. De historici die deze interpretatie volgen noemen het feminisme van de Eerste Feministische Golf het 'imperial feminism'. Van deze nieuwe interpretatie kun je

zeggen dat hij verhelderend is voor de koloniale verhoudingen, maar ook dat hij sterk gekleurd is door hedendaagse opvattingen. Er wordt geen rekening gehouden met tijd en omstandigheden. Een voorbeeld van de nieuwe benadering is het artikel van Ena Jansen, *Op leiding komt het aan, Aletta Jacobs' reis door Indië*, dat in 2000 verscheen. Zij komt tot de conclusie dat Aletta zeker niet kritiekloos is, maar die kritiek is 'slechts bedoeld om het kolonialisme te verbeteren, niet om het uit te bannen'. Het pleiten voor bijvoorbeeld een opleiding voor Javaanse meisjes wordt in deze benadering geïnterpreteerd als een onderdeel van het 'verwerpelijk' imperialistisch optreden.

Maar stond dit de hervormers die zich in die tijd voor de verbeteringen inzetten wel voor ogen? Hun streven kan ook onderzocht worden als een andere kant van het imperialisme. Bovendien is het maar de vraag of deze hervormingen wel bijdroegen aan het in stand houden van het imperialisme.

Een opvallend feministisch aspect van deze visie is dat vrouwen nu eindelijk, naast mannen, een zelfstandige rol in de geschiedenis krijgen toebedeeld, zij het een negatieve: de vrouw draagt op eigen terrein bij aan het ontstaan van de mythe van de 'white man's burden' en werkt daardoor mee aan het opbouwen van de imperialistische ideologie.

Nationalisme

Het imperialisme van de koloniale mogendheden valt in de negentiende eeuw in de moederlanden samen met opkomend nationalisme en een gevoel van nationale trots op het koloniale bezit. Dat is de achtergrond van opdracht 3. Aan de leerlingen wordt de bewering voorgelegd dat Aletta Jacobs in haar brieven nationalistisch is. Zij moeten met behulp van de bronnen een argument vóór en een argument tégen deze bewering geven.

In de reisbrieven staan talloze passages die uitgelegd kunnen worden als nationalistisch, want Aletta Jacobs doet verslag van de manier waarop Nederland de kolonie bestuurt. De ene keer heeft zij kritiek, de andere keer lof. Bij die loftuitingen toont zij vaak zelfvoldane trots, van de soort van 'Hier wordt iets groots verricht'.

Het is een kwestie van interpretatie in hoeverre je haar daarom een nationalist moet noemen. In de traditionele historische onderzoeksmethode probeert de historicus zijn interpretatie te ondersteunen door de context te gebruiken, binnen de bron (wat staat er rond de aangehaalde passage) en buiten de bron (waar en wanneer zegt iemand iets, met welk doel en in welke omstandigheden).

De postkoloniale benadering voegt daar nog iets aan toe. Er wordt meer op de

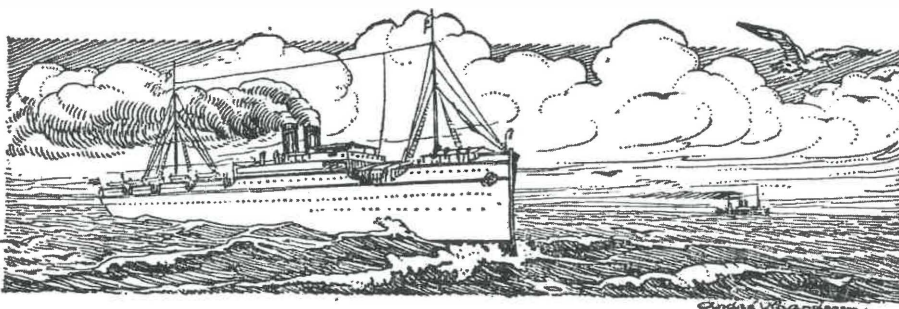
Nederlandse reizigerster, die voor een Nederlands publiek schrijft, dit soort vergelijkingen maakt. Het blijft een kwestie van interpretatie als je iemand daarom een nationalist noemt.

Een zwak punt van deze taalkundige manier van onderzoeken is dat zij moeilijk controleerbaar is. Het gaat vaak om algemene constatering over de gehele tekst. In de enkele gevallen waarin een vindplaats genoemd wordt, zodat verificatie mogelijk is, blijkt vaak dat de context de bewering van de onderzoeker niet ondersteunt.

De racistische Aletta

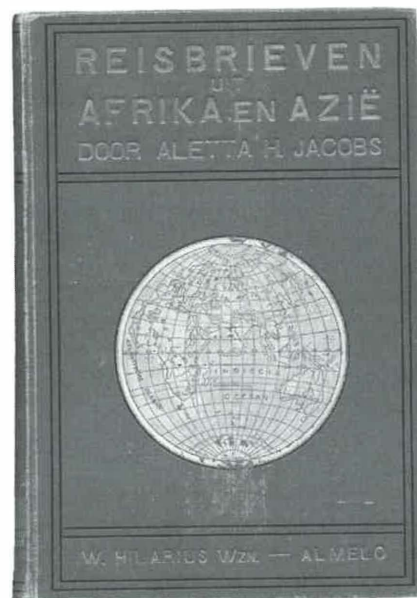
De hernieuwde aandacht voor reisbrieven heeft ook geleid tot de stelling dat de koloniale visie van de Europeanen vaak nogal racistisch is. Ook dat is terug te vinden in opdracht 3. Aan de leerlingen wordt de bewering voorgelegd dat Aletta Jacobs in haar brieven racistisch is. Zij moeten met behulp van de bronnen een argument vóór en een argument tégen deze bewering geven.

Ena Jansen is op dit punt zeer stellig, maar zij baseert zich daarbij vooral op de reisbrieven uit Zuid-Afrika waar Aletta Jacobs en Carrie Chapman Catt ook drie maanden verbleven, voordat ze naar Nederlands-Indië gingen. Zij schrijft over het koloniale racisme van Aletta Jacobs:

manier van zeggen gelet, op een verborgen inhoud, het soort verhaal dat gehouden wordt en de stereotypen die gebruikt worden. Bijvoorbeeld dat Aletta Jacobs de situatie in de kolonie voortdurend vergelijkt met die in Nederland. Bandung doet haar denken aan Baarn en dergelijke opmerkingen. Dit soort bewijsvoering voegt niet veel toe. Het ligt voor de hand dat een

'Nadat Jacobs zich in gloeiende bewoordingen had uitgesproken over raszuivere zwarten en 'halfbloeden' in Zuid-Afrika, kon er bij de Nederlandse lezers geen misverstand meer bestaan over haar standpunt inzake raszuiverheid en rasvermenging. De superioriteit van de Europeanen moest in stand worden gehouden door mensen van gemengd ras negatief tegemoet te treden. Zij

bedreigden immers het koloniale idee van twee gescheiden werelden – één voor de Europeanen en één voor de inheemse bevolking'.

Zo'n duidelijke stellingname doet de vraag rijzen wat de achtergrond is van dit racisme van Aletta en andere feministen van de Eerste Feministische Golf. Met andere woorden: wat is de maatschappelijke context? Blijft de stelling van Ena Jansen houdbaar als men de context erbij betreft? Daarom nu eerst de maatschappelijke context en Aletta Jacobs' plaats daarin.

De rol van de tijd

In de tijd van Aletta Jacobs gebruikte men in discussies over ontwikkelingen in de maatschappij veelvuldig en onbekommerd de term ras. Dit werd voor een belangrijk deel veroorzaakt door de populariteit van de evolutietheorie van Darwin uit 1859. Zijn theorie verklaart het ontstaan van alle planten- en dierenrassen uit een proces van natuurlijke selectie. Van rassen overleven steeds die varianten die het best zijn toegerust om zich te handhaven als de levensomstandigheden veranderen. De biologische evolutietheorie van Darwin werd vrijwel direct gebruikt om lange-termijn ontwikkelingen op maatschappelijke gebied te verklaren. Maar methodisch is er een groot verschil tussen de biologische versie en de maatschappelijke uitwerkingen ervan. De biologische theorie wordt ondersteund met concreet bewijsmateriaal. Nog steeds is de wetenschap daarmee bezig. De maatschappelijke uitwerkingen van de evolutietheorie zijn veel speculatie-

ver. Zij gaan altijd uit van een veronderstelde maatschappelijke ontwikkeling in het verleden en gebruiken die vervolgens om een (gewenste) hedendaagse situatie als een wetmatig, op biologische evolutie berustend verschijnsel uit te leggen en daarmee het eigen standpunt 'wetenschappelijk' te ondersteunen.

De theorie is heel goed te gebruiken om de bestaande maatschappelijke en koloniale verhoudingen te verklaren en te legitimeren als het resultaat van een natuurlijke ontwikkeling. De gepopulariseerde versie van de evolutietheorie werd gemeengoed. Termen als 'struggle for life', 'race for life' en 'natural selection' zijn vanaf die tijd bekende begrippen.

Maar er ontstond strijd tussen conservatieve en progressieve stromingen over de uitleg van de theorie. In hervormingsgezinde sociaal-liberale kringen stelde men dat de mens de evolutie kon sturen, bijvoorbeeld door specifiek menselijke eigenschappen als rechtsgevoel, altruïsme en solidariteit te benadrukken en te ontwikkelen. Deze 'reform-darwinisten' vonden de andere liberale biologische visie, die de concurrentie tussen soorten de motor van de vooruitgang noemt, niet van toepassing op mensen, omdat zij ratio bezitten. Mensen kunnen hun verstand gebruiken om de ontwikkelingen te sturen.

De evolutietheorie van Darwin leende zich natuurlijk ook uitstekend om de ondergeschikte plaats van de vrouw met biologische argumenten te verdedigen als een vaststaand natuurlijk gegeven. De feministen van de Eerste Feministische Golf hielden zich daarom intensief bezig met de evolutietheorie van Darwin en kwamen met een eigen uitleg daarvan.

Mineke Bosch, die de biografie van Aletta Jacobs schreef, ontdekte in de reisbrieven dat dit ook bij Aletta Jacobs en Carrie Chapman Catt het geval is. Beide dames maken in hun conversatie toespelingen op deze theorieën en kijken naar de bevolking van de koloniën vanuit darwinistisch perspectief: Het ene volk is door omstandigheden verder in ontwikkeling dan het andere, maar dit kan veranderen en daar kan de mens een rol bij spelen.

Linksboven: Chinese studentes.

Rechtsboven: Sing Pey Zung, de Helen Pankhurst van China, in Europese kleding.

Midden: Sing Pey Zung in haar officiersuniform.

Rechtsonder: Vrouwenorkest uit Manilla.

Dit is een van de redenen waarom de reisbrieven doorspekt zijn van racistisch aandoende opmerkingen.

Deze darwinistische achtergrond maakt het moeilijk om te beoordelen wanneer er sprake is van racisme. Darwin zelf geeft weinig aanstoot, want het gaat bij hem bijna altijd over dieren- of plantensoorten. Slechts een enkele keer worden mensen als voorbeeld gebruikt. Dan valt ook het woord ras, maar het blijft voor de moderne lezer een biologische term zonder racistische bijmaak.

Heel anders wordt dit als het gaat om de maatschappelijke uitwerkingen van de evolutietheorie. Dan wordt het winnen van de 'struggle for life' of van de 'race for life', – beide termen worden door Darwin gebruikt –, impliciet of expliciet voorzien van een waardeoordeel. De term ras is dan niet meer neutraal, het 'winnende' ras is in cultureel, fysiek of mentaal opzicht beter dan het andere. Voor de hedendaagse lezer is dat even wennen.

De wetenschappelijke onderbouwing met darwinistische theorieën speelde bij het feminisme van de Eerste Feministische Golf zo'n grote rol dat Mineke Bosch spreekt van het 'wetenschappelijk feminisme', naar analogie van de andere emancipatiebewegingen uit die tijd, het liberalisme en het socialisme, die ook grote nadruk legden op de wetenschappelijke onderbouwing van hun politieke leer.

'Wetenschappelijk feminisme'

Aletta Jacobs werd in haar evolutionaire benadering van de 'vrouwenkwestie' vooral beïnvloed door de Amerikaanse schrijfster Charlotte Gilman en later ook door de Zuid-Afrikaanse schrijfster Olive Schreiner. Van beide schrijfsters vertaalde zij het hoofdwerk op dit gebied.

Om een indruk te geven: Van Charlotte Gilman (eigen naam Perkins) vertaalde Aletta in 1900 *De economische toestand der vrouw, Een studie over de economische verhouding tusschen mannen en vrouwen als een factor in de sociale evolutie* (1898).

Dit werk maakte Charlotte Gilman in 1898 op slag internationaal bekend. Haar interpretatie van de evolutietheorie is een omkering van de gangbare manier van denken in conservatief-liberale kringen. De conservatief-

De reispapieren van Aletta voor de trein Wladiwostok - Amsterdam.

liberale theorie benadrukt dat tijdens het evolutionair proces de beschaving toenam naarmate de verschillen tussen mannen en vrouwen groter werden. Gilman ziet dat als een noodzakelijke tussenfase in het evolutionair proces. Volgens haar wordt het hoogste niveau van beschaving bereikt als de maatschappelijke gelijkheid wordt verwezenlijkt. De maatschappelijke evolutietheorie van Gilman is tevens een omkering van het bestaande man-vrouw beeld. De vrouw is volgens Gilman van nature meer mens, een hoger wezen dan de man. Door de eeuwenlange opoffering van de vrouw is de man uiteindelijk een beetje vrouw en daardoor een beetje meer mens geworden. In de conservatieve versies van de maatschappelijke evolutietheorie is de man de drager van de beschaving, bij Gilman juist de vrouw.

Ook bij de theorie van Gilman is het niet eenvoudig om uit te maken wanneer er sprake is van racisme en wanneer niet. Bij Darwin zelf gaat het om natuurlijke selectie in bepaalde omstandigheden. Als vruchtbaar land verandert in een woestijn kunnen bepaalde soorten en mutaties beter overleven dan andere. Daar wordt geen waardeoordeel aan verbonden. Bij maatschappelijke uitwerkingen van de evolutietheorie is dat bijna altijd anders. De theorie van Gilman bijvoorbeeld gaat over de evolu-

tie van 'raseigenschappen' en 'geslachteigenschappen' bij mannen en vrouwen. Die 'natuurwet' geldt voor alle mannen en vrouwen van het 'soort' mens. Daar is nog geen waardeoordeel aan verbonden, behalve dan dat Gilman aanneemt dat de vrouw door haar geslachteigenschappen van nature socialer en altruïstische is en dat vrouwen meer mens zijn en gericht op het in stand houden van het ras dan de man. Maar bij de verdere uitwerking van haar theorie krijgt het woord ras in onze ogen een racistische bijmaak, want dan blijkt dat de witte Angelsaksische en Germaanse volken in de evolutie het verst gevorderd zijn. Zij hebben de trap van beschaving bereikt waar mannen en vrouwen gelijke rechten moeten krijgen, anders kan hun beschaving niet in opgaande lijn verder gaan. Deze redenering leidt tot racistische superioriteitsgedachten als je echt denkt dat deze hogere trap van beschaving een erfelijke eigenschap is geworden, in de genen zit. Rasvermenging is in dat geval uit den boze.

'Wij - zij perspectief'

Deze wetenschappelijke achtergrond van het denken van Aletta Jacobs en Carrie Chapman Catt moet bij het onderzoeken van het al of niet racistisch zijn van hun opmerkingen in aanmerking genomen worden. Het gaat niet aan

om algemene constatering, zoals het feit dat beide dames de inwoners van de kolonie bezien vanuit een 'wij - zij perspectief', dat zij over de inwoners vaak spreken als kinderen, dat zij negerkinderdjes zo schattig vinden e.d., aan te voeren als blijken van een racistische koloniale blik. De onderzoeker mag niet voorbijgaan aan de inhoud en de achtergrond van wat Aletta Jacobs en Carrie Chapman Catt zeggen. Dat blijkt bijvoorbeeld bij het 'wij - zij perspectief' dat herhaaldelijk genoemd wordt als kenmerk van de koloniale blik. Kijkt men naar de context dan blijkt dat het om verschillende 'wij - zij perspectieven' gaat.

In de eerste plaats is het natuurlijk vanzelfsprekend dat een reizigster bij een verslag over de bevolking van een gebied een 'wij-zij perspectief' gebruikt, dat is het perspectief van de waarneemster. Dan is er het wetenschappelijk 'wij-zij perspectief', als beide dames vanuit hun darwinistische visie een analyse geven. Vervolgens is er het klasse perspectief. Zo valt het Ena Jansen op dat Aletta Jacobs in een van de reisbrieven terloops vermeldt dat zij bij aankomst in het hotel in Batavia gingen zitten in de koele voorgalerij van het paviljoen met twee kamers dat voor hen was geboekt, terwijl 'een baboe, die ons gedurende ons verblijf hier is toegevoegd, zorgde voor de ontpakking onzer koffers'.

Die baboe wordt in het reisverhaal verder nergens meer genoemd en dat brengt Ena Jansen in haar artikel *De koloniale stem van Aletta Jacobs (2000)* tot de volgende probleemstelling: 'Hoe kan het dat deze voorvechtster van vrouwenzaken haar 'medezuster' in Indië, - de baboe -, zo over het hoofd zag in haar reisbeschrijving? Hoe is dit te rijmen met het progressieve imago dat we hebben van de feministe Aletta Jacobs? Waarschijnlijk heeft dit te maken met de manier waarop Jacobs keek naar het (voor haar) 'vreemde' Nederlands-Indië. In Jacobs' blik kregen bepaalde mensen en een bepaalde visie voorrang boven anderen.'

Het is een leuke probleemstelling in een artikel dat de koloniale verhoudingen

goed aan de orde stelt, maar doet het recht aan Aletta Jacobs? Waarom zouden de twee reizigers, die veertien dagen verbleven in een paviljoen van een hotel, speciale aandacht besteden aan het personeel dat hen verzorgde? Dat doet een reiziger tegenwoordig ook niet, en toen nog veel minder. Alleen als de bediening ergens niet goed is, zegt Aletta er wat van.

Aletta gedroeg zich in Indië niet anders dan in eigen land. Daar had zij ook personeel, bijvoorbeeld dienstbodes, – misschien in jarenlange trouwe en gewaardeerde dienst –, maar ook dat wordt zelden vermeld. Bij dit ‘wij-zij perspectief’ moet je afwegen of het om koloniale verhoudingen gaat of om standsverschil.

Conclusie

Een taalkundige analyse van de brieven uit Nederlands-Indië laat goed zien hoe de koloniaal keek naar de gekoloniseerde en dat die manier van kijken functioneerde als een bevestiging van zijn recht om daar te zijn en de macht uit te oefenen. Een belangrijk aspect van deze aanpak is dat hij helemaal uitgaat van het ‘fout’ zijn van het imperialisme. Maar in de tijd van het koloniaal imperialisme zag men imperialisme waarschijnlijk vooral als iets positiefs. De meeste mensen waren opgevoed met het voorbeeld van het Romeins imperialisme, dat beschouwd werd als de voedingsbodem voor het ontstaan van een hoge beschaving.

Een ander aspect van deze interpretatie is dat hij iets (neo)koloniaals heeft, omdat hij helemaal uitgaat van het Westers perspectief en de geweldige belangrijkheid van het Westen. De kolonisator heeft deze visie ontwikkeld en daaronder zuchten de inlanders. Misschien pasten de Europeanen zich wel aan aan de dominante cultuur in die gebieden. Om dat na te gaan zou men uit moeten gaan van het perspectief van de gekoloniseerden en van hun zienswijze en invloed. Hun geschiedenis kortom. Maar daarvoor moet men een ander uitgangspunt nemen en waarschijnlijk ook over andere bronnen beschikken.

Samengevat, de taalkundige analyse van de reisbrieven werpt een helder licht op de koloniale verhoudingen gezien vanuit

hedendaags westers perspectief. Zij laat goed de verschillen met onze tijd zien, maar is onvoldoende om na te gaan of een individuele persoon toen racistisch was of meer of minder racistisch dan anderen in die tijd. Om dat te onderzoeken moeten de uitlatingen van de betrokken personen in hun context worden bestudeerd en in de maatschappelijke context van die tijd worden geplaatst.

Zowel bij Ena Jansen als bij Mineke Bosch blijkt dat de brieven van Aletta Jacobs uit Nederlands-Indië daarvoor de minst sterke aanknopingspunten bieden. Het blijft bij bronnen waaruit je argumenten vóór en tégen kunt afleiden. Het sterkste bewijs wordt geput uit de brieven uit Zuid-Afrika. Daarom moeten die bestudeerd worden om uitsluitsel te geven of Aletta Jacobs en Carrie Chapman Catt racistisch dachten.

Dat vergt een aparte studie, want in Zuid-Afrika bestond een heel andere situatie. Dat land was net zelfstandig geworden en er was zoveel belangstelling voor vrouwenkiesrecht dat Aletta Jacobs en Carrie Chapman Catt besloten er drie maanden te blijven in plaats van twee.

Een addertje onder het gras was dat de Boerenregering van dat moment beide dames ondersteunde, want verwacht werd dat de invoering van vrouwenkiesrecht de invloed van de stemmen van zwarte en gekleurde mensen, die in de Kaapprovincie al stemrecht hadden, zou verminderen. De meeste Boeren-vrouwen waren echter niet voor vrouwenkiesrecht. Zij vonden dat de vrouwen de mannen bij de stembusstrijd wel moesten steunen, maar zelf kiesrecht uitoefenen vonden ze geen taak voor vrouwen. Aletta Jacobs zou hen moeten overhalen, omdat zij Nederlands sprak. Carrie Chapman Catt richtte zich vooral op de Engelssprekende vrouwen.

Bij de brieven uit Zuid-Afrika rijst de vraag of de Zuid-Afrikaanse regering Aletta Jacobs gebruikte of omgekeerd. In ieder geval wordt Aletta Jacobs alleen al door haar propageren van vrouwenkiesrecht ten koste van de invloed van de gekleurde en zwarte bevolking verdacht van racisme.

Literatuur

Mineke Bosch, *Aletta Jacobs (1854-1929), Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid* (Amsterdam 2005), hoofdstuk VII, 1911-1912 Op wereldreis voor vrouwenkiesrecht, 451-518.

Ena Jansen, ‘Op de leiding komt ‘t aan’, Aletta Jacobs’ reis door Indië, in: Esther Captain, Marieke Hellevoort, Marian van der Klein, *Vertrouwd en toch vreemd, ontmoetingen tussen Nederland en Indonesië* (Hilversum 2000), 195-205.

Ena Jansen, ‘De koloniale stem van Aletta Jacobs’, in: *Lover* (1997), nr 4 p. 10-16 (vertaling Mischa Hoyinck). Een kopie van dit artikel staat op www.iiav.nl/onderwijs

Ena Jansen, “Wij meenden evenwel voor Zuid-Afrika onzen plicht gedaan te hebben.” Die Suid-Afrikaanse gedeelte van dr. Aletta Jacobs van Amsterdam se Reisbrieven uit Afrika en Azië (1913), in: *Tydskrif vir Nederlands & Afrikaans*, 4de Jaargang, Nummer 1. Junie 1997. te vinden op <http://academic.sun.ac.za/afrndl/tna/jansen97>

Aletta Jacobs, *Reisbrieven uit Afrika en Azië, benevens eenige brieven uit Zweden en Noorwegen*, deel 2 (Almelo 1913)

Zie voor Charles Darwin: <http://www.literature.org/authors/darwin-charles/the-origin-of-species/chapter-01.html>
In dit werk is na te gaan of Darwin’s theorie racistisch getoonzet is.

Bronnen rondom Aletta Jacobs

‘De koloniale Aletta’ is de vierde aflevering in een serie lesmateriaal over Aletta Jacobs.

‘Aletta Jacobs en de kiesrechtstrijd’ verscheen in *Kleio* 3/2005.

‘Als vrouwen toen de baas waren geweest. Aletta Jacobs en de Eerste Wereldoorlog’ is te vinden in *Kleio* 6/2005.

‘Aletta Jacobs en de ooievaar’ staat in *Kleio* 1/2006.

De artikelen en bronnen zijn ook te vinden op www.iiav.nl/onderwijs

Antwoorden en toelichting op de vragen

Vraag 1

Om de eerste vraag te kunnen beantwoorden moeten de leerlingen bron 1 goed doorlezen. Dat is het eerste doel van de vraag. Verder kan de vraag een aanknopingspunt zijn voor discussie over de gelaagdheid van de koloniale maatschappij, de rol van de islam, de positie van vrouwen en meisjes:

Kartini – zie ook:

www.damescompartiment.nl/biokar.htm; www.iiav.nl/onderwijs de Chinese (Betsy) Thung Sin Nio en Hetty Wertheim-Gijse Weenink www.iiav.nl/onderwijs

Er kunnen vergelijkingen gemaakt worden met onze hedendaagse multiculturele maatschappij.

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Een godsdienstig of cultureel verschil is dat er verschillend gedacht wordt over de verhouding tussen mannen en vrouwen (meisjes mogen bijvoorbeeld niet buitenshuis komen of naar school gaan om te voorkomen dat ze in contact komen met mannen of jongens. Vrouwen mogen niet door een mannelijke dokter onderzocht worden). Daarom vraagt Aletta Jacobs aan de Gouverneur-Generaal om vrouwelijke doctoren op te leiden/scholen voor meisjes te stichten/aparte ziekenhuizen voor vrouwen op te richten (zoals in India gebeurde).

Vraag 2

Hier twee wordt een interpretatie gevraagd met behulp van eigen kennis. Beide bronnen moeten hiervoor gelezen worden.

Voorbeeld van een juist antwoord is:

Een kenmerk van de Ethische Politiek is het benadrukken van de zedelijke roeping van Nederland in het bestuur van de kolonie, wat bijvoorbeeld tot uiting komt in meer aandacht voor onderwijs. Aletta denkt er ook zo over, want zij pleit:

- in bron 1 voor verbetering van onderwijs en medische voorzieningen (speciaal voor meisjes en vrouwen) / voor de (morele) plicht van de Nederlanders in de koloniën, in dit geval de vrouwen, om op te komen voor de belangen van de bevolking.
- in bron 2 voor gelijkstelling van de inheemse bevolking aan de Nederlanders en voor opvoeding van de Nederlanders en de volken in Nederlands-Indië tot dit gelijkheids-ideaal.

Vraag 3

In deze vraag worden drie interpretaties gegeven van historici op grond van de reisbrieven. Deze drie interpretaties zijn aan de praktijk ontleend (zie het bijbehorende artikel in dit nummer). De vraag is bedoeld om discussie op gang te brengen en is geen waterdichte toetsvraag. De leerlingen moeten een argument vóór en een argument tégen elke interpretatie geven. Beide bronnen kunnen worden gebruikt.

Mogelijke antwoorden

A. Je kunt Aletta in haar brieven nationalistisch noemen, omdat zij Indië voor Nederland wil behouden/ alle inwoners Nederlander wil maken/wil dat Javanen, Maleiers enzovoort zich in de eerste plaats Nederlander voelen, net als de Drentenaren of Friezen.

Je kunt ook zeggen dat ze in haar brieven juist niet nationalistisch is, omdat ze niet de houding heeft van 'eigen volk eerst', want ze wil alle volken en culturen het Nederlanderschap aanbieden met behoud van eigen cultuur / ze vindt dat de Nederlanders geen superieure houding tegenover de andere volken en culturen moeten hebben / ze is niet chauvinistisch tegen de inlanders of Europeanen (ze noemt de Engelsen die toen in Nederland niet populair waren vanwege de Boerenoorlog).

B. Aletta ondersteunt in haar brieven het imperialisme, want ze probeert het te verbeteren door beter onderwijs (bron 1)/ want ze probeert het te versterken door alle inwoners te doordringen van het gevoel Nederlander te zijn (bron 2).

Aletta bestrijdt in haar brieven het imperialisme, want ze wil niet dat het ene volk (de Nederlanders) de andere overheerst en gebruikt.

C. Aletta is in haar brieven racistisch, want ze spreekt alleen met Nederlanders/ voor Nederlands publiek (over de inlanders).

Ze is niet racistisch want ze zegt dat iedereen gelijk is (bron 2 'volstrekt geen lager soort mensen dan wij') en gelijke rechten moet hebben / ze beschouwt de inlandse vrouwen als 'native-sisters' (bron 1).

PLAATS VAN HERINNERING

De Javazee

Ik val aan, volg mij!

Met dit bevel besloot schout-bij-nacht Karel Doorman op 27 februari de aanval in te zetten op een Japanse vloot in een laatste poging een invasie van Java te voorkomen. Hij zou kansloos, maar niet roemloos ten onder gaan. Immers de woorden die de titel van dit stukje vormen, zijn net zo beroemd geworden als die van zijn verre collega Jan van Speijk, 'Dan liever de lucht in!'. Met overigens vergelijkbare gevolgen.

Doorman voerde het bevel over een vloot die behalve uit Nederlandse, ook uit Engelse, Amerikaanse en Australische schepen bestond, maar niet over vliegtuigen beschikte. En dat werd hem fataal. Uiteindelijk liep de Japanse invasie slechts een dag vertraging op. Doorman wist dat hij kansloos was; voor het vertrek uit Soerabaja had hij zich in een gesprek met vice-admiraal Helfrich geen enkele illusie gemaakt. Maar hij kende zijn plicht en voer uit voor de eerste zeeslag van de Nederlandse marine in 150 jaar.

Gelukkig weten ze in Rotterdam echte helden nog te waarderen. In 1959 werd een monument ter nagedachtenis aan Doorman onthuld, aangeboden door de winkeliersvereniging van de Karel Doormanstraat.

Ger van der Drift

Naar: Anita van Dissel, 'De slag in de Javazee' in: Wim van den Doel (red.), *Plaatsen van herinnering; Nederland in de twintigste eeuw*, 110-121.

In 1932 vertrekken Jan de Putter en zijn vrouw Catho naar Nederlands-Indië. Daar zal Jan een betrekking krijgen als bestuursambtenaar. Daar ook worden hun kinderen Toos, Ineke en Ellen geboren. In 1944 overlijdt Jan in een interneringskamp van de Japanners. Zijn vrouw en kinderen overleven verschillende kampen en vertrekken na de oorlog naar Nederland. Als haar moeder overlijdt, krijgt Ineke het archief van haar vader in handen. Het is een belangrijke bron voor haar boek *Sago op een tinnen bord*, dat vorig jaar verscheen. Ze schreef het om de herinnering aan dit stuk geschiedenis van Nederlands-Indië levend te houden, én omdat ze kwaad is op de manier waarop de Nederlandse overheid haar ambtenaren in Indonesië behandelde toen de Japanners het land bezetten.

ERIK JOOSSE

‘Een evacuatie kostte de Nederlandse overheid te veel geld.’

Kleiogesprek met Ineke de Putter

‘Voor deze mensen knijpen ze hem in Batavia’

In haar boek, met zijn lange citaten een soort bronnenboek, beschrijft oud-docente geschiedenis Ineke de Putter haar kinderjaren in de voormalig Nederlandse kolonie.

Door de ogen van een jong meisje passen onder andere het opkomend nationalisme, het Nederlandse bestuursstelsel en de Japanse bezetting de revue. Dit maakt het tot een zeer persoonlijk en bij tijd en wijlen erg levendig verhaal.

Ook de vele geciteerde archiefstukken maken het boek levendig. Door de briefwisseling van haar vader Jan de Putter met de familie in Nederland krijgt de lezer een aardig beeld van de manier waarop deze de steeds grotere dreiging van Japan ervaarde.

Een andere tijd, een andere plaats

‘Mijn kleinkinderen begrijpen dat niet goed, maar mijn vader heeft nooit voor de opleiding Indologie gekozen zoals zij nu voor een opleiding kiezen. Feitelijk had hij geen keuze.’

Na de HBS wil Jan graag studeren, maar zijn vader, een Zeeuwse kleine boer, heeft daar geen geld voor. De Gereformeerde Kerken willen de studie theologie wel betalen, maar Jan wil geen predikant worden. Hij kan ook een beurs krijgen van de Nederlandse staat voor Indologie, een studie die opleidt tot Nederlands bestuursambtenaar in Nederlands-Indië. Die mogelijkheid tot studeren grijpt Jan aan en direct na het behalen van zijn bul vertrekt hij, samen met zijn vrouw Catho, naar Nederlands-Indië.

In Indië bevalt zijn vrouw al snel van een dochter, Toos (1932). Ineke wordt twee jaar later geboren (1934). Het gezin verhuist regelmatig omdat vader vaak overgeplaatst wordt naar andere delen van Indonesië. Zijn taak verschilt per gebied.

Aanvankelijk woont het gezin in Purwakarta op Java. In die plaats heeft Jan minder te zeggen dan later in de buitengewesten.

‘Daar was hij eigenlijk een soort burgemeester’, legt Ineke uit. ‘Hij was het

KLEIOREDACTEUR ERIK JOOSSE IS
DOCENT GESCHIEDENIS AAN HET
VLIETLANDCOLLEGE TE LEIDEN.

Jan de Putter

De ambities van Jan versterken het isolement van zijn kinderen nog. Het gedrag van een bestuursambtenaar werd nauwlettend in de gaten gehouden en beoordeeld in een zogenaamde conduite-staat. 'Mijn vader was erg ambitieus. Hij kon zich daarom geen incidenten veroorloven. Daarom werden we bijvoorbeeld naar de Europese Lagere School gestuurd. Daar was de kans op vervelende verwikkelingen kleiner dan op een particuliere school van het bedrijfsleven.'

De De Putters hebben wel contact met halfbloed kinderen van mensen die ook in het Nederlandse bestuur zitten en met kinderen van mensen in het Nederlandse bedrijfsleven.

Trouw aan de koningin

Op dat moment is de Tweede Wereldoorlog in Europa al volop aan de gang. Het gezin De Putter volgt de gebeurtenissen op de voet via de radio, net als de opkomst van Japan in Azië. Volgens Ineke dreven de Verenigde Staten Japan in de jaren dertig in de hoek. Amerika was bang voor zijn handel met China.

'Ik vind dat Nederland toen teveel naar Amerika heeft geluisterd', zegt Ineke. 'Japan wilde ons als afzetmarkt. De Japanners hadden ook interesse in onze olie. Maar de Verenigde Staten waren hun concurrenten. Dat heeft volgens mij de Japanse expansiedrift alleen maar vergroot.'

hoofd van de politie, regelde de voedselvoorziening voor de lokale bevolking, moest recht spreken in geval van kleine misdaad, ziektes bestrijden en zorgen voor het onderhoud van de wegen. Daar kwam dan de eindeloze gang van gemeentelijke zaken nog bij, bijvoorbeeld vergunningen verlenen aan mensen die een plaatsje op de markt wilden.'

Bij dit alles is de ethische politiek van de Nederlanders goed merkbaar.

Ineke: 'Bij alle besluiten was een dorpsraad van Indonesiërs betrokken. Zo gaven de leden van de raad in het geval van de rechtspraak het eindoordeel. Mijn vader moest dat slechts bevestigen. De Nederlanders wilden de Indonesiërs zo voorbereiden op een eigen bestuur.'

Door de positie van hun vader hebben zijn kinderen nauwelijks contacten met de lokale bevolking.

'We verkeerden in een isolement. Inheemse kinderen waren bang voor ons', herinnert Ineke zich. 'Ze dachten dat ze straf kregen als er iets met ons zou gebeuren tijdens het spelen.'

Dat is niet zo vreemd. Het gebied waar familie De Putter de eerste jaren woont, is twintig jaar daarvoor in opstand gekomen tegen de verwoestende oliewinning. Die opstand hebben de Nederlanders met harde hand neergeslagen en dat kon je volgens Ineke nog steeds merken.

'Ze werken niet tegen, maar ook niet mee', zei mijn vader altijd.'

Een verjaardagsfeestje. Ineke rechts vooraan.

Ondanks hun isolement merken Toos en Ineke dat het broeit onder de bevolking. Zo herinnert Ineke zich dat zij en haar zus in Singkep, een eiland voor de kust van Sumatera, de bedienden achter het huis zien lopen. Bij een raam aangekomen, kruipen ze er onder langs.

'Wij vroegen aan vader waarom ze zo raar deden. Hij vertelde dat ze naar een nationalistische vergadering gingen en hoopten dat hij hen niet zou zien. Dat wist hij door spionnen. Die gebruikten de Nederlanders om de nationalisten in de gaten te houden. Hij vond het goed, wilde het niet verbieden. Dan zouden ze toch ondergronds gaan. En wat had hij daar aan?'

Als Nederland Japan de oorlog verklaart, weet Jan volgens zijn dochter al van tevoren dat het een verloren zaak is. 'Hij had al in 1939 tegen ons gezegd dat hij zag aankomen dat de Nederlanders in het nauw zouden zitten. Colijn had op de verdediging van Nederland en zijn koloniën bezuinigd. Na de oorlog is vaak gezegd dat de vredesbeweging en de SDAP de bezuiniging bewerkstelligd hebben. Dat is niet waar. Het was Colijn.'

De Nederlandse ambtenaren kregen de opdracht op hun post te blijven en daar gaven ze bijna allemaal gehoor aan. 'Ook mijn vader dacht er niet over te

Inschrijfkaart van Catho en haar drie meisjes voor het kamp Kareës in Bandung.

vluchten. Hij had trouw gezworen aan de koningin en wilde zijn belofte niet breken. Als hij het wel had gedaan had hij geen baan meer. Wat dan? Je moet niet vergeten dat deze mensen de verschrikkelijke werkloosheid van de jaren dertig hadden meegemaakt. Als je eenmaal een baan had, hield je die vast.'

Standverschillen

Inderdaad maken de Nederlanders weinig kans tegen de Japanners. Op 9 maart 1942 capituleert Nederlands-Indië. Aanvankelijk werken de bezetters nog wel met Nederlandse ambtenaren samen, maar al snel vervangen ze deze door Indonesiërs. De mannen interneren ze in kampen. Toos, Ineke, hun moeder en het in 1939 geboren jongere zusje Ellen vertrekken naar Buitenzorg. Jan blijft achter op Singkep, volgens de 'geheime' orders van de Nederlandse regering in Londen. In Buitenzorg verwachten ze veiliger te zijn, maar de sfeer is vijandig. Ineke: 'We waren bang voor roof en sommige Indonesiërs gebruikten geweld tegen de Nederlanders. Op straat spuugden ze naar je. Dat ging wel vrij snel over. De Indonesiërs kregen door dat zij het onder de Japanners toch ook niet leuk hadden.'

Na enige tijd wordt ook het gezin De Putter geïnterneerd, aanvankelijk in kamp Karaeës, een oude wijk in Bandung. Later in nog vier andere kampen. Ze weten op dat moment niet hoe het met Jan is.

Volgens Ineke zijn de kampen waar zij, haar moeder en zussen gezeten hebben representatief voor alle interneringskampen in Indonesië, hoewel de onderlinge verschillen groot waren. 'Ieder kamp was anders', vertelt ze. 'In Bandung bleven de standverschillen bijvoorbeeld erg groot. Rijke vrouwen weigerden hun geld af te staan aan de algemene solidariteitskas. Dat geld verdeelden we over de kampbewoners zodat iedereen in staat was in de kampwinkel iets te kopen. In het kamp waar we daarna zaten, was de solidariteit juist erg groot.'

Kampleven

Het leven in de kampen zag er grotendeels hetzelfde uit. Zo begon iedere dag met het appèl. De kampbewakers telden dan de bewoners. 'Je moest goed staan, je nummer roepen en buigen. Als je dat naar de zin van de Japanners niet goed deed, ranselden ze je in af.' 'Na het appel begonnen de vrouwen aan

hun taken: corvee, vuilnis opruimen, koken en de zorg voor de kinderen. Soms was er verplicht werk, bijvoorbeeld stenen sjouwen, wacht lopen en in de groententuin werken. Bij iedere overplaatsing werd het kamp slechter, de ruimte die we hadden, het eten. Op het laatst aten we alleen maar gekookte, oude maïs en dunne sagopap van slechte kwaliteit.'

In de kampen zijn de vrouwen en kinderen zo van de buitenwereld afgesloten dat ze alleen geruchten over het verloop van de oorlog opvangen. Wel zien ze dat de Japanners steeds meer van hun eigen soldaten vervangen door Indonesische hulsoldaten. Volgens Ineke zijn het juist deze mannen die zich wrede gaan gedragen.

'De Japanse soldaten werden zenuwachtiger, maar niet wreder. Ze hadden een groot plichtsbef. De Indonesiërs gedroegen zich wel steeds grimmiger. Zo sloeg een Indonesische soldaat mijn moeder tijdens een transport zonder reden in haar gezicht. Ze wilden laten merken dat wij na de bezetting niet terug hoefden te komen.'

De bersiap

Dat gaat ook door na de wapenstilstand met Japan. Hoewel de oorlog afgelopen is, is het voor de Nederlanders allerm minst veilig. Zo mogen de bewoners van het kamp waar Ineke zit, aanvankelijk naar de plaatselijke markt. Maar dat wordt al snel verboden. Het is te onveilig. Regelmatig moeten de kampbewoners beschutting zoeken voor sluipschutters, ook in het kamp. Onafhankelijkheidsstrijders vallen zelfs met handgranaten aan en drijven mensen het moeras in. Veertig vrouwen en kinderen vinden zo de dood.

Omdat de Indonesiërs bang zijn dat de Engelsen, belast met de evacuatie van de geïnterneerde Nederlanders, aan zullen vallen zodra alle Nederlanders weg zijn, houden ze voedseltransporten regelmatig tegen. Dit bemoeilijkt de evacuatie. Deze ging toch al langzaam omdat de Engelse en Amerikaanse regeringen weigeren te geloven dat er 150.000 Nederlanders geïnterneerd zijn.

Voor deze periode, de bersiap, is in Nederland destijds maar weinig aan-

Spandoek dat laat zien hoe de Indonesiërs in september 1945 over de Nederlanders dachten.

dacht geweest. Volgens Ineke omdat we het beschamend vonden. Het gebrek aan informatie heeft volgens haar rampzalige gevolgen gehad. Ineke wordt nog steeds boos als ze er over vertelt: 'Ik neem het Nederland kwalijk dat ze haar soldaten daar nooit duidelijk heeft voorgelicht. Als dat wel zo was geweest hadden onze soldaten van de politiole acties begrepen hoe authentiek het streven naar onafhankelijkheid was en hoe breed het leefde. Nu gingen ze met het idee dat ze de bevolking tegen Sukarno gingen beschermen.'

In die tijd krijgen Ineke en haar moeder en zussen het bericht dat Jan overleden is. Hoe, is nog niet direct duidelijk. Later vernemen ze dat hij in een kamp is overleden aan de gevolgen van malaria, honger, dysenterie en dysenterie.

Buitenbeentjes

Als Ineke, haar zussen en moeder in 1946 in Nederland aankomen, begint een verschrikkelijke tijd. Het huis dat Jan tijdens een verlof in de jaren dertig heeft gekocht, is gevorderd. De vrouwen mogen er niet in. Daarop gaan ze niet, zoals veel andere repatrianten, naar een van de Indische pensions. Ze trekken in bij familie. Achteraf vindt Ineke dat een slecht idee geweest: 'Zij vonden dat we zo snel

mogelijk nette, gewone Hollandse kinderen moesten worden. We mochten het niet meer over Indonesië hebben, geen Indonesische woorden meer gebruiken, niet zeuren over de kou. We moesten integreren. Dat was de algemene mening in Holland.

We hadden beter in een Indisch pension kunnen gaan. Dan was de overgang minder groot geweest. Ook hadden we dan eerder een eigen huis kunnen krijgen. Omdat we nu bij familie woonden waren we geen urgent geval.

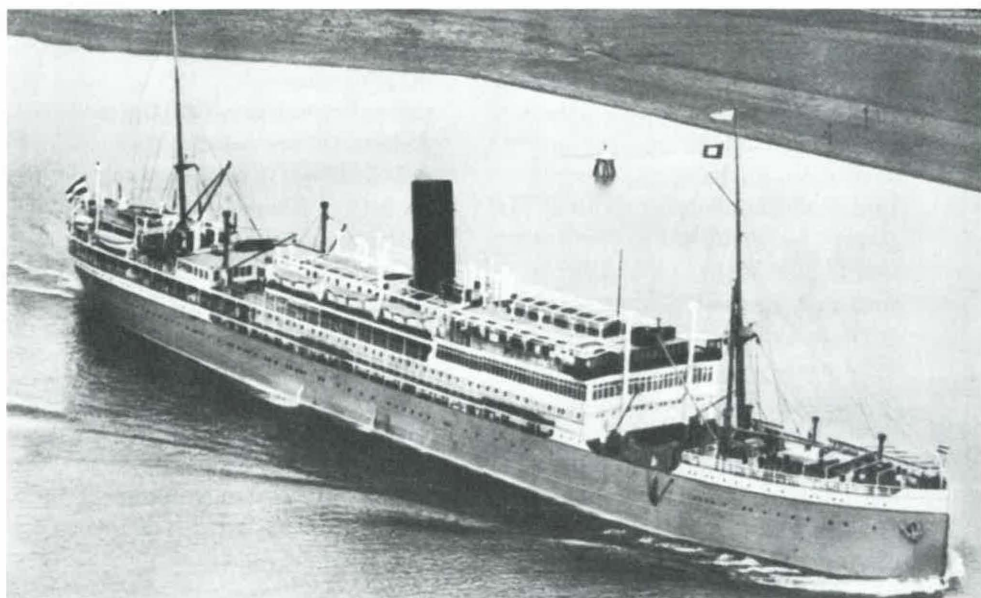
Waarom de Indische repatrianten zo behandeld werden? Wij waren voor de Nederlanders het voortdurende bewijs dat ze Indië kwijt waren. Verder leefde Indië helemaal niet. Als voor de Tweede Wereldoorlog in de Tweede Kamer de begroting voor Indië werd behandeld, was het er praktisch leeg. Wat het na de oorlog erger maakte, was de visie van de SDAP. In die partij vond men dat de mensen die in Indië gewerkt hadden fout waren geweest, kapitalistische imperialisten. Dat was ook in andere Europese landen de tendens.'

Dit heeft gevolgen voor het hele verdere leven van Ineke.

'Ik heb me hier nooit thuisgevoeld', vertelt ze. 'Later ben ik wel terug geweest naar Indonesië, maar daar voelde ik me ook niet meer thuis. Ik voel me een asielzoeker. Wel ben ik er een vechter door geworden, zo van "ik doe het zelf wel". Dat hebben veel mensen die in mijn situatie hebben gezeten. Maar daardoor sloot ik me wel af van de Nederlandse samenleving en dat maakte me onzeker. Ik heb me altijd een buitenbeentje gevoeld.'

Kwaad

Als jaren later uit gesprekken met kleinkinderen blijkt dat zij erg weinig van de geschiedenis van Nederlanders in Indonesië weten, besluit Ineke een boek over haar jaren daar te schrijven. Daarin staan haar eigen ervaringen

De boot naar huis. Het MS Indrapoera.

centraal. De belangrijkste bron is het archief van haar vader. Dat heeft hij al die tijd in een schoendoos bewaard.

Maar niet alleen wil Ineke met haar boek dat verhaal voor het nageslacht bewaren. Ze maakt zich nog steeds kwaad over de manier waarop de ambtenaren en hun gezinnen in Indonesië behandeld zijn door de Nederlandse overheid. De salarissen zijn, in tegenstelling tot die van de ambtenaren in bezet Nederland, nooit doorbetaald. Nog erger vindt ze het dat de regering de Nederlanders het bevel heeft gegeven op hun post te blijven bij de komst van de Japanners. Dit terwijl ze van de Japanse inval in Mantoeroe wisten hoe wreed zij met hun vijanden omgingen. 'De Engelsen haalden hun ambtenaren voor het grootste deel wel weg uit hun kolonies. Waarom deed de Nederlandse overheid dat niet? Australië was erg racistisch. Daar waren Indische ambtenaren niet welkom. Maar veel belangrijker was de angst dat Amerika onze plaats zou innemen. Daarom konden we niet zomaar weg. En een evacuatie kostte de Nederlandse overheid te veel geld.'

In haar boek kaart Ineke deze misstanden aan.

Ten slotte

Ineke is er van overtuigd dat haar vader de onafhankelijkheid van Indonesië goedgekeurd zou hebben. Als boerenzoon uit het arme Zeeuws-Vlaanderen had hij veel oog voor de Indonesische boeren. Ter ondersteuning citeert ze een stuk uit een van zijn brieven naar Nederland.

'[...] Voor deze eenvoudige mensen, die niets liever willen dan gerust hun stukje land bewerken en rustig in hun eenzame kamping wonen, knijpen ze hem in Batavia behoorlijk. Iedereen voorspelt daar (en vreest voor) revolutie en opstand. Dat zijn de mensen, die op de inlander schelden en afgeven en die nog nooit een inlander hebben ontmoet, tenzij het stelletje bedienden dat ze hebben en wat onbeschofte taxichauffeurs.'

Ineke de Putter, Sago op een tinnen bord. Bewerking van het archief van Jan Petrus de Putter, bestuursambtenaar in Nederlands-Indië van 1932 tot 1944, aangevuld met schriftelijke en mondelinge herinneringen van zijn vrouw en kinderen (Uitgeverij Ineke Jonker: z.p. 2005), € 24,50 + € 5,- bestelkosten.
Te bestellen via www.ineke.jonker.dk

Over het algemeen geeft dit boek een informatief beeld van het leven van ambtenaren in Nederlands-Indië vlak voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Wie het wil gebruiken ter illustratie van delen van de eindexamenstof kan het best direct doorbladeren naar de jaren vlak voor, tijdens en net na de Tweede Wereldoorlog. De oplopende spanning aan het begin van de jaren veertig komt goed naar voren in de brieven van Jan de Putter.

Bij de beschrijving van het dagelijks leven in de interneringskampen werkt de persoonlijke invalshoek, die Ineke de Putter hanteert, goed. De ellende in de kampen is immers alleen te bevatten door verhalen van de geïnterneerden zelf. De verwarrende periode van de bersiap en de kille ontvangst in Nederland komen ook duidelijk naar voren. Een nadeel van haar aanpak is wel dat belangrijke historische ontwikkelingen slechts zijdelings aan bod

komen. Zo staat er over het opkomend nationalisme onder de Indonesische bevolking niet veel meer dan dat De Putter en haar zus Toos schrikten als de huisbediende ze vertelt dat hij op een dag samen met de Japanners tegen de Nederlanders zal vechten. De nadruk op haar persoonlijke ervaringen werkt ook op een andere manier tegen. Af en toe voegt De Putter 'Aantekeningen' toe: uitleg van bepaalde finesses voor de familie, haar mening als volwassene over iets uit het verleden. Dit soort opmerkingen achteraf leidt de aandacht van de verhaallijn af.

De Putter heeft de vaak lange brieven niet altijd ingekort. Wanneer u een brief als bron wilt gebruiken kunt u dat zelf doen. De brieven bevatten vaak ook strikt huiselijke zaken, voor iemand op zoek naar alleen politiek en ontwikkelingen daarin een minder interessante materie.

Tijdens de nascholingsdag van de Radboud universiteit van 22 september j.l. kregen de collega's de kans kennis te maken met de interessante collectie van Museum Bronbeek te Arnhem. Kunnen onze examenleerlingen ook gebaat zijn met een bezoek aan dit museum, een van de meest bijzondere 'plaatsen van herinnering' aan het oude Indië?

JAN VAN OUDHEUSDEN

Museum Bronbeek te Arnhem

Bronbeek dankt zijn bestaan aan koning Willem III. Omstreeks 1855 constateerde de vorst een zorgwekkende terugloop in het aantal aanmeldingen voor het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (het KNIL). Naar het voorbeeld van de Invalides te Parijs zou er in Nederland een tehuis moeten komen om de oud-militairen te verzekeren van een goed verzorgde oude dag. Dat zou de drempelvrees kunnen wegnemen. Willem bestemde hiervoor een landgoed aan de Velperweg te Arnhem, dat hij eerder had aangekocht om er zijn moeder, Anna Paulowna, te huisvesten. In 1859 schonk de koning het landgoed aan de staat, en het duurde niet lang of er verrees een indrukwekkend complex dat maximaal 220 oudgedienden kon huisvesten.

Bronbeek doet nu al bijna anderhalve eeuw dienst als tehuis voor bejaarde oud-Knillers; in totaal hebben er 6.500 man gastvrijheid genoten. Op dit moment slijten er nog drie negentig-plussers van het oude KNIL hun laatste jaren, plus enkele tientallen oudjes die in ander verband hare majesteits wapenrok hebben gedragen.

In de jaren tachtig dreigde sluiting, maar een krachtig antwoord op die jobs-tijding bracht redding. Dankzij de Stichting Vrienden van Bronbeek kon een doorstart worden gemaakt. In 1998 vond de heropening van het geheel gerenoveerde hoofdgebouw en het museum plaats, tijdens de viering van het 135-

jarig bestaan van Bronbeek. Het fraaie paleisje is gesitueerd in de lommerrijke omgeving van de Veluwe-rand. De oudjes wonen er te midden van welverzorgde tuinen met waterpartijen en plantsoenen vol monumenten. Ik ken wel beroerdere plekken om je levensavond in door te brengen.

De collectie

Meteen al de oprijlaan, omzoomd met gedenkplaten en standbeelden (o.a. van Van Heutsz en koning Willem II, 'held van Quatre-Bras, Waterloo, Hasselt en Leuven'), brengt de bezoeker in de sfeer van de vergane glorie van ons voormalige imperium. Het mu-

seum zelf behoort tot de oudste musea van Nederland. Dat het uit een verzorgingstehuis is ontstaan, stempelt het tot iets vrij unieks.

De kern van de collectie bestaat uit schenkingen van het Koninklijk Huis, het ministerie van Koloniën en van particulieren.

Het museum telt twee verdiepingen. Op de begane grond kan de bezoeker een aantal kunst- en gebruiksvoorwerpen bekijken die wat vertellen over het leven in het voormalige Nederlands-Indië. In twee galerijen, de voormalige handboogschiet- en kegelbaan van de bewoners van Bronbeek, staat de grootste col-

lectie Atjehse monsterkanonnen ter wereld opgesteld. Ook staat er een gamelan, waarop regelmatig uitvoeringen worden gegeven.

Op de eerste verdieping is in een aantal vertrekken een bonte verzameling voorwerpen tentoongesteld. Onder meer zien we twee wassen beelden van een woest uitzijnde VOC-soldaat, gehuld in burgerkleden, en een even geduchte inlander, gewapend met kris en schild. Een schaalmodel van de Borobudur verwijst naar de boeddhistische cultuur van weleer. De VOC is vertegenwoordigd met onder meer een soldatenkist met kleding, pijpen, een fles, speelkaarten enzovoort. Het oudste schilderij met VOC-schepen als onderwerp (uit het jaar 1638) toont scheepsmasten met de bloedvlag in top; zolang die vlaggen wapperden, was het motto: bloed aan de paal, en werden er geen krijgsgevangenen gemaakt. Het bloedige verleden blijkt ook uit verwijzingen naar het nietsontziende optreden van Jan Pieterszoon Coen die in 1621 duizenden Bandanezen genadeloos liet afmaken om duidelijk te stellen dat het de VOC ernst was met het vestigen van haar monopolie. Een etnische zuivering die zijn weerga niet kende. In het nagebouwde scheepsrui van het schip de Vogelstruis zien we waar alles om begonnen was: de balen met kruidnagel, nootmuskaat, foelie, kaneel en peper.

Het Indisch verzet is vertegenwoordigd in de persoon van Diponegoro, een van de 117 zonen van de sultan van Djogjakarta, die tussen 1825 en 1830 een leger van 200.000 boeren aanvoerde, totdat hij door de Hollanders werd ingerekend. We zien tevens diverse generaties geweren uitgestald. Het eenvoudige lontmusket van de VOC-soldaat uit de zeventiende eeuw, om de vijand 'uit te schakelen' (het gebruikelijk eufemisme voor doden), werd later afgelost door onder meer het vuursteengeweer en het percussiegeweer. In de negentiende-eeuwse expeditie ter pacificatie van Atjeh en Lombok kwamen die moordwapens wel van pas, net als de tropenhelmen, de witte uniformen en de bajonetgeweren die de etalagepoppen in de vitrines dragen. Heb je een oud-militair als rondleider (en die kans is zeer groot), dan kan die

je enthousiast en gedetailleerd inlichten over de voordelen van het ene boven het andere moordtuig. Dat geldt zeker ook voor de mitrailleurs in de volgende zaal die per minuut 525 schoten konden lossen.

Merkwaardig: er hangen ook schilderijen van de Zwarte Hollanders, want er hebben zo'n 3000 Ghanezen gediend in het KNIL. Ze konden wel een medaille verdienen voor 'moed' en 'trouw', maar natuurlijk niet voor 'beleid', want tot het vertoon van beleid werd in de negentiende eeuw het zwarte ras niet in staat geacht.

In de laatste zalen zien we een rijke collectie van affiches, wapens, uniformen, geld en overige memorabilia aan de Japanse bezettingstijd, de politionele acties van 1947-1948 en het drama van de Zuid-Molukkers. Daar staat ook een rupsinfanterievoertuig opgesteld, uniek in zijn soort. Bij de Japanse invasie in 1942 kon het KNIL overigens over niet meer dan 24 tanks beschikken. Het legertje van 80.000 man vormde dan ook geen partij voor de invallers.

Voorbereiding op het CE 2007-2008

De groep docenten met wie ik de rondleiding volgde, hing aan de lippen van een bijzonder deskundige, levendig sprekende, en bij tijden zeer humoristische gids. Zonder zo'n rondleider zou een aantal bezienswaardigheden beslist niet die aandacht hebben getrokken die het verdiende. In versterkte mate zal dat gelden voor een bezoek met een groep scholieren. Laat je de leerlingen vrij, zonder opdracht, rondlopen, dan zullen velen achteloos voorbijlopen aan de kostbaarste objecten en informatiebronnen.

Helaas is er geen museumcatalogus beschikbaar. Het museumwinkeltje kon mij ook niet aan educatieve bladen helpen bestemd voor bovenbouwleerlingen. Toch lijkt mij een schoolbezoek aan Bronbeek zeer de moeite waard. De docent doet er wel goed aan om eerst zelf op inspectie te gaan, en om bijvoorbeeld zelf enkele kijkopdrachten voor leerlingen op te stellen. De rondleiding door een van de gidsen lijkt me daarnaast een absolute aanrader.

Museum Bronbeek
www.bronbeek.nl

Velperweg 147
6824 MB Arnhem
tel. 026-3763555
fax 026-3763590
e-mail: receptie-ktommbronbeek@mindef.nl
facost.receptie@mindef.nl

Openingstijden: di tm zo van 10.00 tot 17.00 uur.

Entreprijzen: Volwassene: € 2,50; groep van 15 of meer personen: € 1,80 p.p.
rondleiding op aanvraag (maximaal 15 personen per gids): € 25,- per gids

Informatie en afspraken:
Hans van den Akker (educatieve dienst)
tel 026-3763567

Gelukkig zijn er in 2007 nog meer mogelijkheden. Speciaal voor het aanstaande eindexamen 2007-2008 heeft Bronbeek een rondleiding ontwikkeld om de vijf belangrijkste thema's te belichten: de VOC, het Cultuurstelsel, het imperialisme, de Tweede Wereldoorlog en de onafhankelijkheidsstrijd van de Republiek Indonesië. In de koloniale entourage van Bronbeek kunnen leerlingen luisteren naar verhalen van ooggetuigen en met hen in gesprek gaan. Het museum beschikt namelijk over een netwerk van gastdocenten die kunnen vertellen over de Japanse interneringskampen, de Bersiap-periode (1945) en de repatriëring naar Nederland in de jaren vijftig. Als aanvulling op het bezoek kunnen in overleg documentaires of speelfilms worden vertoond, zoals *Max Havelaar* of *Oeroeg*.

Ook is er een wedstrijd 'Het Koloniale Debat'. Examenkandidaten kunnen deelnemen aan een strijd wie de beste debater is. Aan de hand van een aantal stellingen gaan klassen, na een rondleiding, in debat over de koloniale relatie van Nederland en Nederlands-Indië. Voor de beste debatklas is er als beloning een Indische rijsttafel in de Kumpulan, het Indische restaurant van museum Bronbeek. Wie de jury vormt, is onduidelijk. Voor de winnaar alvast: smakelijk eten!

Nationaal Archief presenteert nieuwe website

'....., Nederland de tweede koloniale mogendheid ter wereld. Een titel, waarop wij als Nederlanders trotsch mogen zijn, omdat het bezit van zoo uitgestrekte koloniën herinnert aan den bloeitijd van ons land, toen kloekheid en veerkracht den toon aangaven.'

Zouden deze zinnen onze minister-president door het hoofd hebben gespeeld toen hij tijdens de laatste Algemene Beschouwingen refereerde aan het begrip VOC-mentaliteit? Het is niet onmogelijk.

Nu denk ik niet dat onze MP aan de vooravond van de Algemene Beschouwingen ter ontspanning nog wat heeft zitten surfen op internet en daarbij terecht is gekomen op onze nieuwe website voor het examenthema de 'De koloniale relatie tussen Nederland(ers) en Nederlands-Indië'. Bovenstaand citaat is namelijk ontleend aan één van onze bronnen ter voorbereiding op het examen geschiedenis in 2007 en 2008.

Hoewel, je weet maar nooit.

Wat wij echter wel weten is dat Jan Peter Balkenende een historische opleiding heeft genoten. En dat hij bovendien jarenlang als medewerker van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA met zijn neus in de boeken zat. Dit tot ergernis van de toenmalige partijvoorzitter van het CDA, aldus de verhalen. Ongetwijfeld staat het boek van H. de Wilde, *de Anti-revolutionaire Partij en haar program van beginselen van 1905*, waaraan het fragment is ontleend, in de boekenkast aan de Dr. A. Kuypersstraat in Den Haag. Bovendien moet het gedachtegoed van 'de mannenbroeders', gezien de achtergrond van onze premier, hem buitengewoon vertrouwd voorkomen.

Hoe het ook zij, de opmerking van onze minister-president en de vele reacties daarop laten zien dat de VOC en het voormalig Nederlands-Indië de samenleving nog altijd niet onberoerd laten. Mogelijk heeft dit meegespeeld bij de keuze voor het onderwerp 'Indië', nadat het in de jaren 2001 en 2002 ook al onderwerp voor het CSE geschiedenis is geweest.

De website 'De koloniale relatie tussen Nederland(ers) en Nederlands-Indië'

In onze nieuwe website nationaalarchief.nl/indie/html/ volgen wij het inmiddels bekende format, dat wij hebben gebruikt voor de websites over eerdere onderwerpen als 'Katoen in Twente', 'Dekolonisatie en Koude Oorlog in Vietnam' en 'Van kind tot burger'.

In het hoofdstuk Docentenhandleiding geven wij onder andere een opsomming van alle gebruikte bronnen. Hier vindt u ook de antwoorden op de vragen die wij gesteld hebben bij de afzonderlijke documenten. Daarnaast zijn links opgenomen naar een aantal relevante websites.

Als bijzonderheid vragen we in de rubriek Beelden aandacht voor twee soorten visuele bronnen: kaartmateriaal, voor een groot deel afkomstig is uit de database van de Atlas of Mutual Heritage en foto's uit de Beeldbank van het Nationaal Archief.

Thema's

De examenstof hebben wij verdeeld in drie tijdvakken, ieder genoemd naar de in die tijd gangbare naam voor de gebiedsdelen in Azië. 'Indië', dat de periode van de VOC beslaat, 'Nederlands-Indië' voor de negentiende eeuw en ietwat anachronistisch 'Indonesië' voor de twintigste eeuw.

Voor de negentiende eeuw is gekozen voor de volgende onderwerpen: de 'Overgang' van de VOC naar een nieuwe vorm van bestuur in Nederlands-Indië, vervolgens het 'Cultuurstelsel' en tot slot de 'Ethische Politiek'. De twintigste eeuw behandelen we aan de hand van onderwerpen als het 'Nationalisme', de 'Crisis en Wereldoorlog II' en 'Indonesië'.

Verrassingen

Ook deze keer is weer gebleken dat met name de particuliere archieven verrassend materiaal bieden. Voor de negentiende eeuw zijn dat bijvoorbeeld

de persoonlijke archieven van voormalige Ministers van Koloniën en hoge bestuursambtenaren.

Maakt u voor de aardigheid eens kennis met gouverneur-generaal J.J. Rochussen, die in een dagboek nauwgezet noteert wat hem zo al dagelijks bezighoudt.

In de bronnen uit de vorige eeuw valt vooral de aandacht op van Nederlandse overheidsdienaren voor ontlukende nationalistische bewegingen, dit in samenspel met hun collega's in de Oost. Die activiteiten van de inlichtingendiensten destijds doen wel heel erg denken aan de operaties van onze AIVD vandaag de dag tegen extremistische groeperingen.

Tot slot geven recent gevormde archieven ook gelegenheid een ander soort bronnen te tonen zoals politieke prenten of cartoons. Hiervan hebben we er een aantal geselecteerd.

Lessuggesties

De website 'De koloniale relatie tussen Nederland(ers) en Nederlands-Indië' komt het meest tot zijn recht wanneer leerlingen zich de examenstof hebben eigen gemaakt.

Conform de stofomschrijving bieden we de bronnen chronologisch aan. De hoofdstukken en de afzonderlijke bronnen zijn zowel klassikaal als individueel te bestuderen. In dat laatste geval kunnen de leerlingen hun gevonden antwoorden vergelijken met onze suggesties voor een antwoord.

Naast deze nieuwe website voor het CSE 2007 en 2008 blijft onze eerdere website 'Nederland en Indonesië, Contact en beïnvloeding' zeer bruikbaar. Deze is te vinden op de website van het Nationaal Archief onder nationaalarchief.nl/archief_id_klas3/

*Cees Jan van Golen
senior medewerker Educatie
Nationaal Archief*

Kamp Vught

De ongeveer vierduizend Molukkers in dienst van het KNIL kwamen al snel na de soevereiniteitsoverdracht op 27 december 1949 in een moeilijke positie. Het KNIL zou op 26 juli 1950 worden opgeheven en de positie van de Molukse militairen en hun gezinnen was een onderwerp van bespreking van Nederland met Indonesië.

Het uitroepen van de Republiek der Zuid-Molukken (RMS) op 25 april 1950 maakte de zaak er niet makkelijker op. Terugkeer naar de Molukken werd onmogelijk en de overgang naar het Indonesische leger of de demobilisatie op Java ongewenst. De Indonesische regering beschouwde de Molukkers als sympathisanten met de opstandelingen, de Javaanse bevolking zag ze aan voor verraders en de Molukkers zelf vonden de Indonesiërs onderdrukkers.

Om de verslechterende relatie tussen de Nederlandse en de Indonesische regering niet verder te belasten, werden na de opheffing van het KNIL de Molukse soldaten tijdelijk in dienst genomen van de Koninklijke Landmacht. Uiteindelijk moesten de Molukse militairen kiezen: of demobilisatie op Java, of dienst nemen in het Indonesische leger of een tijdelijke opzending naar Nederland. Van een werkelijke keuze was, gezien de omstandigheden in Indonesië, natuurlijk geen sprake. Maar de Nederlandse overheid bleef volhouden dat de komst naar Nederland volledig vrijwillig was geweest en dat ze daarom de militairen na aankomst in Nederland ook kon ontslaan.

Voor de opvang van de militairen en hun gezinnen, bij elkaar zo'n 12.500 mensen, had de Nederlandse overheid onder andere haar oog laten vallen op kamp Vught, het voormalige Duitse concentratiekamp 's Hertogenbosch. Na de oorlog had het dienst gedaan om landverraders vast te zetten en daarna was het gebruikt als tijdelijke verblijfplaats voor repatrianten uit Indonesië. Een maand voor de komst van de Molukkers was het omgedoopt in woonoord Lunetten.

Ieder gezin kreeg een kamer in een van de barakken, achterin was een gemeenschappelijke was- en toiletgelegenheid. Er werd gemeenschappelijk gekookt. De woonomstandigheden weken overigens niet erg af van wat men in Indonesië gewend was.

Contact met de buitenwereld was er weinig, ook de lokale overheden bemoeiden zich niet met de Molukkers. Dat was een taak van de rijksoverheid. Het kampleven vond vooral plaats in isolement.

Woonoord Lunetten was het grootste woonoord van de Molukse gemeenschap; bijna een kwart van de Molukse gemeenschap woonde daar. Daarmee werd kamp Vught het brandpunt van alle spanningen die zich uit wederzijds onbegrip, wantrouwen en frustratie vanaf de komst van de Molukkers naar Nederland zouden afspelen tussen hen en de Nederlandse overheid.

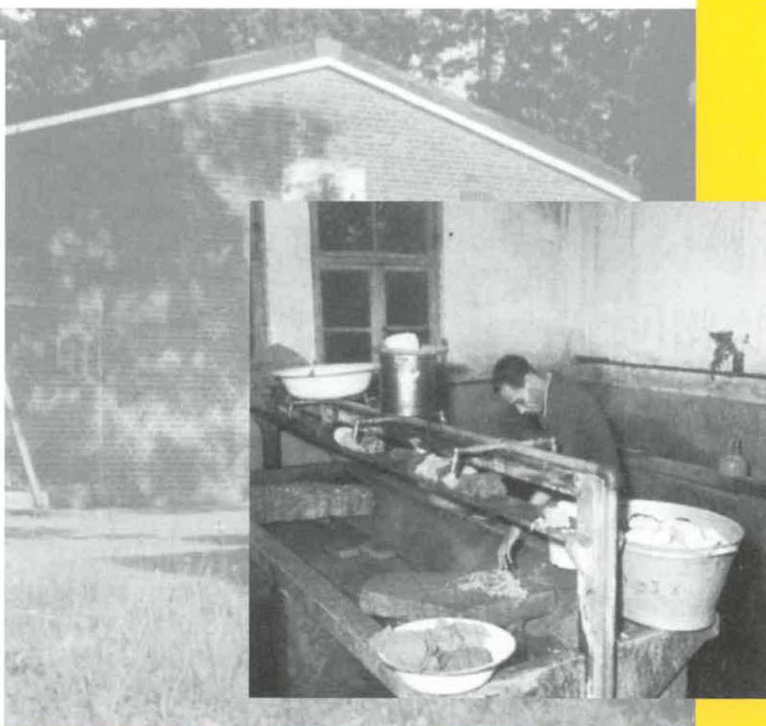
Hans Pols

Naar: Wim Manuhutu, 'Vught: woonoord Lunetten' in: Wim van den Doel (red.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw*, 208-219

Woonoord voor Ambonezen

Bron: L&S&N 2006

Boeken

Zojuist verschenen

In 1952 arriveerden ongeveer 12.500 Molukkers, voornamelijk voormalige militairen van het KNIL en hun gezinnen in Nederland. De bedoeling was dat zij na enkele maanden naar huis zouden gaan. Nu, 55 jaar later, weten we dat slechts een kleine groep is teruggekeerd. Het verhaal van de Molukkers in Nederland roept associaties op met hedendaagse discussies en ontwikkelingen ten aanzien van andere migrantengroepen. Henk Smeets en Fridus Steijlen. *In Nederland gebleven. De geschiedenis van Molukkers 1951-2006*. Bert Bakker, € 24,95.

Jaap le Poole gold in socialistische kring als de gedoodverfde opvolger van Drees. Maar het liep anders. In 1948 kwam er een abrupt einde aan zijn Kamerlidmaatschap, omdat hij weigerde het PVDA-beleid over Indonesië te steunen. In 1940 was hij een van de zeer weinige Nederlandse ambtenaren die de ariërverklaring niet tekende. Vrijheid ging hem boven alles. Hinke Piersma, *Op oorlogspad. Jaap le Poole, verzetsman voor het leven*. Boom, € 15, 00.

Hoogleraar godsdienstwetenschappen James D. Taylor onderzocht het leven van Jezus en het ontstaan van het christendom. Volgens de Sunday Times wordt na het verschijnen van de *Da Vini Code* door Taylor opnieuw een van de pijlers van het christendom weggeslagen. *De Jezus dynastie. De verborgen geschiedenis van Jezus en het ontstaan van het christendom*. Het Spectrum / Manteau, € 24,95.

Judas Iskariots verraad was de wens van Jezus zelf, opdat hij zo zijn goddelijke wezen voor goed kon bevrijden van zijn aardse lichaam en daarmee de mensheid kon verlossen van haar zonden. Aldus een Koptische tekst die waarschijnlijk in de tweede eeuw is samengesteld door vroege christenen. Rodolphe Kasser, Marvin Meyer en Gregor Wurst (red.), *Het evangelie van Judas uit de codex Tchacos*, Bert Bakker, € 16,95.

Michiel de Ruyter staat in de canon, maar in de zeventiende eeuw waren er tientallen anderen die aanspraak konden maken op de titel 'zeeheld'. Over gewone zeelui is weinig bekend, maar over de vlagofficieren op 's lands vloot veel meer. Gerben Graddesz Hellinga schreef *Zeehelden uit de Gouden Eeuw*. Walburg Pers, € 24,95.

Gereformeerden overzee van Agnes Amelink, vertelt het verhaal van emigranten die de veiligheid en overzichtelijkheid van het protestant-christelijke leven in Nederland verruilden voor het avontuur in Amerika en Canada. Bert Bakker, € 17,95.

Een beeld zegt meer dan duizend woorden. Koningin Wilhelmina op de fiets, affiches van Dolle Mina en Provo en reclames voor de nieuwste Daf. Ruim honderd afbeeldingen zijn bijeengebracht om samen een beeld te geven van de geschiedenis van Nederland in de twintigste eeuw. Martin Borssebroek, Reinier Deinum e.a. (red.). *Het geheugen van Nederland. De twintigste eeuw in 101 markante beelden*. Bert Bakker, € 19,95.

Een van Englands beroemdste chroniquers van de Eerste Wereldoorlog beschrijft het leven aan het front in het laatste oorlogsjaar. In het voorjaar begon het Duitse leger een allesbeslissend offensief. Het brak de Britse linies – en daarbij bijna het gehele Britse leger. Lyn Macdonald, *Voorjaar 1918. Tot de laatste man*. Anthos / Manteau, € 27,95.

Nova Zembla, Nieuwpoort, de Gevangenpoort en Goejanverwellesluis zitten in ons collectieve geheugen als plaatsen die met gebeurtenissen uit de tijd van de Republiek te maken hebben. Er horen bekende verhalen bij. Maar wat zijn de verhalen bij Wall Street, of de Beemster? Maarten Prak (red.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw*. Derde deel in de vierdelige reeks *Plaatsen van herinnering*. Bert Bakker, € 34,95.

Veertien auteurs uit Nederland en België behandelen een aantal belangrijke aspecten en factoren, als het wereldsysteem, de staatsvorming, het patronagesysteem en het absolutisme, die apart en tezamen de wording van Europa in de vroegmoderne tijd hebben getekend. Het is de geschiedenis van een gemeenschappelijke cultuur die eenheid maar vooral veel verscheidenheid kent. Willem Frijhoff en Leo Wessels (red.), *Veelvormige dynamiek. Europa in het ancien régime 1450-1800*. Sun, € 39,50.

Toen Julius Caesar op een donkere ochtend in januari met zijn leger het grensriviertje de Rubicon overstak, onder het uitspreken van de woorden 'de teerling is geworpen', ontkende hij een van de beroemdste burgeroorlogen van de geschiedenis. Tom Holland vertelt ons het spannende verhaal van de val van de Romeinse Republiek. *Rubicon*. Atheneum, Polak & Van Gennep, € 19,95.

HENK SMEETS EN FRIDUS STEIJLEN

In Nederland gebleven

De geschiedenis van Molukkers 1951-2006

Aan het begin van de negentiende eeuw was Amsterdam nog wel belangwekkend, maar allang niet meer belangrijk. Aan het einde van de eeuw was de stad echter weer het brandpunt van de ontwikkelingen in ons land geworden. De hoofdstad was aan een nieuwe bloei-periode begonnen. Remieg Aerts en Piet de Rooy (red), *Geschiedenis van Amsterdam 1813-1900. Hoofdstad in aanbouw*. (Derde deel van een vierdelig reeks *De geschiedenis van Amsterdam*). Sun, € 44,50.

Spion, zakenman, bon vivant, NSDAP-lid, opportunist en redder van meer dan duizend joden. Een uitzonderlijke man in een uitzonderlijke tijd. David M. Crowe schreef de biografie van de hoofdfiguur uit Spielberg's *Schindler's List*, Oskar Schindler. *De biografie en het ware verhaal achter de 'Schindlerlijst'*. Verbum, € 49,50.

Volgens René van Royen en Sunnyva van der Vegt was oorlog voeren voor de Romeinen de normaalste zaak van de wereld en hielden de bewoners van Hellas zich liever bezig met hun persoonlijk welzijn. *Grieken komen van Venus, Romeinen van Mars. Liefde en agressie in de klassiek oudheid*. Bert Bakker, € 15,00.

Orginele beelden uit het Polygoon- en NOS Journaal in *De onvergetelijke jaren 80 en 90*. Ieder decennium heeft een eigen dubbel dvd met meer dan tweeën-half uur beeldmateriaal. Bruna, € 19,95

Een klein eerherstel voor de vaderlandse jaartal-
lenlijst. De lijst staat naast een lijst met jaartallen van voor ons relevante gebeurtenissen uit het buitenland. H.J.L.Vonhoff, *Handboek voor de Patriot. Voor de Nederlander en de nieuwkomer*. Bert Bakker, € 15,00.

Rond het midden van de negentiende eeuw begon de aanleg van een nieuwe infrastructuur van Nederland. Die zou de ruimtelijke groei van ons land structureel gaan bepalen. Maar wat gebeurde er in mentaal inzicht met Nederland door al deze veranderingen? Auke van der Woud, *Een nieuwe wereld. Het ontstaan van het moderne Nederland*. Bert Bakker, € 29,95.

Van 7000 Nederlandse plaatsnamen geven G. van Berkel en K. Samplonius de betekenis en achtergrond in *Nederlandse plaatsnamen. Herkomst en historie*. Prisma, € 24,50.

In de loop van 1939 was de Weimarrepubliek omgevormd van een democratie in een politiestaat: het Derde Rijk was begonnen. De samenleving was volledig afgestemd op de cultus rond haar leider, Adolf Hitler. Richard J. Evans ontvouwt hoe de nazi's de Duitse samenleving stap voor stap in hun greep wisten te krijgen. *Dictatuur*. (Deel 2 uit de trilogie *Dictatuur*). Het Spectrum / Standaard Uitgeverij, € 42,50.

Hans Pols

Biografie

Mineke Bosch, Aletta Jacobs 1854-1929. Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid
(Balans: Amsterdam 2005), 819 blz., gebonden en met foto's, € 37,50.

De biografie *Aletta Jacobs. Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid* door Jacobs deskundige Mineke Bosch heeft al veel lovende recensies gehad. Toch kan er nog wel een aanvulling worden gemaakt omdat het om de *Kleio* en haar lezers en lezeressen gaat, dus het geschiedenisonderwijsveld.

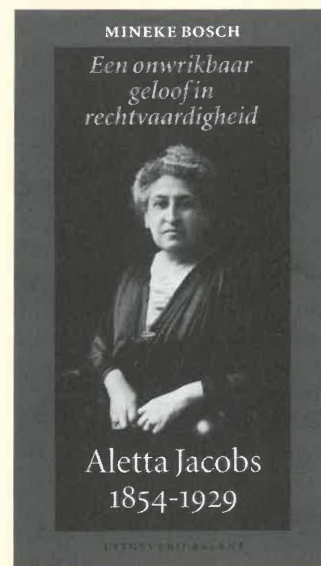
Mineke Bosch begint haar inleiding met een uiteenzetting over de bronnen met een citaat uit Jacobs Herinneringen: 'Aangaande mijn geboorte deden in den familiekring verschillende verhalen de ronde ...' Jacobs is duidelijk een uitmuntend schrijfster. Maar Bosch maakt duidelijk hoe onbetrouwbaar deze bron is door aan te tonen dat zelfs het verhaal van het tijdstip en de datum van Jacobs geboorte niet kloppen. Jacobs schreef haar *Herinneringen* op haar zeventigste op aandrang van verschillende personen uit binnen- en buitenland, die verschillende verenigingen en organisaties vertegenwoordigden. Een eeuw later zien we met Bosch hoe deze *Herinneringen* passen in de tijd rond 1900.

Een opvallende inleiding, maar Bosch ziet het als haar verantwoordelijkheid als biograaf om het levensverhaal van haar protagoniste zo goed mogelijk met documenten te staven (14). Woorden als waarschijnlijk, vermoedelijk, met een eigen inkleuring wil ze voorkomen. Ze wil geen vermenging van controleerbare feiten en oncontroleerbare herinneringen. En dat stelt ze hier duidelijk.

Mijns inziens is Bosch er in geslaagd vanuit de feiten een genuanceerd portret te schrijven van Aletta Jacobs. Jacobs eigen *Herinneringen* lieten bij mij het beeld na van een arrogante vrouw. Iets wat ik meende te kunnen begrijpen doordat zij voor werkelijk elk onderdeel van haar leven zoals zij dat wenste in te richten, heeft moeten strijden. De verfilming door Nouchka Verbrakel van Jacobs leven in *Het hoogste streven* verbeeldt goed de onrechtvaardigheid en ongelijkheid van het vrouwenbestaan.

Mineke Bosch gaat in haar nawoord in op de in 2004 gehouden verkiezing van de beroemdste Nederlander, waar Jacobs buiten de top tien bleef. Gelukkig is Jacobs nu waardig geëerde met deze monumentale biografie.

Het op zich best wel bekende leven van Aletta Jacobs wordt in dit boek in negen hoofdstukken beschreven. Haar jeugd in het Groningse Sappemeer waar zij het achtste kind was in een gezin met elf kinderen. Haar vader was arts en een stimulans voor zijn kinderen.

Zijn motto 'Kennis vergaren om die daarna ten algemeenen nutte aan te wenden, moet het hoogste streven zijn' gold evenzeer zijn dochters.

De eerste vrouwelijke studente die medicijnen gaat studeren en vervolgens promoveren. De eerste vrouw die als dokter een zelfstandige praktijk heeft. Helder formuleert Aletta dat zij 'vrijheid in haar huwelijk' met Victor Karel Gerritsen wil en daarmee stelt ze de beknellende huwelijkswetgeving aan de kaak. Zij eiste stoelen voor de winkeljuffrouwen en hield een gratis spreekuur voor arbeidersvrouwen, waar zij anti-conceptie introduceert. Rond 1900 de vrouwenbeweging onder invloed van de Engelse suffragette's en ook gaat zij de straat op om propaganda te maken. Ze maakt zelfs een wereldreis voor het belangrijkste streven: vrouwenkiesrecht. Zij spant zich in voor vrede en pacificatie, een veelal onderbelicht hoofdstuk uit de vrouwenbeweging.

Aletta zet ideeën om in daden op politiek, cultureel, economisch en sociaal gebied. En schrijft heel wat af. Haar geschriften leveren in het boek een biografie van veertien bladzijden!

Is het een boek om aan te schaffen voor de schoolbibliotheek? Ja.

Het boek is door de schat aan informatie vanuit het perspectief van Aletta Jacobs en alles waar zij voor stond over de periode 1854 – 1929 een uitstekend handboek over deze tijd, met aspecten die je in de doorsnee geschiedenissen van Nederland tevergeefs zult zoeken. Al is het een biografie, het boek bevat veel geschiedenis. Het omvat niet alleen het leven van Aletta Jacobs (1854-1929), Bosch heeft dit toch al bijzonder rijke leven steeds in de historische context geplaatst en belicht daardoor zeer vele vrouwenlevens en verenigingen. Vandaar de 700 pagina's.

Waarom moet dit boek in je eigen boekenkast staan? Mineke Bosch heeft haar opdracht zeer ruim aangepakt. Een voorbeeld: Seneca Falls (395) wordt genoemd in het verhaal. Hier werd de Declaration of Sentiments in 1848 opgesteld en deze vormt de grondslag voor de Wereldbond voor vrouwenkiesrecht. Internationale politieke ontwikkelingen vonden hun weerklink binnen de Wereldbond. Zoals op een vergadering in 1906 waar een van oorspong Deense vrouw in het inmiddels Duitse Sleeswijk-Holstein zich beklagde over de Duitse bezetting. De gehele Deense delegatie dreigde daardoor op te stappen tijdens het banket.

Welke sleutels biedt het boek voor de lezer die snel iets wil opzoeken? Een bijzonder uitvoerige inhoudsopgave en een personenregister van dertien bladzijden. Een zakenregister, misschien niet passend in een biografie, had de toegankelijkheid nog kunnen vergroten.

Waarom is dit boek een aanrader voor historisch geïnteresseerden? Ten eerste vanwege de correcties en aanvullingen die dit onderzoek levert op wat wij inmiddels als bekend veronderstellen. Deze kennis blijkt vaak beïnvloed door de op zeventig-jarige leeftijd door Aletta

Jacobs geschreven *Herinneringen*. Zo lezen we daar amper iets over haar joods-zijn en niets over wat dit voor haar betekende. Mineke Bosch gaat hier juist wel uitvoerig op in. Ten tweede de steeds weer terugkerende onjuistheden: het is bijvoorbeeld Aletta's oudere zuster die als eerste meisje een middelbare school bezocht. Ook het beeld van Jacobs moeder is door dit onderzoek aanzienlijk genuanceerder en positiever. Zo was zij het die opperde dat Jet maar iets buiten de deur moest doen (67). En bleek (77 en 78) Thorbecke's houding ten opzichte van meisjesonderwijs minder positief en ging het niet om de 'intellectuele vrijmaking hare geheele kunne' maar is er ook bij hem sprake van een systematische achterstelling. Na 'vergeten' weigerde J.R.Thorbecke rijkssubsidie. Tot 1906 moesten meisjes voor toelating tot de HBS de persoonlijke toestemming van de minister vragen. Ook het rumoer toen zij als eerste meisje naar de universiteit ging om daar medicijnen te gaan studeren is zo'n misverstand. Niet in het 'Verlichte Groningen'. Of overheerste daar het pragmatisme toen, zoals nu, nl dat elke student er een is en dus telt en zo meehielp het (wankele) voortbestaan van de Universiteit van Groningen te garanderen?

Waarom is dit boek aanbevolen voor stofomschrijvers? Diverse hoofdstukken zijn voor het huidige centraal schriftelijk examenonderwerp 'Van kind tot burger' te gebruiken hetzij ter illustratie van het voortgezet en universitair onderwijs, hetzij voor de ontwikkeling tot burgeressen. Voor het CE onderwerp 2009 'Van oorlog tot oorlog' biedt Hoofdstuk VIII een interessante benadering. Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog was niet te wijten aan vrouwen, zij bezaten immers nog geen kiesrecht. Echter dat doorvoering hiervan temeer nodig was om oorlog te voorkomen is zonneklaar. Op het in 1915 in Den Haag gehouden Congres waar ook vertegenwoordigsters van de oorlogvoerende landen aanwezig waren, werd een resolutie aangenomen waarbij regeringen en staatshoofden ervan overtuigd moesten worden te stoppen met de waanzin van de oorlog. Na Den Haag en Londen werd de delegatie A. Jacobs en J. Addams door president Wilson in de Verenigde Staten ontvangen ... In het eindexamenonderwerp van 2008 kan hier eindelijk aandacht aan besteed worden. Een mooie taak voor de leraar.

Waarom is Bosch's boek voor leerlingen boeiend? Het boek beschrijft het tijdsgewricht waarin een meisje niets mocht en een deprimerend meisjesbestaan had. Aletta Jacobs wist zich daartegen te verzetten, met steun van haar ouders, maar toch. Ze kunnen er lezen hoe zij ondanks haar zwakke gezondheid, ze was vaak ziek (zelfs geveld door malaria), haar sinds haar zesde heldere toekomstbeeld: dokter worden, zoals haar vader en oudste broer, bereikte. Prachtig is ook de weergave hoe het platelandsmeisje in Amsterdam examen doet temidden van al die stadskinderen. En Aletta Jacobs gelooft in rechtvaardigheid in een wereld waar nog zoveel onrechtvaardigheid heerst!

Ellen Marrenga

Nederlanders immers...

Ulbe Bosma, Remco Raben en Wim Willems,
De geschiedenis van Indische Nederlanders (Bert
Bakker: Amsterdam 2006), 238 blz., € 19,95.

Met de dekolonisatie is het koloniale verleden niet afgesloten. De koloniale tijd werkt door in het heden; ook al neemt het aantal mensen dat 'daar' geweest is af, hun aanwezigheid 'hier' is van invloed geweest. We hebben voorstellingen en beelden ontleend aan hun aanwezigheid in de koloniën, zoals men die daar van ons heeft verkregen. Bovendien is de scheidslijn tussen overheersers en overheersten niet duidelijk te trekken. De grenzen tussen etnische en sociale groepen in de koloniale samenleving waren vaag en gevoelig voor veranderingen. De relatie tussen koloniserende en gekoloniseerde volken is daarmee bepaald. In dat opzicht kan Nederland met evenveel recht een postkoloniale samenleving genoemd worden als Indonesië.

De Nederlandse overheid beschouwde de ruim 300.000 repatriërende Nederlanders die na de soevereiniteitsoverdracht naar Nederland kwamen niet als migranten. Het waren immers Nederlanders. En dat was vreemd, want het merendeel van repatrianten had nog nooit een voet gezet op Nederlandse bodem. Overigens kwam met de komst naar Europa wel een einde aan een eeuwenlange bevolkingsbeweging tussen Nederland en de Indonesische archipel. De keuze die men na 1949 moest maken was vrijwel definitief: voor Indonesië of voor Nederland. Dat gold ook voor de Indo-Europeanen. Voor spijtoptanten was aanvankelijk geen plaats. En voor degenen die de keuze als een inperking van hun leefwereld beschouwden, was er de immigratie naar de Verenigde Staten, Australië of Canada.

Tegenwoordig wordt de assimilatie van de Indische Nederlanders als voorbeeld genoemd voor de huidige immigranten, die we overigens ook lang niet zo genoemd hebben. Maar de ervaringen van de Indische Nederlanders zelf waren minder positief. De Nederlandse samenleving had genoeg aan haar eigen zorgen en kon en wilde zich niet inleven in het lot van de nieuwkomers. Over Jappenkampen, de tijd van de bersiap en de uittocht uit Indië kon men maar beter zwijgen, want de Nederlanders hadden zelf, in hun inleving, veel erger doorstaan. En die Nederlanders begrepen ook niets van de samenleving waaruit de Indische Nederlanders kwamen. Dat ze naast grote verschillen ook overeenkomsten kende en, in ieder geval voor wat de Indische Nederlanders betrof, modern en hoogontwikkeld was, daar kon men zich geen voorstelling van maken.

Daar kwam nog bij dat de identiteit van de Indische Nederlanders zich bewoog tussen Europa en Azië. Het Indonesische nationalisme ervoer men als bedreigend, maar bij de jongens van de gestampte pot voelde men zich ook niet thuis. Voor de Indische Nederlanders gold dat de loyaliteit aan het Nederlandse gezag niet hetzelfde was aan loyaliteit aan de Nederlanders in

het moederland. Zo ontwikkelde zich het idee van het Indische burgerschap als antwoord op het Indonesisch nationalisme en op het emancipatiestreven van de Indische Nederlander. Niet ras of herkomst, maar opleiding en inkomen moesten bepalend zijn voor dat burgerschap. De oorlog en de Indonesische onafhankelijkheid maakte een einde aan dat streven.

De sociale verschillen in de koloniale samenleving werden uitgedrukt in raciale termen. Maar die beschrijvingen waren nooit duidelijk; de grens tussen Europeanen en inlanders bleef altijd diffuus. Uiteindelijk blijkt het niet de huidskleur te zijn die iemand maatschappelijke positie bepaalde, als wel zijn juridische status en klasse.

Hans Pols

Tijdschriften

Leidschrift, jaargang 21, nummer 2 (september 2006), € 8,-. Losse nummers zijn per email te bestellen: redactie@leidschrift.nl

Net als andere jaren heeft *Leidschrift* ook dit jaar een themanummer gewijd aan het onderwerp van het centraal schriftelijk examen geschiedenis. In het eerste artikel geeft Elsbeth Locher-Scholte, hoofddocente aan de UU, flinke kritiek op de stofomschrijving: het Nederlands koloniaal verleden in de Oost wordt volgens haar vanuit een strikt Neerlandocentrisch perspectief bekeken. De Indonesiërs komen nauwelijks 'uit de schaduw van de tropische palmboom en de waringin'; het verhaal begint met de komst van De Houtman en De Keyser aan het eind van de zestiende eeuw en eindigt met het vertrek van de repatrianten in de decennia na de soevereiniteitsoverdracht in 1949. De Indonesiërs fungeren slechts als – exotisch – decor.

Kenmerkend voor de koloniale samenleving waren de ongelijke machtsverhoudingen waarbinnen de verschillende etnische en religieuze groepen met elkaar moesten omgaan en de mengcultuur die dat opleverde. Oorlog, handel, gemengde huwelijken, bestuur en onderwijs zijn allemaal aspecten van deze interculturele contacten. Maar in de stofomschrijving komt dat niet zo ter sprake. De auteur van dit eerste artikel spreekt zelfs van een gemiste kans omdat de koloniale geschiedenis niet als een migratiegeschiedenis is beschreven. De stofomschrijving is – in haar woorden – fantasieloos.

De redactie van *Leidschrift* heeft geprobeerd het themanummer zo samen te stellen dat de inhoud ervan een aanvulling vormt op de stofomschrijving. De verschillende bijdragen laten zien dat de werkelijkheid van de koloniale samenleving het best met het begrip hybriditeit omschreven kan worden. Daarmee wordt de vermenging van twee verschillende culturen of tradities bedoeld. Twee bijdragen gaan over de VOC periode, twee over het kolonialisme in de twintigste eeuw en twee behandelen gevolgen van de dekolonisatie.

De politiek van de VOC was in alle opzichten pragmatisch. Zo wilde ze voor haar werknemers stabiele huwelijken, maar had ze goede redenen om de komst van Europese vrouwen te ontmoedigen. Een experiment met weesmeisjes was een fiasco geworden; het ene deel van de meisjes was gestorven en het andere deel had voor de prostitutie gekozen. Dus werd niet etniciteit maar religie het criterium voor de keuze van de huwelijkspartner. Als tolerantie voordeel opleverde – van welke aard dan ook – werd ze toegepast. In het rechtssysteem eenzelfde praktijk: Europees recht, op zich al een vermenging van oud-Hollands en Romeins recht, mengde zich met het inheemse gewoonterecht. Overigens werd er in de rechtbank wel een onderscheid gemaakt tussen VOC-dienaren en alle anderen, blank of bruin.

De door de Nederlandse overheid in de negentiende eeuw gehanteerde stratificatie in drie etnische bevolkingsgroepen was ook hybride. Want binnen de indeling in Europeanen, Vreemde Oosterlingen en Inlanders waren allerlei mengvormen mogelijk: Indo-Europeanen behoorden tot de Europeanen evenals de Japanners, de Thai en de Egyptenaren. Indië was geen Zuid-Afrika, ondanks alle ongelijkheid die er bestond. Het bestaan van bordjes met 'Alleen voor honden en inlanders' is nooit aangetoond.

De redactie van *Leidschrift* heeft een bijzonder interessant nummer samengesteld dat met zijn inhoud een uitstekende aanvulling biedt op de stofomschrijving.

Hans Pols

Geschiedenis Magazine/Spiegel historiael, jaargang 41 nummer 8, november/december 2006. Losse verkoop € 6,95, maar het beste is te bestellen via de website www.geschiedenismagazine.nl

Voor een groot deel gewijd aan 'Nederlands-Indië, kolonialisme in de 19de eeuw'. Een wat ruimer perspectief dan de stofomschrijving. Wim van den Doel schrijft over de ontwikkelingen van de 19de eeuw, waarin ook de uitbouw van het kolonialisme hoort, als begin van een globaliseringsproces dat tot in onze tijd doorgaat. En in een tweede artikel over het Nederlandse standpunt inzake

kolonialisme, dat zwakte van het ene uiteinde naar het andere: van mooi verwoord economisch zelfbelang tot zedelijke roeping en ontwikkelingswerk. Verder de houding van het bestuur in Indië t.o.v. de islam, een interview met Chris Bayly – globaliseringshistoricus – en nog allerlei andere interessante informatie. Aanbevolen dus. En vergeet niet de column van Els Kloek te lezen!

Tineke Bogaerts

De katernen

Wolters Noordhoff

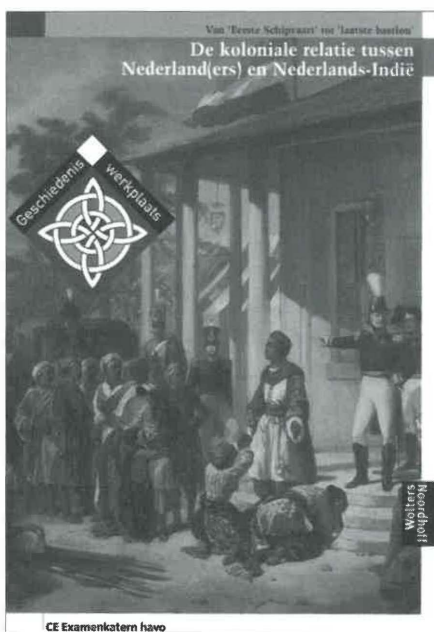
Geschiedeniswerkplaats 'De koloniale relatie tussen Nederland(ers) en Nederlands-Indië. Van Eerste Schipvaart tot 'laatste bastion'.

Auteurs: D. Verkuil, D. Verstraten en M.G. van Riessen. Onder redactie van M.G. van Riessen.

De compleet set bestaat uit een examenkatern vwo (112 blz., € 21,30) en een voor havo (8 blz., € 21,30) en de internetsite: www.werkplaats.wolters.nl

Toetsen en uitwerkingen op papier € 10,- (hiervoor bellen: 050-5226451).

Op de omslag een negentiende-eeuws schilderij waarop de overgave van Diponegoro is te zien. De opmaak is rustig; drie kolommen per bladzijde en op elke pagina een à twee afbeeldingen. Deze zijn bijzonder kleurig en verlevendigen de tekst. De casussen en de teksten voor het oefenen van de vaardigheden hebben een steunkleur. Het katern voor vwo is iets langer dan dat voor havo maar de vormgeving is bijna hetzelfde.

Elk van beide katernen begint met een uitleg van de manier waarop de leerlingen met de tekst kunnen omgaan. Zelfs dat wordt met illustraties verduidelijkt. Daarna volgt een instapverhaal waarin de hoofdvraag is verweven. Bij havo is dat bijvoorbeeld een samenvatting van *Oeroeg* van Hella Haasse: 'Ik wachtte... Hij hief zijn wapen...' Ga weg, zei hij, 'Ga weg, anders schiet ik. Je hebt hier niets te maken'.

De hoofdstukken volgen trouw de stofomschrijving. Drie van de vijf hoofdstukken worden gevolgd door een extra paragraaf, waarin de historiografische dimensie van het

betreffende hoofdstuk een toelichting krijgt. De stof hiervoor staat niet in de stofomschrijving; docent en leerling kunnen zelf bepalen wat zij ermee gaan doen. Bovendien zijn er ook nog drie casussen opgenomen, die eveneens bedoeld zijn om te oefenen.

Er is geen afsluitend hoofdstuk waarin nog eens wordt ingegaan op de hoofd- en deelvragen. Wel is er een tijd-balk ('zicht op de tijd') met een uitgebreide toelichting, een paragraaf met een korte biografie van de hoofdrolspelers, een begrippenlijst, een proefexamen en tenslotte een lijst van relevante jaartallen.

Dankzij de steunkleur zijn bronnen en leestekst goed van elkaar te onderscheiden. Elke paragraaf wordt gevolgd door een aantal oefeningen met de vaardigheden.

De verplichte termen en begrippen zijn vet afgedrukt in de tekst en achterin het boek nog eens letterlijk op een rijtje gezet. Dankzij een splitsing in een apart deel voor havo en vwo is ook het taalgebruik aangepast aan de doelgroep. De tekstbronnen in de vwo-uitgave zijn langer. Voor beide katernen geldt dat de opgaven van een eenvoudiger niveau zijn dan over het algemeen op het examen wordt verwacht.

Vragen en opdrachten staan aan het einde van elk hoofdstuk; er is dus geen werkboek. De vragen zijn goed gedoseerd en gerubriceerd per te oefenen vaardigheid.

Leerlingen weten precies wat zij aan het oefenen zijn.

Vragen met behulp waarvan de leerlingen zelfstandig zouden kunnen doorwerken zijn niet aanwezig. Zij kunnen deze desgewenst downloaden van de site. Het katern is dus iets minder geschikt voor zelfstandige verwerking en bijgevolg zal de rol van de docent iets groter moeten zijn, hetgeen bij een dergelijk onderwerp geen bezwaar mag opleveren.

Algemene indruk

Goede en bijzonder prettig hanteerbare boekjes. Aantrekkelijk uitgevoerd en niet te omvangrijk. Voor de minder zelfstandige leerling zal de rol van de leraar wel belangrijk zijn. Vergeleken met vorig jaar is de prijs slechts met tachtig cent verhoogd.

Ger van den Drift

Malmberg

MeMo. De koloniale relatie tussen Nederland(ers) en Nederlands-Indië, onder redactie van Martien van Gastel en Paul van Houdt.

Het basiskatern (64 blz.) is zowel voor havo als vwo. Er zijn twee verschillende werkboeken. Het basiskatern kost € 17,30, de werkboeken € 7,80. Er is geen leerlingen cd-rom; alle digitale opdrachten en oefentoetsen zijn te vinden op www.memoce.nl.

Op de omslag een deel van een oude schoolplaat, de aankomst van De Houtman op de rede van Bantam. Twee werelden die elkaar ontmoeten. Opmaak als die in de Memo bovenbouwmethode: rustig, drie kolommen, op iedere bladzijde van de tekst een illustratie (foto, prent, of kaartje). Iedere illustratie voorzien van een goed bijschrift. Niet iedere illustratie is even duidelijk, sommige zijn te klein, andere (zoals die van de katholieke kerk) niet representatief.

Geen onderscheid in havo en vwo-stof; het eerste hoofdstuk (over de VOC) is voor de havo-leerlingen bedoeld als inleiding en geen examenstof. Ieder hoofdstuk begint met de oriëntatiekennis van De Rooy.

In het basiskatern zijn de tekst- en beeldbronnen functioneel in de tekst opgenomen. Alle afbeeldingen worden als bron gebruikt. In de werkboeken staan ze tussen de opgaven. Ze zijn duidelijk vermeld met een nummer.

Voor ieder hoofdstuk uit het basiskatern zijn in de werkboeken (vooral) toepassingsvragen gemaakt. De kwaliteit van de afbeeldingen in de werkboeken is niet altijd even goed.

In de inleiding staan beide centrale vragen en de vijf deel-vragen. Er wordt duidelijk vermeld dat deelvraag 1 niet voor havo-leerlingen verplicht is.

De hoofdstukken zijn aanvullingen op de stofomschrijving; de inhoud ervan benadrukt vooral het onderdrukkend en uitbuitend karakter van het Nederlandse bestuur en de opstanden en het verzet tegen dat bestuur. Waar de stofomschrijving te kort schiet, gaat dit katern wel eens te ver. Teloorgang van de Compagnie en teruggang van de Republiek voorgesteld als een gevolg van Jan Salie-geest van 'bepruikte leeglopers'. Toch wel achterhaalde visie. En heeft Colijn daadwerkelijk persoonlijk vrouwen en kinderen naar zijn soldaten gebracht om ze te laten doden? En stonden in de onafhankelijkheidsstrijd alleen Nederlanders tegenover Indonesiërs, of waren de scheidslijnen toch gecompliceerder? Weinig aandacht voor de koloniale mengcultuur.

De tekst in het basiskatern is wat onevenwichtig, soms te verhalend concreet ('Wanhopig keek koning Willem I naar de bodem van zijn schatkist'), dan weer te abstract ('de agrarische-feodale samenleving werd een moderne geldeconomie') zonder uitleg en soms ook te populair (boeren die pacht op moesten hoesten). Er staan nogal wat slordigheden in de tekst: Keyser, 350 miljoen inwoners in 1650, Snoeck Hurgronje, Koninklijke Pakketvaart Maatschappij. Ook staat er dat Daendels de kolonie te gelde wilde maken. Natuurlijk wordt wat anders bedoeld.

Achter in het basiskatern een samenvatting van de stofomschrijving en een begrippenlijst. Op de site meer oefenmateriaal met bronnen, toetsen per hoofdstuk, eindtoets, proefexamen en examens van verleden jaar. In de inleiding van de werkboeken een toelichting over de werkwijze met de studieplanner. De vraag is hoeveel leerlingen die studiewijzer zullen gebruiken. Hoog afvinkgehalte. De vragen zijn toepassingsvragen bij bronnen. Dat maakt een klassikale bespreking noodzakelijk. De docent zal echter wel een keuze moeten maken omdat een bespreking van alle vragen onmogelijk is. In dossiers kunnen onderzoeksvaardigheden geoefend worden.

Ten slotte

Met dit katern kunnen leerlingen goed voorbereid worden op het examen. Als correctie op stofomschrijving iets te ver doorgeschoten. Inhoud en stijl hadden wat afstandelijker gemogen en een iets nauwkeuriger redactie had niet misstaan.

Hans Pols

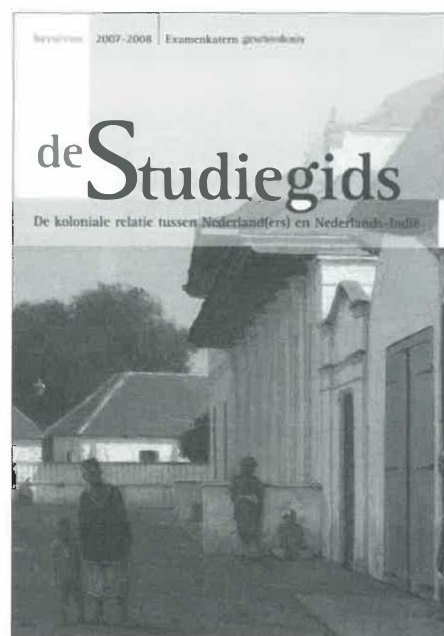
ThiemeMeulenhoff

De Studiegids havo/vwo, De koloniale relatie tussen Nederland(ers) en Nederlands-Indië,

Auteur: André van Voorst

112 blz., met cd-rom.

Ook dit katern in full colour. Leertekst en bronnen op een lichtblauwe ondergrond, de vragen op wit. Al dat lichtblauw oogt wel wat saai. De opmaak in twee kolommen doet erg rustig aan. Het boek is geïllustreerd met foto's, posters, prenten en een incidentele cartoon uit de tijd zelf. Deze fungeren als bron. Daarnaast nog veel tekstbronnen. Al met al geeft het katern een eerste indruk van: dit is heel veel lezen!

In de inleiding uitleg voor de leerlingen over de opbouw van het katern en hoe daarmee te werken, verder een verhaaltje over historische vaardigheden en hoe je tekst kunt samenvatten. Handig, want ieder vragenblok sluit af met de opdracht: vat nu dit hoofdstuk samen. Daarna volgen vijf hoofdstukken (eigenlijk 6, er is een 4A, 1900-1940, en 4B, 1940-1949), chronologisch, precies volgens de indeling van de stofomschrijving. Aan het einde van ieder hoofdstuk aparte vragendelen voor havo en vwo. Sommige vragen zijn hetzelfde, de meeste niet. Er wordt hier een duidelijk onderscheid gemaakt. Het katern sluit na hoofdstuk 5 af met een chronologie en een begrippenlijst. Geen nabeschouwing.

Het tekstgedeelte van het katern is voor beide schooltypes dus hetzelfde. Jammer, havo-leerlingen zullen gemakkelijk struikelen over de afstandelijke, behoorlijk ingewikkeld geformuleerde zinnen in de leertekst. Je krijgt de neiging iedere zin in de klas even door te lichten.

Gezien de hoeveelheid leertekst is de docent bij het toegankelijk maken van de informatie in dit katern onont-

beerlijk. Samenvatten van de al behoorlijk compacte teksten is moeilijk.

Een goed handvat voor leerling én docent geeft het blokje 'wat je moet kennen en kunnen' bij de vragen aan het einde van ieder hoofdstuk. Misschien zou je daarmee moeten beginnen.

Per hoofdstuk een kleine twintig vragen over de tekst en de tekstbronnen: veel lees ... bestudeer ... En soms ook bekijk: en dan wordt je om iets goed te zien doorverwezen naar een website, bijvoorbeeld van een museum. Een prettige afwisseling.

Op de cd-rom de stofomschrijving en de antwoorden op de vragen. Verder een proefexamen en oefentoetsen. Verder wat extra's, aanvullende opdrachten, nuttige websites en boeken.

Samengevat

Een katern voor klassikale behandeling van de stof. Degelijk en afstandelijk, bijna zwaar op de hand geschreven. Leerlingen die examen moeten doen zullen het best wel doorwerken, maar enig enthousiasme voor het onderwerp of voor geschiedenis in het algemeen zal het niet snel wekken. Om wat afwisseling aan te bingen en de moed erin te houden is de docent hard nodig.

Tineke Bogaerts

NijghVersluys

De koloniale relatie tussen Nederland en Nederlands-Indië,

Auteurs: Leo Dalhuisen, Frans Steegh en Joop Walhain,

96 blz., met cd-rom. Voor de bewegende beelden werkte de uitgever samen met het programma Andere Tijden van NPS/VPRO. Aparte delen voor havo en vwo, prijs per deel € 23,50.

Net als de andere een mooi, gekleurd examenkatern. Tekst in twee kolommen. In kleurkaders informatieve stukjes over zaken die met de leertekst te maken hebben. Er wordt veel gespeeld met kleurgebruik. Hierdoor en door de illustraties wat groter af te drukken een aantrekkelijk katern. De consequente opmaak zorgt ervoor dat het geheel niet rommelig wordt. Ook dit katern is voornamelijk geïllustreerd met materiaal uit de tijd zelf.

In de inleiding 'Aan de leerlingen' uitleg over de opbouw van het katern en de bijbehorende cd-rom. Er wordt een werkwijze aanbevolen om zelfstandig door het katern te gaan. De cd-rom is daarbij onontbeerlijk. Daarna volgen vijf hoofdstukken, chronologisch, ieder voorafgegaan door een historisch kader dat oriëntatiekennis biedt met betrekking tot de betreffende periode. Wat dat voor kennis is, wordt ook nog even uitgelegd – geen overbodige luxe om daar klassikaal op in te gaan. Daarop volgt de leertekst, waarbij basisvragen horen achterin het boek. En vervolgens werkmateriaal met vragen aan de hand van

tekst- of beeldbronnen (de illustraties uit het katern). Het katern sluit af met een chronologisch overzicht, een portretgalerij, een lijst met de vette begrippen uit de stofomschrijving en nog wat meer dan daar, maar dan cursief, en een lijstje structuurbegrippen en eruit afgeleide vaardigheden.

Het tekstgedeelte van het katern is voor beide schooltypes hetzelfde. Het verschil tussen havo en vwo zit in het werkmateriaal, waarmee de leerlingen hun kennis van en inzicht in de betreffende periode oefenen. Per vraag wordt aangegeven welke vaardigheden er aan bod komen. De tekst is toegankelijk geschreven en lijkt ook voor havo goed te doen. Het is wel informatieve tekst, grapjes kom je er niet snel tegen; wel streepjes die de leertekst puntsgevijs presenteren.

De samenwerking met Andere Tijden leidde ertoe dat verwezen kan worden naar filmpjes die de leerling zelf kan bekijken via internet, waarbij vragen zijn gemaakt die in het katern staan afgedrukt. Dat geeft een prima afwisseling op de vragen bij de bronnen. Over de periode bestaat immers veel filmmateriaal en op deze manier kunnen de leerlingen dat ook gebruiken om iets meer te weten te komen. Indië-weigeraars als Poncke Princen, de Nieuw-Guineakwestie, visies op Soekarno en veel andere uitzendingen van Andere Tijden worden op deze manier gebruikt.

Op de cd-rom ook de antwoorden op de basisvragen en een proefexamen. Verder een meerlagige tijdbalk om van alles aan elkaar te koppelen.

Samengevat

Een katern om de stof zelfstandig door te werken. Met afwisselende vragen en opdrachten en levendig materiaal. Wel veel voor het aantal uren dat voor de behandeling van de stofomschrijving officieel is uitgetrokken. De leerlingen zullen de volgorde en hun tijd goed moeten indelen, niet de basisvragen vergeten voor de tv-uitzendingen bijvoorbeeld.

Tineke Bogaerts

De VGN is dit najaar op vele fronten actief. Wij informeren u over een deel van onze activiteiten.

Het vertrek van Tineke Bogaerts

Dit is het laatste nummer van *Kleio* onder eindredactie van Tineke Bogaerts. Aan het begin van dit kalenderjaar gaf Tineke aan te willen stoppen. Ze was ruim 25 jaar eindredacteur en ambassadrice van de VGN. *Kleio* zonder Tineke was eerst moeilijk voorstelbaar. We waren dan ook heel blij met Tineke's aanbod haar werk tot eind 2006 te blijven doen.

Tineke heeft met haar mederedactieleden *Kleio* tot het paradepaard van de vereniging gemaakt. *Kleio* is in een brede kring, ook buiten de wereld van geschiedenisdocenten, bekend. De VGN is Tineke heel veel dank verschuldigd. Het VGN bestuur wil graag in het voorjaar van 2007 officieel van Tineke afscheid nemen en dan deze dank uitgebreid verwoorden.

De Kleiorredactie en het VGN bestuur hebben in de afgelopen maanden intensief overlegd over de opvolging van Tineke. Een 'tweede Tineke' vonden we niet. We kozen voor een aantal oplossingen: *Kleio* gaat naar een nieuwe uitgeverij/drukkerij en krijgt een ander uiterlijk, er komt een aan de VGN gebonden eindredactrice en de *Kleio* redactie past haar werkwijze aan.

Het VGN bestuur dankt de Kleiorredactie voor haar grote inzet en de prettige samenwerking.

De canon

Op 16 oktober 2006 werd de Canon van Nederland gepresenteerd. Van de presentatie en van de belangrijkste kenmerken van de canon maakte Joke Noordstrand een verslag (zie *Kleio* oktober 2007). Via onze website www.vgnkleio.nl krijgt u gemakkelijk toegang tot de rapporten van de commissie-Van Oostrom.

Na 16 oktober heeft het VGN bestuur de reacties bij actieve VGN leden en bij een aantal geschiedenisdocenten in en buiten de VGN gepeild. Op 10 november heeft Jan-Maarten de Wit op een symposium over de canon in Utrecht voor een gehoor van geschiedenisdocenten, didactici en wetenschappers de reactie van de VGN verwoord. Hieronder vindt u de kernen uit zijn verhaal.

Het VGN bestuur hoort graag van geschiedenisdocenten wat zij van de canon vinden en wat zij er op hun school mee kunnen doen. We bieden hiervoor op onze website een gespreksforum.

Uit de rede van Jan-Maarten de Wit

– De canon met de vijftig vensters is een vat vol ideeën die geschiedenisdocenten kunnen inspireren. Er is ruimte voor aanpassing en aanvulling. (Zie bijvoorbeeld de lokale en regionale canons die in de afgelopen weken verschenen.) Gelukkig heeft de commissie de canon en nationale trots losgekoppeld. Zo'n koppeling staat in het geschiede-

nisonderwijs het leren kijken naar feiten vanuit verschillende perspectieven en het vormen van een eigen mening in de weg. Het VGN bestuur hoopt dat politici de keuzes van de commissie respecteren.

– De VGN onderstreept de oproep van de canoncommissie 'geef het vak aan de leraar terug'.

In de VGN spreken geschiedenisdocenten over hun vak, en dat is inspirerend. Binnen scholen is er helaas steeds minder ruimte voor.

– De VGN onderstreept ook de oproep van de commissie voor meer vakkennis en vakinhoud op de lerarenopleidingen en de Pabo's. De canon en de achterliggende rapporten bieden geschiedenisdocenten handgrepen voor de gewenste verandering. (Zie het artikel van de Pabo commissie van de VGN in deze *Kleio*.)

– Het in praktijk brengen van de ideeën uit het 'inspirerende vat', de canon, kan het onderwijs niet alleen. Slechts als de canon in de samenleving gaat leven is het zinvol om er op aan te sluiten.

– De nieuwe kerndoelen voor het basisonderwijs en de onderbouw en de nieuwe examenprogramma's geschiedenis op havo en vwo beogen doorlopende leerlijnen op basis van tien tijdvakken en bijbehorende kenmerkende aspecten beschreven in het rapport van de commissie-De Rooy. De nieuwe schoolboeken zijn hierop afgestemd.

De commissie-Van Oostrom merkt terecht op dat 'De Rooy' alleen algemene kenmerken per tijdvak noemt. De canon biedt inhoud die het geschiedenisonderwijs op de basisschool en in de eerste jaren van het voortgezet onderwijs kan verrijken. Er is echter ook een risico aan verbonden. Als alleen onderwerpen uit de canon aan bod komen, dan wordt de historische vorming van leerlingen te exclusief Nederlands.

Dit is te vermijden. De achter de vensters liggende ideeën maken het mogelijk een route uit te zetten door de geschiedenis die in de tijdvakken past, minder Nederlands gericht is, maar wel de kans geeft om steeds stil te staan bij wat er in Nederland gebeurd is.

– In de praktijk zal de canon ook moeten concurreren met de actualiteit. Ook daarvan moeten leerlingen de historische achtergrond immers kennen.

– De canon is niet geschreven voor de bovenbouw havo en vwo maar biedt mogelijkheden om het geschiedenisonderwijs ook daar te verrijken. Uit het evaluatierapport van het pilotexamen havo 2006 à la 'De Rooy' blijkt dat veel docenten meer invulling van de kenmerkende aspecten wensen. Deze invulling is ook nodig is om leerlingen naast kennis van tijdvakken te kunnen bevragen op meer longitudinale ontwikkelingen.

– In de onderbouw van het vmbo (circa 60% van de leerlingen) wordt op steeds grotere schaal gewerkt in leerge-

bieden. In de onderbouw havo-vwo wordt geschiedenis veelal nog als vak gegeven, maar ook daar is een tendens naar 'Mens en Maatschappij'.

De VGN deelt de mening van de canoncommissie dat het werken in leergebieden met algemene thema's schadelijk is voor het aanleren van historische kennis en chronologisch gevoel.

- Voor vakoverstijgende projecten in plaats van leergebieden biedt de canon vele mogelijkheden. De VGN moedigt een combinatie van deze periodegebonden projecten en van vakgericht onderwijs aan.

- In de brief aan alle scholen over de canon spreekt de minister ook over 'herwaardering van vakkennis'. We hopen dat de onderwijsraad in haar werk over 'kennisherwaardering' dit geluid ook ten aanzien van andere vakken laat horen, want een school maakt geen algemeen beleid op basis van de inzichten over historische vorming alleen.

De evaluatie van de pilot nieuwe examenvormen voor havo

In mei 2006 werd op acht havo scholen het examen nieuwe stijl afgenomen. Middels een enquête vroegen we docenten in de bovenbouw havo en vwo hun mening over het nieuwe examenprogramma en het genoemde examen. 72 docenten namen de moeite dit examen goed te bestuderen en de enquête in te vullen. De resultaten van de enquête staan sinds begin oktober op de website.

Op 21 september vond er in Utrecht een VGN informatie- en gespreksmiddag over beide onderwerpen plaats. In het vorige nummer van Kleio (oktober 2007) vindt u onder VGNatuurlijk een verslag.

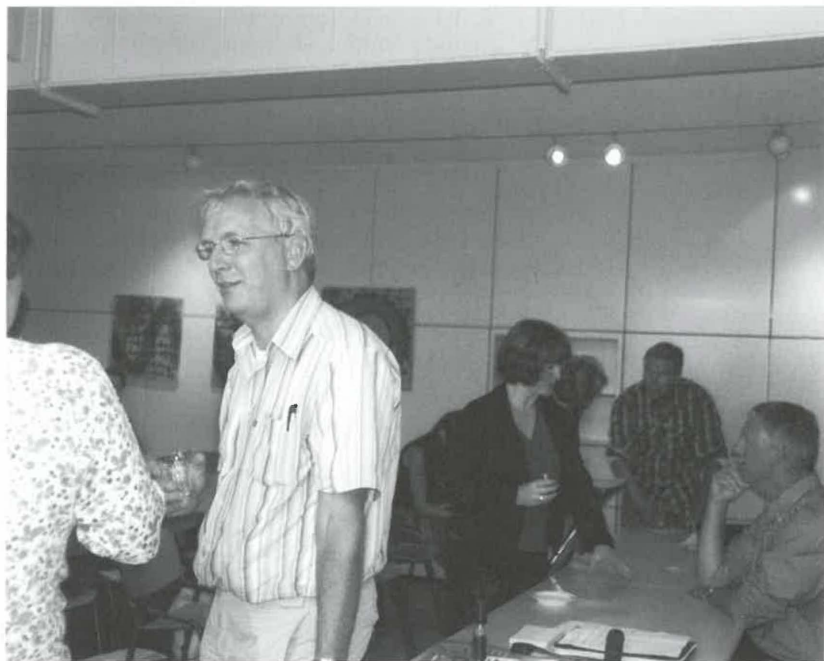
In de tweede week van november publiceerde de pilotcommissie haar evaluatieverslag. U vindt het op www.ivgd.nl.

Samen met de VGN commissie Havo/Vwo en de commissie Didactiek en Activiteiten bereidt het VGN bestuur een reactie op dit verslag voor. De uitkomst van de enquête en de informatie- en gespreksmiddag op 21 september leveren daarvoor de benodigde gegevens. Hieronder vindt u een kort verslag van onze eerste bevindingen.

Voorlopige standpunten

Samen met de pilotcommissie ziet de VGN dat het nieuwe examenprogramma ruimte biedt voor het toepassen van verschillende didactische benaderingen en werkvormen. Het is fijn om het enthousiasme te zien van pilotdocenten die vinden dat het vak geschiedenis zo beter tot zijn recht komt. We delen ook de zorg over een te snelle invoering, een zorg die ook door geschiedenisdocenten in de enquête wordt uitgesproken.

De pilotcommissie wijst in haar aanbevelingen terecht op een aantal tekorten in het pilotexamen van 2006. Het grootste is het ontbreken van een nadere specificatie van de 49 kenmerkende aspecten. Docenten vragen er nadrukkelijk om. Ze waarderen de vrijheid die de 49 aspecten voor het schoolexamen bieden, maar in het belang van een goede voorbereiding van leerlingen op het centraal examen stellen ze een uitwisseling tussen vakge-

De VGN-informatiemiddag op 21 september 2006.

noten over een nadere invulling en afstemming van de 49 aspecten evenzeer, zo niet meer, op prijs. De beoogde uitwisseling kan een onderdeel vormen van een goede nascholing.

Nascholing is dringend gewenst. Het nieuwe examenprogramma geschiedenis grijpt meer in dan buitenstaanders denken. In de afgelopen twee jaar heeft de VGN gezien hoe docenten op de acht pilotscholen en de vragenmakers op het Cito herhaaldelijk worstelden met de invoering van het nieuwe examenprogramma. Ze stopten een bovenmatige hoeveelheid tijd in hun werk en werden door de pilotcommissie begeleid. Zo'n grote inzet mag en kan niet van alle geschiedenisdocenten in de bovenbouw worden verwacht.

De invoering van een volledig nieuw examen per 2009 (havo) of 2010 (vwo) is te vroeg.

De VGN pleit voor een geleidelijke invoering op de havo. We stellen een overgangperiode voor waarin het centraal examen geschiedenis gaat over een nader te bepalen aantal aansluitende tijdvakken en over één diachronisch thema. Elke twee jaar wordt een andere serie tijdvakken aangewezen. Het diachronische thema bevat een aantal kenmerkende aspecten. Zo'n thema kan langer dan twee jaar als examenonderwerp dienen. In een syllabus worden de kenmerkende aspecten nader toegelicht en gespecificeerd en wordt het diachronische thema kort omschreven. Zo krijgen docenten de gewenste duidelijkheid en doordachte invoering, en kan in het belang van een kwalitatief hoogstaand havo examen de consensus onder docenten over de uitwerking van de kenmerkende aspecten groeien.

Voor het vwo is er nog geen pilot geweest. De VGN vindt dit een gemis. Over wat voor vwo wenselijk is denken we op dit moment nog na. De volledige reactie van de VGN vindt u na 15 december op www.vgnkleio.nl

MARIA VAN HAPEREN

Nieuwe wegen voor 'herdenken en herinneren'

Op 18 januari vindt op initiatief van het ministerie van vws in Utrecht de conferentie WOII-onderwijs in een nieuw perspectief plaats voor docenten geschiedenis, maatschappijleer en drama. (Aangekondigd in de Kleiokrant in *Kleio* oktober 2007).

De conferentie is gratis. De reiskosten zijn voor uw school. Meer informatie vindt u in de brochure die naar elke school is gestuurd en op de VGN-website. We sturen de informatie aan de docenten die zijn opgenomen in ons e-mailbestand. Of alle VGN leden de brochure per post zullen ontvangen is helaas op dit moment nog onzeker.

We hopen op een grote opkomst. Als u vragen heeft kunt u contact opnemen met Peter Wester (0541 552061 / westerkok@introweb.nl)

Het gewijzigde VMBO-examenprogramma en het historisch overzicht

De inhoud van het in het kader van klein onderhoud gewijzigde examenprogramma vmbo en van het nieuwe kerndeel 'Historisch overzicht van de 20e eeuw' zijn afgedrukt in de vorige *Kleio*. De VGN is blij met het bereikte resultaat, na drie jaar lobbyen voor aanpassing van het tot nu toe bestaande examenprogramma. Met genoegen kijken we terug op de constructieve gesprekken met CEVO en CITO. In de laatste fase van de aanpassing van het programma hebben ook Wim Duyff en Jan-Wolter Smit namens de VGN veel werk verricht. Het VGN bestuur dankt hen en de schrijvers van het artikel in de vorige *Kleio* voor hun inzet.

Bestuurswisseling

Per 31 december 2006 treedt Peter Wester als voorzitter van de VGN terug. Jan-Maarten de Wit neemt het voorzitterschap tot de jaarvergadering in april 2007 over en geeft het secretariaat door aan Wendy Hinke.

Peter verliet op 1 oktober het onderwijs, een reden om ook het voorzitterschap van de VGN neer te leggen. Tot de jaarvergadering maakt hij nog deel uit van het VGN bestuur. Daarna neemt de VGN afscheid van Peter.

De vele taken die Peter kon vervullen omdat hij meer ruimte had om zijn eigen werk te plannen, worden over de bestuursleden verspreid.

Het VGN bestuur

Peter Wester

Nieuwe wegen voor 'herdenken en herinneren' van de Tweede Wereldoorlog in het voortgezet onderwijs.

Kleio sprak met Puck Huitsing (VWS) en Peter Wester (VGN).

Vorige maand berichtte VGN's Cees van der Kooij, van de Pabo-commissie, in *Kleio* over een reis die hij met zijn studenten en de educatieve staf van Herinneringscentrum Kamp Westerbork maakte in het kader van het nieuwe voorlichtingsbeleid van de Eenheid Oorlogsgetroffenen en Herinnering WO II. Deze afdeling van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) herijkte met het rapport *Raak de juiste snaar* het jeugdvoorlichtingsbeleid ten aanzien van de Tweede Wereldoorlog.

Het rapport werd dit voorjaar door staatssecretaris Clémence Ross-van Dorp trots aan de Tweede kamer gepresenteerd waar het enthousiast werd ontvangen. De pers was lovend en met de bijscholingsdag op 18 januari, voor en door docenten en met een inleiding door James Kennedy, haakt ook de VGN enthousiast aan bij de plannen van VWS.

Waarover gaat *Raak de juiste snaar*? In een paar regels geformuleerd is VWS van plan om in de periode tot 2010 'de instandhouding en verspreiding van kennis en inzicht met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog bevorderen, om van daaruit primair bij jongeren en hun opvoeders bewustwording en empathie te creëren, opdat zij betekenis kunnen geven aan fundamentele grondrechten en vrijheid'.

Volgens Ross was het oude voorlichtingsbeleid te algemeen en zal VWS zich in de komende jaren explicieter richten op jongeren en hun opvoeders, waarbij kennis en bewustwording centrale thema's zijn. Het gaat vooral om de betekenis van de historie voor de waardering van de rechtsstaat, de vrijheid en de democratische grondrechten, meldde de staatssecretaris, die het beleid met name richt op de groep jongeren van 10 tot 15 jaar, 'omdat zij nog een open mind hebben wat betreft ontvankelijkheid en vooroordelen'.

'Als er over 'de oorlog' wordt gesproken, denkt nog maar 51 procent van de Nederlandse bevolking spontaan aan de Tweede Wereldoorlog. De kinderen die de komende jaren naar de middelbare school gaan, hebben niet altijd een opa die nog over de oorlog kan vertellen', zo lichtte een

woordvoerder van vws de woorden van de staatssecretaris nader toe.

‘vws wil actief bijdragen aan het vervaardigen van materiaal dat op scholen zal worden gebruikt’, sprak Roos-van Dorp tot de volksvertegenwoordigers. (*Volkskrant* 27 februari)

Zo langzamerhand valt de generatie getuigen van de Tweede Wereldoorlog weg. Om dit toekomstige gemis zo goed mogelijk te ondervangen, is gezocht naar middelen om de verhalen van wat zich afspeelde, levend te houden. Dat daarbij automatisch een link wordt gelegd met het onderwijs is uiteraard niet verwonderlijk. Docenten worden in *Raak de juiste snaar* omschreven als de verhalendragers van de toekomst. Een rol die niet alleen blijkt weggelegd voor docenten geschiedenis. vws ziet ook docenten maatschappijleer, literatuur, CKV als potentiële verhalendragers, en richt zich daarnaast nog eens op de docenten van de toekomst: de huidige studenten aan de lerarenopleidingen.

De praktijk

Raak de juiste snaar heeft zijn gang naar de instellingen die gespecialiseerd zijn in Tweede Wereldoorlog thema's, zoals de Anne Frankstichting, de Hollandsche Schouwburg, Nationaal Monument Kamp Vught, Herinneringscentrum Kamp Westerbork, het Verzetsmuseum, etcetera, inmiddels gemaakt. Dat ook de VGN het nieuwe voorlichtingsbeleid actief steunt, daarvan getuigt de conferentie *Herdenken en herinneren* die op 18 januari op de Hogeschool Domstad in Utrecht wordt georganiseerd.

VGN-voorzitter Peter Wester is een warm pleitbezorger van de boodschap in *Raak de juiste snaar*. ‘Als er aan één onderdeel van de vaderlandse geschiedenis op school aandacht wordt besteed, is het wel aan de Tweede Wereldoorlog. Het is een plusbeeld van het onderwijs, niet een somber beeld’, zei hij eind februari tegen een journalist van de *Volkskrant*. ‘We hebben een oorlog, en we hebben hem nodig ook. De Tweede Wereldoorlog is het cement in de samenleving. Niets is bindender dan de herinnering aan een gemeenschappelijke oorlog. Kinderen moeten het leed kunnen begrijpen van een jood in de oorlog, en van onderduikers. Daarover moeten ze met ouderen kunnen praten.’

Dat de Tweede Wereldoorlog uit het onderwijsprogramma zal verdwijnen is volgens hem tamelijk ondenkbaar. Wester: ‘De Tweede Wereldoorlog lijkt de enige gebeurtenis die alle onderwijsvernieuwingen heeft overleefd. Het zal echter wel problematisch worden om de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog op school levend te houden. De oorlog is voor veel kinderen ook geen vanzelfsprekendheid meer. Nederland is veel verscheidener geworden. We moeten nu ook kinderen van Marokkanen en Turken erbij betrekken. Zoals dat bijvoorbeeld in 2005 gebeurde door aandacht te besteden aan Marokkaanse soldaten die in Zeeland hebben gevochten.

Maar het onderwijs is niet de enige plek waar de collectieve herinnering levend moet worden gehouden.’

Puck Huitsing, hoofd van de Eenheid Oorlogsgetroffenen en Herinnering WO II, is blij met het initiatief van de VGN om een speciale bijscholing over ‘herdenken en herinneren’ te organiseren. In haar kamer op de achtste verdieping van het ministerie legt de, aan de VU opgeleide historica uit waarom ze het initiatief zo waardeert.

‘Wij vinden het niet alleen belangrijk dat het verhaal over de Tweede Wereldoorlog verteld blijft worden, maar zijn ervan overtuigd dat grondrechten als democratie en vrijheid onderhouden moeten worden. Zestig jaar geleden hebben mensen voor die grondrechten gestreden. Docenten zijn een essentiële schakel is het overbrengen van die boodschap. En aankomende docenten zijn dat ook. Mijn neefje van 20 jaar staat straks als docent voor de klas. Hoewel hij de oorlog niet heeft meegemaakt, willen we toch dat ook hij en zijn generatiegenoten zullen fungeren als verhalendrager.’

Maar hoe kun je dat bereiken?

Huitsing: ‘Bij vws is dit aandachtspunt natuurlijk vooral een beleidskwestie. Wij houden ons niet bezig met de uitvoering, maar kunnen er wel alles aan doen om dit blijvend te agenderen en te faciliteren.

Jonge docenten vormen een speerpunt in ons beleid. Niet zozeer omdat ze kennis over de oorlog missen, maar ze staan wel op een grotere afstand tot de materie. Een grotere afstand in tijd. Mijn ouders vertelden mij nog direct over de oorlog, maar voor de jongere generatie is het door de distantie in tijd veel mistiger. De interesse voor de Tweede Wereldoorlog is weliswaar ook bij jonge docenten en studenten nog steeds gigantisch, maar de context is veranderd. Het is belangrijk om jonge docenten aan te zetten tot nadenken over wat ze willen weten en wat ze denken nodig te hebben om verhalendrager te kunnen zijn.’

En 18 januari?

Huitsing: ‘Jarenlang zijn we op een bepaalde manier met de oorlog omgegaan. De wijze waarop dat gebeurde was onaantastbaar. Het slachtofferschap stond centraal, daar mocht je niet aan komen, wat natuurlijk niet meer dan logisch was, maar het begon wel op een taboe te lijken. Het werd een soort van mythe. De bijscholing die de VGN op 18 januari organiseert, is één van de initiatieven om iets nieuws los te maken. Zoals de Bevrijdingsfestivals op 5 mei dat bijvoorbeeld ook doen.

Wester: ‘Je moet voor docenten situaties creëren waarbij ze buiten de geijkte kaders durven kijken. Er zijn zoveel docenten die mooi lesmateriaal maken over de oorlog, over herdenken, bewustwording, in een heel breed kader. Wat de VGN op 18 januari beoogt is docenten de gelegenheid te geven om elkaar op de hoogte te brengen, te stimuleren en te enthousiasmeren.’

Kleiokrant

De canon van Nederland

Van Jaap van den Born

Heeft u nachtmerries over de canon? Praatte u mee in alle discussiegroepen die er maar waren? Heeft u nu aan het begin van de kerstvakantie behoefte aan relativering of krijgt u nog een kerstcadeautje? Dan is *De Canon van Nederland* door Jaap van den Born misschien wat voor u. Het boekje biedt 92 vensters, om het modern uit te drukken. Het begint met de hunebedden en eindigt bij Sint Nicolaas. Daartussenin feiten en personen chronologisch met een korte redenering en een gedicht toegelicht.

Uitgeverij Lijverse: Dordrecht 2006, 190 blz., € 14,50.

Om in de stemming te komen uit de inleiding:

'Wanneer u hier soms pijnlijk iemand mist (Uw favoriete schilder of poët. Een hele serie prinsenvan Oranje).

Dan is het maar dat u het even weet:

De meesten zijn of waren franje. Geen hond die straks nog Harry Mulisch leest.

De Canon is dan wel een staatscampagne. Maar ik bepaal wie nuttig is geweest.

Lacunes? Nee. Ik heb mij niet vergist.

Dus iedereen die ik hier heb genoemd.

Die blijft terecht voor eeuwig heel beroemd.'

De Canon van Nederland en het PABO-curriculum

Met het verschijnen van de *Canon van Nederland* is het aan docenten geschiedenis van de PABO's na te gaan of die canon een plaats kan krijgen in het curriculum en hoe dan wel. Er zijn op PABO's plannen voor een apart programmaonderdeel in de vorm van een minor en er wordt gewerkt aan de ontwikkeling van nascholingscursussen. Maar de meest voor de hand liggende werkwijze is het bestaande programma te analyseren op mogelijkheden om studenten aan het denken (en aan het studeren en werken) te zetten over de canon.

Op de PABO in 's-Hertogenbosch heeft Marjan de Groot een aanzet daartoe gegeven in een leerarrangement voor eerstejaars studenten (de propedeusefase). Het arrangement bestaat uit vier bijeenkomsten van 90 minuten met daaraan gekoppeld opdrachten voor de studenten in relatie tot hun stage.

In de colleges komen aan de orde:

- Wat is geschiedenis?,
- Het beeldvormings-schema,
- De kerndoelen,
- Aspecten van tijdbalken.

In die opzet heeft de nieuwe canon een plaats gekregen.

Na een discussie over wat de

studenten zich voorstellen bij geschiedenis kregen zij de opdracht om de iconen van de vensters om te zetten in een levende tijdbalk.

Dat bleek een moeilijke zaak. De Statenbijbel moest toch wel ergens bij het begin van de jaartelling zitten, omdat toen de bijbel geschreven was, Karel de Grote, geen idee, maar misschien in de buurt van die andere Karel, en Willibrordus, nooit van gehoord.

Na bespreking van de vensters in de werkelijke volgorde via de website www.entoen.nu kozen de studenten een venster uit om nader te bestuderen voor een te geven les op de stage-school, waarin ze gebruik moeten maken van een beeldvormer en van een tijdbalk. Aspecten van deze les moeten ze presenteren in het laatste college.

De studenten reageerden in het algemeen enthousiast over deze opdracht en de indruk bestaat dat een aantal studenten bewust een onderwerp heeft gekozen, waar ze niet veel van wisten om zo hun kennis te verbreden.

Dit praktijkvoorbeeld, dat zeker aan te vullen is met vele andere, toont aan hoe belangrijk het vaststellen van 'referentiepunten' ofwel van leerstof is om te komen tot verantwoord geschiedenisonderwijs.

Cees van der Kooij

KNHG discussie-middag over de canon

vrijdag 16 februari 2007

In de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag (Prins Willem-Alexanderhof 5, vlak bij het centraal station). Wetenschappers van verschillende disciplines kunnen hier met elkaar van gedachten wisselen over het (praktisch) nut en nadeel van de canon voor het onderwijs als ook over de (theoretische) legitimatie, reikwijdte en bedoeling ervan. Enkele sprekers houden een korte inleiding (14.00-15.30 u.), waarna gediscussieerd wordt (16.00-17.00 u.).

De sprekers zijn: commissievoorzitter Frits van Oostrom, Marita Mathijssen, Piet de Rooy, Maria Grever en Joop van der Schee. De laatste is vakdidacticus aardrijkskunde en onderzoeker aan de VU. De overige sprekers zijn u wel bekend.

Het programma begint om 14.00 u. Vanaf 13.30 u. wordt koffie en thee geschonken. Er wordt afgesloten met een borrel.

Opgave: mail het KNHG knhg@inghist.nl

De Canon van Nederland – een inspirerend fundament!

De commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon heeft met de publicatie *entoen.nu*. *De canon van Nederland* niet alleen vijftig 'essentiële referentiepunten' voor de geschiedenis van 'het land dat wij gezamenlijk bewonen' voorgesteld, maar daar omheen een raamwerk van uitgangspunten en aanbevelingen, gericht op het versterken van het collectief geheugen, aangeboden. De discussies richtten zich tot op heden vooral op de keuze van de vijftig vensters. Begrijpelijk maar niet terecht. Op vijf hoofdpunten willen we als Commissie PA-BO onze eerste indruk geven van het Canonrapport.

Aandacht voor geschiedenis

Elke aandacht voor de problematische situatie van het geschiedenisonderwijs op de lerarenopleidingen is welkom en gelukkig neemt de Canoncommissie in deze duidelijk stelling. In het gesprek dat de Commissie PA-BO van de VGN op 7 juni 2006 gehad heeft met de Canoncommissie lag de nadruk ook op deze zorgwekkende situatie: de in korte tijd snel teruggelopen contacttijd, de veranderende vormgeving van die contacttijd en de sterk veranderende instroom van studenten (40% MBO) maken het vrijwel onmogelijk om de vereiste kwaliteit te leveren: leraren die toegerust zijn om in (basis)scholen een 'inspirerend fundament' te leggen op historisch-cultureel gebied.

De Canoncommissie pleit voor een goede plaats voor kennis in het algemeen en voor vakinhoud in de lerarenopleiding (een basiscompetentie) in het bijzonder, voor het nadenken over een noodzakelijke verlenging van de studieduur op de lerarenopleiding en voor nascholing, zaken die ons als commissie aanspreken.

De context van de Canon

Wij hebben ons zorgen gemaakt over de context van de canon. Ons inziens zou het werk van de Canoncommissie moeten gaan om selectie van leerstof, die belangrijk gevonden wordt voor kinderen. De opdracht tot het samenstellen van de canon kwam in een tijd die bol stond van begrippen als nationale identiteit, nationale trots, sociale cohesie...

Tot onze vreugde heeft de Canoncommissie afstand genomen van samenhang van hun werk met die begrippen: het gaat om basis-

kennis, die in eerste instantie in het onderwijs tot leven gebracht moet worden.

Basiskennis

Een omschrijving van de basiskennis voor geschiedenis heeft jarenlang een plaats gehad in de kerndoelen, voor het basisonderwijs het meest concreet in de Kerndoelen van 1998. De commissie-De Rooy (2001) heeft de tien tijdvakken geïntroduceerd met per tijdvak heel algemeen geformuleerde kenmerkende aspecten. De kerndoelen van 2006 voor het basisonderwijs bevatten de namen van de tien tijdvakken, maar als lege hulzen, zonder die kenmerkende aspecten. Vandaar dat uitgevers bij herziening van de schoolboeken konden volstaan met het plakken van de tijdvakken op de bestaande hoofdstukken.

Inhoudsloze kerndoelen dragen niet bij tot goed onderwijs. Met het advies van de Canoncommissie komt geschiedenisinhoud weer in beeld. Niet vastgesteld door het ministerie (dat – zo zei de minister dat op 17 oktober – niet verder wil gaan met voorschrijven dan de huidige lege kerndoelen), maar als een advies aan ons onderwijsgeven: bekijk het eens en onderzoek wat mogelijk is. Zo zorgt de Canoncommissie ervoor dat de discussie over de inhoud van het geschiedenisonderwijs weer gevoerd kan worden.

De tien tijdvakken staan niet centraal in de canonopzet, maar zijn er ook niet strijdig mee. Terecht pleit de Canoncommissie om herziening van de naam van het tijdvak 500-1000, de tijd van monniken en ridders: ofwel de ridders weg ofwel een andere eindjaartal. Geredeneerd vanuit het basisonderwijs had de Canoncommissie wat ons betreft ook mogen bepleiten om de tijd van Grieken en Romeinen à la Bank en De Rooy te herdopen in de tijd van Romeinen en Germanen.

Didactische aanzetten

De Commissie PA-BO herkent in de didactische aanzetten in het rapport van de Canoncommissie veel zaken waar zij zich sterk voor gemaakt heeft. Zeer terecht start de Canoncommissie in het basisonderwijs en pleit dan voor verhalen en platen, chronologie, lokale bouwstenen voor de Canon, ooggetuigen, excursies naar 'plaatsen van herinnering' in de ruimste zin van het

woord, voorwerpen (de Schatkist), schoolbibliotheken, jeugdliteratuur, de relatie verleden-heden, de actualiteit en voor het hele geschiedenisonderwijs voor een longitudinale aanpak.

Het idee van de wandkaart, die de hele canon als een 'Schutterstuk' in beeld moet brengen is uitstekend, vooral ook de verwachting die uitgesproken is over de werking ervan. Maar van alle didactische aanzetten is deze wandkaart de zwakst uitgewerkte: qua opzet – een tijdlijn, die heen en weer loopt van links naar rechts en weer terug met als jaartal 0 en qua vormgeving – met vanuit de klas niet echt herkenbare iconen. Het geschiedenisonderwijs – inclusief de stimulerende leeromgeving – verdient een betere, meer uitnodigende wandkaart van de canon.

De vensters

Er is al heel wat discussie geweest over de 'goudgerande basiskennis' die de Canoncommissie voorstelt. Het gaat om vijftig vensters met vertakkingen. Veel van de reacties tot op heden richten zich op de onderwerpen van de vensters sec en richten zich niet op het vensteridee. Waarom twee vensters voor de Tweede Wereldoorlog? Waarom Napoleon Bonaparte wel en Hitler niet? Klopt het jaartal bij venster 'De televisie' wel? Waar zijn de beta-vensters?

Het is goed om hier kritisch naar te (blijven) kijken. Maar dat kijken moet wel in samenhang met het onderwijs dat al gegeven wordt. Kunnen de canononderwerpen binnen de uitgezette lijnen voor het schoolprogramma tot leven gebracht kunnen worden, grotendeels binnen het geschiedenisonderwijs, in samenhang met o.m. aardrijkskunde, taal en beeldende vorming? Een dergelijke analyse is nog niet voorhanden, maar de eerste indruk is dat het voor de meeste vensters goed mogelijk is.

Een negatieve uitschieter in de rij – geredeneerd vanuit het basisonderwijs – is het venster 'Spinoza' en een twijfelgeval het venster 'Srebrenica' (waarvoor de Canoncommissie zelf overigens ook al een voorbehoud maakt). Vanwege het hedendaags taalgebruik is de titel van venster 16 'De grachtengordel' ludiek, maar onduidelijk voor basisschoolleerlingen.

Cees van der Kooij

KAMP WESTERBORK

Vensters uit de canon van de Nederlandse geschiedenis

KAMP WESTERBORK
is het verhaal van de moord
op 102.000 keer één mens:
een moeder, een vader,
een opa, een broer,
een zoon, een vriendin,
een buurman, een klasgenoot.
Het is ook het verhaal
van 5.000 overlevenden.

**Herinneringscentrum
Kamp Westerbork**
Oosthalen 8, 9414 TG Hooghalen
(0593) 59 26 00
info@kampwesterbork.nl
www.kampwesterbork.nl

**Landelijk Steunpunt
Gastprekers WO II-Heden**
(0593) 59 26 00
info@kampwesterbork.nl
www.steunpuntgastprekers.nl

De Tweede Wereldoorlog, Anne Frank, Srebrenica

In de historische canon worden ze genoemd als essentiële vensters uit de Nederlandse geschiedenis. Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork biedt praktische mogelijkheden voor toepassing binnen het onderwijs.

Anne Frank, één van de 107.000

Uit kamp Westerbork vertrokken 93 treinen met in totaal 107.000 personen. Ieder met een eigen verhaal, een familie en een achtergrond. Anne Frank was één van hen.

Het Herinneringscentrum Kamp Westerbork heeft een unieke educatieve aanpak ontwikkeld, waarin persoonlijke verhalen centraal staan. Programma's binnen het museum, maar ook educatief materiaal op maat voor in de klas. Voor meer informatie
> www.kampwesterbork.nl

Srebrenica - de dilemma's van vredeshandhaving

Op 11 juli 1995 viel Srebrenica in Servische handen. Dutchbatsoldaten waren niet bij machte de mosliminwoners in de enclave te beschermen. Een genocide zou volgen. *Het Drama van Srebrenica* vertelt het verhaal van de val en de dilemma's van vredeshandhaving. Het pakket bestaat uit een schoolwandplaat, lesmateriaal, docentenhandleiding en een ooggetuige in de klas.
> www.kampwesterbork.nl

Holocaust Memorial Day

De educatieve activiteiten ter gelegenheid van Holocaust Memorial Day vinden in 2007 plaats op 26 januari. Docenten, leerlingen (van 14 t/m 19 jaar) en studenten kunnen zich hiervoor aanmelden bij B.Boender@niod.nl of B.Montagne@niod.nl

Het thema is deze keer 'Verhalendragers'. De activiteiten vinden plaats in Amsterdam, op de UvA en de VU, in Vught en in Westerbork. Aan deelname zijn geen kosten verbonden; de reiskosten uitgezonderd. Op 28 januari is de officiële Auschwitzherdenking in Amsterdam, in het Wertheimpark.

Nederlanders in Japanse kampen

www.museumbron.nl

Voor leerlingen van klas 4, 5 en 6 havo en vwo is een programma gemaakt op basis van bronnenmateriaal van Museon en het Niod om leerlingen interactief en beeldend op de hoogte te stellen van de ervaringen van gevangenen van de Japanners tijdens wo II. Het sluit aan bij het eindexamenonderwerp van Nederland(ers) en Nederlands-Indië.

Uitgangspunt zijn persoonlijke verhalen. Ze zijn voorzien van reeksen vragen voor leerlingen. Ze kiezen enkele personen uit en dan loopt de zaak vanzelf. Het programma duurt ongeveer 1,5 uur.

Stills

De wereld rond 1900 in stereo

In de Spaarnestad Photo Gallery is tot 28 januari een tentoonstelling van 3D-beelden en stereofoto's, gemaakt door J.G. Mulder (1896-1922). Ze geven een kijkje op de wereld, natuur en cultuur rond 1900. Mulder verwierf al jong een groot fortuin als handelaar en ondernemer in Indochina en reisde veel. Hij fotografeerde bijvoorbeeld in New York en Haiphong. Hij vestigde zich in Virginia, in een eigen woongemeenschap, en overleed daar. Spaarnestad Photo beheert zijn collectie sinds kort.

Aan het einde van de negentiende eeuw waren stereofoto's in de mode bij gegoede amateurfotografen. Behalve het werk van Mulder zijn ook andere foto's te zien en wordt ingegaan op de techniek. Adres: Groot Heiligland 37. De toegang is gratis.

www.spaarnestadphoto.nl

Lodewijk Napoleon

Aan het hof van onze eerste koning, 1806-1810

een uitstapje misschien? Franse chic nog t/m 21 januari in Paleis het Loo in Apeldoorn. Allerlei kostbaarheden geven een indruk van de allure van dit Franse hof. Bij de tentoonstelling verscheen een gelijknamig boek door P.Rem e.a., in kleur geïllustreerd, 144 blz., € 19,95.

Nieuwenhuis, C.B. / Koetaradja, 3/11/01, Copyright: KITLV

Nieuwe onderwijsbeeldbank

www.geheugenvanederland.nl/onderwijsbeeldbank

Dit beeld van J.B. van Heutsz, luitenant-generaal van het KNIL, in Atjeh is te vinden in de nieuwe onderwijsbeeldbank van Het Geheugen van Nederland. De beeldbank bevat vele oude foto's die goed passen bij het examenthema *De koloniale relatie tussen Nederland(ers) en Nederlands-Indië*. De leerlingen kunnen hierdoor de vruchten plukken van het initiatief van onze voorvaders, die al snel na de uitvinding van de fotografie in 1839, fotografen stuurden naar de verre kolonie Nederlands-Indië. In opdracht van de Nederlandse regering en verscheidene historische genootschappen legden zij de Indische schatten vast op de gevoelige plaat. Fotografen maakten daarnaast opnames van andere onderwerpen: huizen, landschappen, het straatleven, portretten en groepsfoto's. Sommige fotografen gingen zelfs mee op reis met het KNIL om ook het militaire leven vast te leggen. Deze foto van Van Heutsz is daar een goed voorbeeld van. De foto is samen met vele andere bronnen terug te vinden in de onderwijsbeeldbank van Het Geheugen van Nederland.

Toch zeggen beelden alleen niet genoeg. Ze moeten in een context worden geplaatst, willen zij een realistische weergave van historische gebeurtenissen geven. Het materiaal in de beeldbank is daarom voorzien van eenvoudige teksten.

De beeldbank bevat niet alleen bronnen rond het actuele examenthema maar ook beeldmateriaal bij andere zaken uit het curriculum van geschiedenis en aardrijkskunde. Daarnaast zullen in de toekomst onderwerpen uit het curriculum van maatschappijleer en ckv aan de beeldbank worden toegevoegd.

Studiereis naar Egypte

Nico Stam verzorgt met touroperator Oppenheim Travel in Amsterdam in 2007 meerdere studiereizen naar Egypte voor de docenten van de OMO-scholen en andere geïnteresseerden. Er is een reis van 10 dagen in de herfstvakantie (19 t/m 28-10), van 17 dagen voor Vutters etcetera (23-11 t/m 7-12), van 17 dagen in de kerstvakantie (21-12 t/m 6-1 2008) en van 24 dagen, weer voor vutters (21-12 t/m 13-1 2008). De prijs ligt tussen de € 1195,- en € 2495,- voor volpension. Een groep bestaat uit maximum 32 personen.

U kunt een reisprogramma opvragen bij Nico Stam: tel. 0162 320856 nicostam2000@hotmail.com

De VGN organiseert in samenwerking met de Stichting WENT in de meivakantie van 2007 een negendaagse studiereis naar Albanië. Dolf Went is een onbetwiste Albanië-expert. Zijn kennis en contacten staan garant voor een exclusieve reis. Hij reist zelf ook mee en vertelt hierna wat over zijn ervaringen met het land.

DOLF WENT

Met de VGN naar Albanië

Albanië in transitie

Zonder enige kennis van het recente verleden zou een bezoeker zich in een 'gewoon Balkanland' kunnen wanen, weliswaar gedompeld in armoede en nog niet meegenomen in de vaart der volken, maar toch. Hij of zij zou totaal onwetend blijven van de 'speciale folklore' die ten tijde dat het Marxisme-Leninisme hoogtij vierde en van de gigantische transformatie die het Rijk der Skipetaren met de introductie van glasnost en perestroika de laatste vier decennia heeft doorgemaakt. Daarom wat eigen impressies.

Waarom Albanië? Ik ben er vaak geweest, maar het begon allemaal als een uitdaging. Begin jaren zestig was het voor een westerling annex 'kapitalist' praktisch onmogelijk dit communistische bolwerk binnen te dringen. Als medewerker van een gerenommeerd passagebureau in Amsterdam vormde dit gegeven voor mij de uitdaging om dit landje voor het Nederlands toerisme open te breken. Met een brief d.d. 11 september 1962 aan het staatsreisbureau Albturist opende ik de aanval. Er ontwikkelde zich een levendige briefwisseling tussen Amsterdam en Tirana, mooie reisprogramma's compleet met prijzen en menu's gingen heen en weer, maar als de vraag aan de orde kwam naar een persoonlijke oriëntatie ter plaatse werd daarop niet gereageerd. Mijn superieuren zagen het van een afstandje aan. Laat die jongen maar zelf merken dat zoiets niet kan, was het algemeen gevoelen. Grote verbazing dus, toen ik uiteindelijk toch mocht komen.

Maar het kon niets kosten.

Gelukkig had Lunshof, destijds redacteur bij het *Elseviers Weekblad* belangstelling voor een artikel over Albanië en Alitalia, de enige westerse luchtvaartmaatschappij die op Tirana vloog, was bereid een duit in mijn zakje te doen als de naam van de maatschappij in een eventueel te verschijnen artikel zou worden genoemd.

Met deze 'rugdekking' vloog ik op 6 april 1963 van Rome naar Tirana.

Precies drie jaar later zou de eerste groep Nederlandse toeristen van na de oorlog – voornamelijk bestaande uit journalisten van *Handelsblad*, *De Rotterdamse Courant*, het *Limburgs Dagblad* en het christelijke weekblad *De Spiegel* plus een paar gewone mensen – voet op Albanese bodem zetten.

De Republika Popullore Socialiste e Shqipërisë

Na een voorspoedige reis met Alitalia word ik als 'de man uit Holland' meegetroond naar de vertegenwoordiger van Albturist die mijn komst staat te verbeiden. Terwijl deze verdwijnt om de formaliteiten voor mij te vervullen krijg ik de kans de ambiance waar ik terecht ben gekomen nader op te nemen. Portretten van Stalin en Enver Hoxha.

Als ik mijn pas terug heb, kan het avontuur beginnen. Met een snelheid van meer dan zestig kilometer per uur komen de indrukken op me af. In de verte de bergen en heuvels, de kleine witte rood-bedakte huisjes: ter weerszijde van de weg korenvelden, in de berm af en toe een kudde schapen. Op de weg voor en achter mij stoffige en zwaar beladen vrachtwagens van Chinese makelij, paard en wagens, fietsers, voetgangers en af en toe een stadsbus. Later zou mij opvallen, dat er zowaar ook oude taxi's rijden en dat de 'opperhoofden van de Skipetaren' zich met Mercedesen verplaatte. Verder zullen mijn netvlies de komende dagen permanent gebombardeerd worden met leuzen op muren, borden, spandoeken en uitgelegd in stenen op hellingen, die de lof zingen van de Partij en haar leiders en de verschrikkingen van het kapitalisme en imperialisme ruimschoots aan de man brengen.

Kortom het is een totaal andere wereld waar ik terecht ben gekomen; een wereld waar viltkapjes, hoofd- en omslagdoeken, harembroeken, uniformen en tot op de draad versleten en opgelapte kledij mode zijn; en waar de etalages van de winkels er weinig attractief uitzien. Op grote pleinen staan de standbeelden van Stalin en Lenin fier op hun sokkel.

Enkele highlights van het Albanië van toen

Tijdens mijn eerste verblijf. Het opgepakt worden als ik in mijn onschuld de voor iedereen afgegrensde 'Woonwijk der Prominenten' wil betreden. Door een soldaat met geschouderd geweer word ik opgebracht naar de wachtcommandant die in zijn loopbaan nog niet eerder een dergelijks voorleiding heeft meegemaakt. Het noopt hem bij de generaal instructies te gaan halen.

Om alvast in te lezen

Edith Durham, *High Albania*
(Virago Travellers)

Tessa de Loo, *Een varken in het paleis*

J. Fabius, *Met Thomson naar Albanië*

Rudie Kagie, *De papieren heilstaat*

Sef Slootweg (red.), *Vlucht uit het isolement* (Instituut Voor Publiek en Politiek)

ALBANIË, mensen, politiek, economie, cultuur (Kon. Instituut voor de Tropen)

Gerda Mulder en Piet Ordeman,

Reisgids Albanië

en uiteraard de romans van Ismail Kadare

Een andere nogal schokkende ervaring is dat ik alleen maar een inreisvisum heb gekregen en het land niet kan verlaten voordat er eerst een uitreisvisum in mijn pas is gestempeld! Kortom stof genoeg voor het Elsevierartikel.

Uit de reizen van de daarna volgende 25 jaar. De visa leverden regelmatig problemen op. De ene keer omdat wel de aanvraagformulieren en pasfoto's waren aangekomen, maar de visa-fee tussen Amsterdam en Parijs uit de envelop was verdwenen; een andere keer moesten pasfoto's van iemand met een baard, lange (decadente) haren of 'tochtlatten' vervangen worden; of werd een diplomaat van de Nederlandse ambassade in Belgrado als deelnemer geweigerd. Overigens kregen we steeds een collectief visum in drievoud, wat betekende: collectief aan tafel, collectief wandelen, collectief naar bed, collectief naar het toilet!

Nederlandse bus het land had laten uitsmokkelen. Om mijn positie bij zijn vroegere principalen niet in gevaar te brengen was hij zoveel mogelijk uit mijn buurt gebleven, maar helemaal ontlopen konden we elkaar niet.

Op mijn bevestigende antwoord kreeg ik te verstaan: 'Als u pretendeert een vriend van ons land te zijn is het beter niet met een verrader te verkeren!' Een verrader? Oh, u begrijpt het niet? Iemand die alles aan zijn land en de Partij te danken heeft en welbewust dat land de rug toekert is een verrader! Overigens werd die 'verrader' door de Albanese geheime dienst in Nederland goed in de gaten gehouden en is hij ternauwernood aan een kidnap ontsnapt.

Albanië na de val van het communisme

In de communistische tijd waren er geen verkeerslichten en verkeersborden. Er waren ook nauwelijks auto's. De weg behoorde aan de voetgangers, paard en wagens en ezels. Ja, dan ziet het beeld er heden ten dage wel iets anders uit.

Helaas heeft nu ook de invloed van het grote geld zijn intrede gedaan en is corruptie en fraude in vele geledingen van de samenleving doorgedrongen. Het piramideschandaal bracht het land in 1997 aan de rand van een burgeroorlog. Daarnaast hebben veel multinationale 'helpers' niet zelden in eerste instantie het eigen belang voor ogen, zodat het land ten prooi is aan machten en krachten waarbij de gewone Albanees lang niet altijd is gebaat. Met geld is alles mogelijk, in de ruimste zin des woords! Wie dat niet heeft, heeft pech.

Vooral veel jongeren gaan, als ze de kans daartoe krijgen, naar het buitenland. En dan te bedenken dat het land in wezen qua grondstoffen (steenkool, witte steenkool, koper, chroom, ijzer en nikkel) bijzonder rijk is. Maar veel grote bedrijven zijn in buitenlandse (of buitenlands/Albanese) handen.

Wat is gebleven, is de Albanese gastvrijheid en dat wordt nog steeds met grote letters geschreven!

Het Stalinplein in Tirana in de jaren zestig.

De grenscontrole was iedere keer een verhaal apart: 'baardmensen' en langharigen werden eerst naar de kapper gedirigeerd en deelnemers in spijkerbroeken (Amerikaans!) moesten iets anders aantrekken; verder ging een Libelle met de laatste 'blote' badpakkenmode tegen reçu de kluis in.

Toen een historicus – na de breuk met China – als curiositeit een Albanees geschiedenisboek wilde kopen, vroeg de gids of ie 't even mocht inzien en scheurde er tot ontzetting van de eigenaar een paar kennelijk compromitterende bladzijden uit. Fotoincidenten waren er ook. Omdat het hele land vergeven was van betonnen bunkertjes – een hobby van Enver Hoxha – was het bijna onmogelijk foto's te maken zonder dat er een militair object op stond. Dat leverde dus regelmatig problemen op. Ook een pittoresk huisje dat niet 'de grote sprong voorwaarts' weergaf mocht niet gefotografeerd worden.

Onvergetelijk was het gesprek met een paar Albaturist-functionarissen tijdens een lunch waarbij mij opeens de vraag werd gesteld: 'Spreekt u hem nog wel eens?' Een naam werd er niet genoemd, maar iedereen aan tafel wist wie er werd bedoeld! Het betrof een voormalige Albaturist-gids, die zich met een

De VGN-reis

U vertrekt op zaterdag 28 april, de terugreis is op zondag 6 mei. Het programma vindt u op de website van de VGN: www.vgnkleio.nl

Als voorbereiding wordt een ontvangst op de Albanese ambassade in Nederland (Den Haag) georganiseerd.

De reissom bedraagt € 1375 per persoon (bij deelname van twintig personen). Niet VGN-leden betalen een toeslag van € 50,-. De eenpersoonkamertoeslag is € 160,-. In de reissom zijn alle(!) kosten inbegrepen, met uitzondering van verzekeringen en individuele uitgaven.

U kunt zich aanmelden door overmaking van € 100,- per persoon op postbanknummer 128701 ten name van Penningmeester VGN te Stiens, onder vermelding van 'reis Albanië'. Inschrijven is mogelijk tot 1 februari 2007, maar het aantal deelnemers is beperkt. Dus wie het eerst komt het eerst maalt. Inlichtingen bij Johan Raven, reisleader, Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens, tel. 058-2574050, e-mail johanraven@hetnet.nl

De laatste uren van Herculaneum

Museum Het Valkhof Nijmegen

Pompeii is natuurlijk bekend van de uitbarsting van de Vesuvius in 79 na Chr. Bij Herculaneum is dat veel minder het geval. De opgravingen daar zijn recenter. Het stadje lag veel dieper onder de lava. In 1982 werden de slachtoffers pas gevonden: honderden mensen die naar de kust gevlucht waren en daar op boten wachtten, die nooit meer, of in ieder geval niet meer op tijd gekomen

zijn. Een tentoonstelling van de vele vondsten en wat men eruit opmaakte over het dagelijks leven reist door Europa. Hij is te zien in Nijmegen tot en met 18 maart 2007.

Het lijkt zeer de moeite waard om te gaan kijken of dit iets voor uw leerlingen is. Je leert wat over de Romeinse Oudheid en het gehalte natuurgeweld en ellende is groot genoeg. Er is een speciaal educatief programma en het museum is daarvoor ook op maandag open.

Verdere informatie op www.museumhetvalkhof.nl

U moet een groepsbezoek ruim van te voren reserveren. Zelf rondleiden mag niet.

Het geheim van de Kelten

Rijksmuseum van Oudheden Leiden

De reizende tentoonstelling over de Keltische cultuur is verhuisd van Venlo naar het Rapenburg in Leiden. Te zien tot en met 4 maart 2007.

Misschien ook wat voor uw leerlingen? Informatie stond in Kleio 5 van dit jaar in het artikel Celtic Mist.

Op de museumwebsite kunt u lezen welke mogelijkheden er zijn voor een bezoek met leerlingen. www.rmo.nl

Universitaire vakdidactici geschiedenis en staatsinrichting (UVGS)

Oriëntatiekennis – PTA – Canon in 2007-2008 ?

Vanaf augustus 2007 gaat het nieuwe examenprogramma geschiedenis in. Dat moet dus in het schooljaar 2007-2008 gegeven worden in havo 4 en vwo 4. Er zijn belangrijke veranderingen in het programma, bijvoorbeeld de invoering van oriëntatiekennis (kenmerkende aspecten van tien tijdvakken). Daarnaast is er het debat over de canon. Alle docenten geschiedenis krijgen hiermee te maken.

Vraagt u zich af

- Wat dat examenprogramma nu precies inhoudt?
- Wat oriëntatiekennis is en hoe u dat kunt geven?
- Hoe u een PTA kunt maken, aansluitend bij het nieuwe programma?

De universitaire vakdidactici geschiedenis en staatsinrichting zullen in verschillende regio's voorlichting geven, workshops organiseren en gelegenheid bieden tot onderling overleg. Het doel is u voor te bereiden op het maken van keuzes voor lesmethoden en het curriculum.

Bijeenkomsten

Di 13 maart (middag): Utrecht (IVLOS).
Opgave bij Iris Bleeker (i.m.p.bleeker@ivlos.uu.nl).
Contactpersoon: Hanneke Tuithof (j.i.g.m.tuithof@ivlos.uu.nl). Zie ook: www2.ivlos.uu.nl/geschiedenis

Do 22 maart (middag): Leiden (ICLON).
Opgave via iclonns@iclon.leidenuniv.nl of www.iclon.leidenuniv.nl/geschiedenis.
Contactpersonen: Stephan Klein (kleins@iclon.leidenuniv.nl) en Elise Storck (storck@iclon.leidenuniv.nl)

Vr 23 maart (middag): Groningen (UOCG).
Opgave bij en contactpersoon: Paul Holthuis (p.holthuis@rug.nl) www.rug.nl/uocg/onderwijs/lerarenopleiding

Di 12 juni (hele dag): Nijmegen (ILS).
Contactpersonen: Jan de Vries (j.devries@ils.ru.nl) en Harry Havekes (h.havekes@ils.ru.nl)

Di 12 juni (middag): Amsterdam (ILO).
Opgave bij en contactpersonen: Marc Kropman (m.c.m.kropman@uva.nl) en Jannis de Valk (j.j.devalk@uva.nl)

GESCHIEDENIS WERKPLAATS

Nieuw

Vraag nu een
beoordelingsexemplaar aan:
www.geschiedeniswerkplaats.wolters.nl

- Voor het nieuwe geschiedenis examenprogramma Tweede Fase in 2007
- Geschiedeniswerkplaats als complete Tweede Fase methode

Wolters-Noordhoff
a Wolters Kluwer business

De Examenbundel Geschiedenis hv 2006/2007 is uitgebreid. Elk van de twee examenonderwerpen – *Van kind tot burger: volksopvoeding in Nederland (1780-1901)* en *De koloniale relatie tussen Nederland(ers) en Nederlands-Indië* – bevat nu een heldere samenvatting. Hierdoor is de bundel een nog krachtiger hulpmiddel bij de voorbereiding op het examen.

Examenbundel Geschiedenis: uitgebreid en samengevat

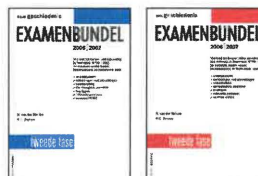
Elke samenvatting telt zo'n 20 pagina's, is puntsgewijs opgezet, bevat alle verplichte examenbegrippen, en kent verschillende kaarten, foto's, illustraties en overzichten. Samen met de overige rubrieken krijgt de leerling een volledig overzicht van de verplichte examenstof.

De oriëntatietoets in de Examenbundel maakt de leerling snel en precies duidelijk, aan welke onderdelen hij (extra) aandacht moet besteden. Dat betekent tijdswinst voor leerling én docent.

Met de samenvattingen biedt de Examenbundel Geschiedenis u een complete voorbereiding. Van lesstof herhalen, oefenen op een specifiek onderwerp en het trainen van integrale examens.

thiememeulenhoff

NIEUW!!

Inhoud Examenbundel Geschiedenis:

- Oriëntatietoets
- Oefenvragen
- Uitwerkingen
- Samenvatting
- Chronologisch overzicht
- Begrippen
- Relevante personen
- Recente Examenopgaven

Geïnteresseerd in een complete, tijdbesparende voorbereiding?

U kunt de bundel bestellen via onze website
www.thieme.meulenhoff.nl of de
Docentenlijn (0575) 59 48 80.

HISTOClips

Mis 'm niet!

De eerste vier afleveringen van de succesvolle nieuwe Schooltv-serie 'HistoClips' worden achter elkaar uitgezonden op:

donderdag 11 januari 2007 van 10.00 - 11.00 uur op Nederland 2

HistoClips is bestemd voor de onderbouw vmbo en bestaat uit korte en boeiende afleveringen over één afgerond onderwerp. Stel uw video- of dvd-recorder op tijd in en mis deze uitzending niet.

De eerste vier afleveringen behandelen de volgende onderwerpen:

1. De Romeinen in ons land
2. Lodewijk XIV – absoluut vorst
3. Het bestuur van Nederland
4. Jong in de jaren zestig

De bijbehorende handleiding met kopieerbare leerlingenwerkbladen kunt u bestellen via www.schooltv.nl/bestellen of via 0900-1344 (20ct/min).

WEER iets GELEERD vandaag

SCHOOLTV

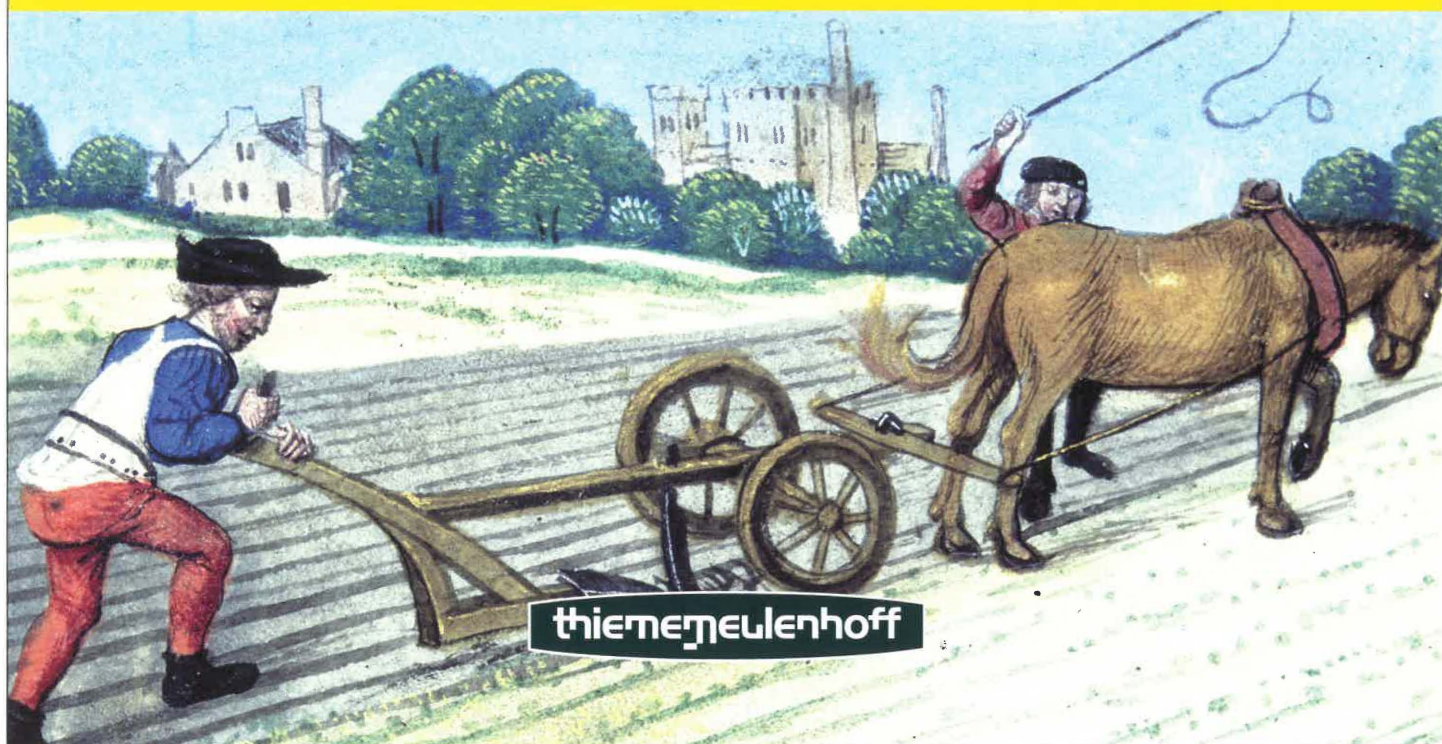

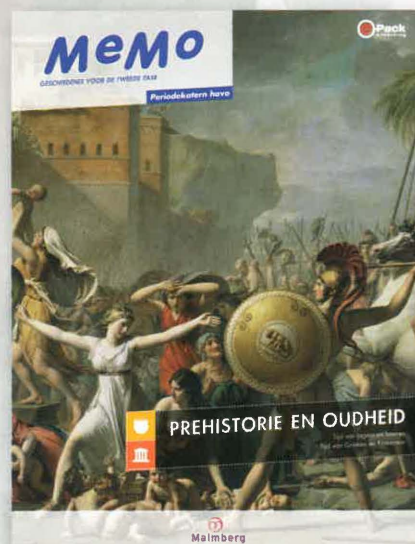
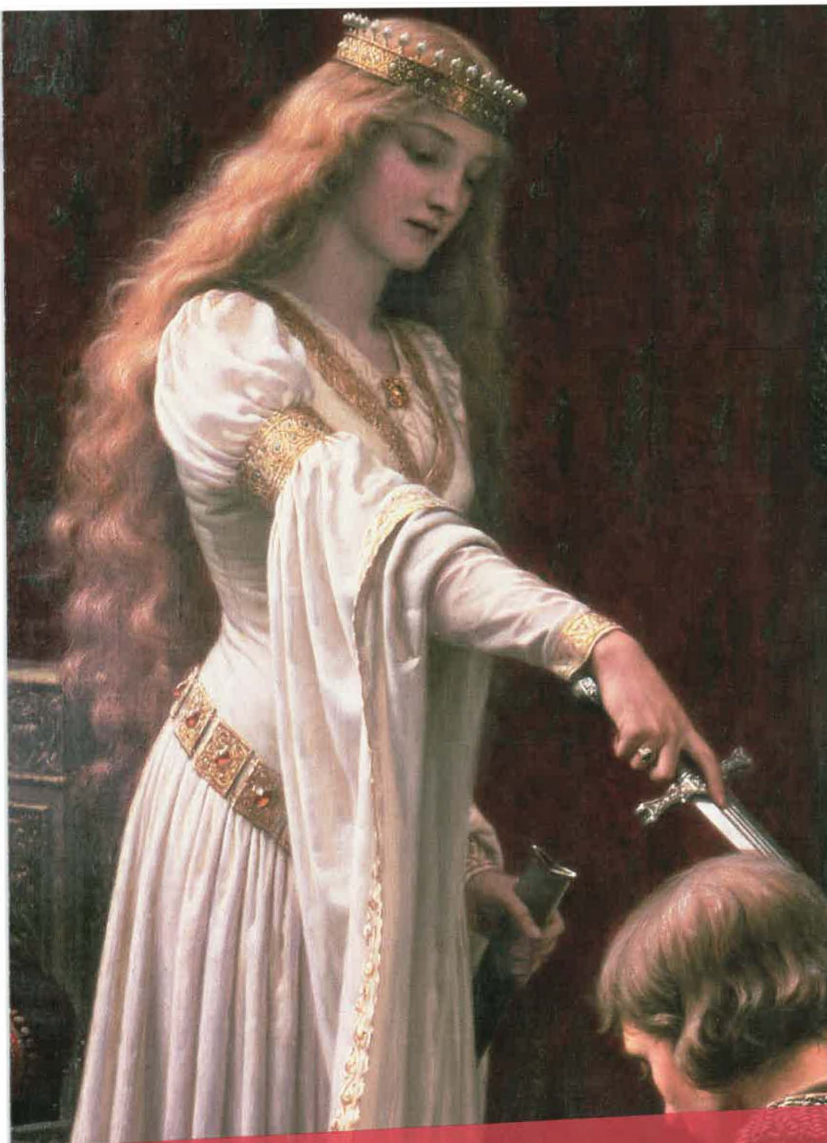
Sprankelend, duidelijk en fascinerend

feníks

De nieuwe geschiedenismethode voor de onderbouw en de tweede fase.

Ga naar Feníks op www.thiememeulenhoff.nl/catalogus
of bel de Docentenlijn (0575) 59 49 97 voor uitgebreide informatie.

MeMo tweede fase ver vooruit in geschiedenis

- Geschiedenis die ertoe doet.
- Gegarandeerd maximaal leerresultaat met gerichte examenhelp.
- Aparte boeken voor havo en vwo.

Kijk ook vooruit!

Vraag op www.memotweedefase.nl uw eigen beoordelingsexemplaar aan of maak een afspraak met de tweedefase-deskundige van Malmberg. Bellen kan natuurlijk ook: (073) 6287 554.